

В.П. Газін
С.А. Копилов

Новітня історія країн Європи та Америки на початку ХХІ ст.

В.П. Газін
С.А. Копилов

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН
ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

**В. П. ГАЗІН,
С. А. КОПИЛОВ**

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН ЄВРОПИ
ТА АМЕРИКИ
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Навчальний посібник

Кам'янець-Подільський
2015

УДК 94(4+7+8)«20»(075.8)
ББК 63.3(0)6я73
Г12

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 11 від 27 листопада 2014 р.

Рецензенти:

В. С. Степанков, доктор історичних наук,
професор;

Р. М. Постоловский, кандидат історичних наук,
професор

Газін В. П.

Г12 Новітня історія країн Європи та Америки на початку ХХІ ст. : навчальний посібник / В. П. Газін, С. А. Копилов. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. — 284 с.

ISBN 978-966-643-088-8

Навчальний посібник за своїм змістом і тематикою містить багатий матеріал, що відображає події та явища початку ХХІ ст., які формують тенденції й специфічні особливості, притаманні посткомуністичному світу.

Посібник розрахований для вчителів, студентів ВНЗ, учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, широкого кола читачів, зацікавлених проблемами соціально-економічного й політичного поступу країн Європи та Америки.

УДК 94(4+7+8)«20»(075.8)
ББК 63.3(0)6я73

ISBN 978-966-643-088-8

© Газін В.П., Копилов С.А., 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. СВІТ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	7
2. РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ.....	27
3. БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВІНА.....	33
4. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ	38
5. ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА.....	52
6. ІСПАНІЯ.....	57
7. ІТАЛІЯ	68
8. КАНАДА	83
9. КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ	93
10. ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА	111
11. ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА.....	117
12. ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА.....	135
13. РЕСПУБЛІКА МАКЕДОНИЯ.....	141
14. НІМЕЧЧИНА	146
15. РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА	161
16. РУМУНІЯ.....	168
17. РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ.....	174
18. СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА.....	182
19. РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ	187

20. США.....	193
21. УГОРЩИНА.....	212
22. ФРАНЦІЯ.....	220
23. РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ	234
24. ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА.....	240
25. РЕСПУБЛІКА ЧОРНОГОРІЯ.....	246
26. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	252
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ.....	277
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	278
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	281

ПЕРЕДМОВА

Даний посібник, хронологічно охоплюючи нульові і початок 10-х років XXI ст., є органічним продовженням навчального посібника «Новітня історія країн Європи та Америки 1945-2002. — К. : Либідь, 2004. — 624 с.». Він містить багатий матеріал, що відображає події та явища початку XXI ст., які формують тенденції й специфічні особливості, притаманні посткомуністичному світу, що глобалізується і демократизується.

XXI століття успадкувало як старі проблеми і нереалізовані завдання бурхливого і кривавого XX ст., так і нові, що з'явилися у світі, зміст якого характерний масштабними трансформаційними процесами, що поставили як категоричне та рішуче осмислення і визнання хибності теорії і практики комунізму як командно-адміністративної системи суспільного устрою. До явищ такого типу належать: «арабська весна» як провісник переформатування під тиском цивілізаційного процесу століттями консервованого мусульманського світу, його специфічного руху у бік демократії «по-місцевому»; просторовий наступ глобалізації, де генераторами виступають постіндустріальні суспільства першого світу, а країни, що розвиваються (країни другого світу), з поглибленням глобалізації прагнуть пристосуватися до моделі розвитку нового світового порядку; прорив у перший світ Китаю, Індії, Бразилії, Південно-Африканської Республіки; формування нової конфігурації сил на міжнародній арені.

Чимало місця у пропонованому посібнику відведено проблемам безпеки, міжнародних відносин і світової політики, подальшому утвердженню демократії та здійсненню тих суспільних і ціннісних трансформацій, які позитивно впливають на загальний клімат міждержавних стосунків. Так світова спільнота вперше в історії об'єднала свої зусилля для успішного подолання фінансово-економічної кризи 2008-2013 років.

На початку нового століття невідкладними постали такі питання, як боротьба з міжнародним тероризмом, забрудненням довкілля, некерованими міграційними процесами, безробіттям, хворобами, глобальне вирішення яких може здійснюватися лише спільними зусиллями світового співтовариства.

Слід сказати, що світ початку XXI ст. підданий жорстоким випробуванням невирішеними проблемами XX ст. і сьогодення, прагненнями окремих суб'єктів міжнародного права, наляканих майбутнім, повернути назад колесо історії шляхом нехтування прийнятих правил міжнародного співжиття, прав народів на вибір свободи і незалежності, що є власне реанімацією імперської практики тоталітаризму.

Даний навчальний посібник може бути використаний для інформації та ознайомлення з колом важливих питань економічного та історико-політичного розвитку сучасного світу вчителів, студентів спеціалізованих ВНЗ, учнів старших класів загальноосвітніх шкіл.

1. СВІТ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Демократія на марші

У час глобалізації демократія стала переважаючою формою функціонування суспільного і державного ладу, а диктаторські режими сприймаються швидше як виняток, як явище, характерне для нерозвинутих суспільств, як рецидиви минулого. Сучасна інфраструктура суспільства, особливо економіка, потребує вільних від пересудів влади освічених і незалежно мислячих людей. Поступальний розвиток демократії красномовно засвідчують цифри. Із 1990 по 2009 рік число автократичних режимів у світі зменшилося, а демократичних збільшилося з 69 до 116. Частка населення світу, яка живе за умов тих чи інших форм демократії, у 2002 році виросла до 57%. І це позитивно позначається на світовому соціально-економічному розвитку. Приклади успішно функціонуючої демократії набирають великої привабливості для громадськості і навіть керівників країн, що розвиваються.

Однак при низькому матеріальному й недостатньому культурному рівні життя населення, спадщині вікової несвободи спроби прискореного переходу до демократичного устрою західноєвропейського чи американського типу можуть мати й протилежні результати. Авторитаризм живучий і тому, що людьми, заклопотаними буденними негараздами, легко маніпулювати. За таких умов свобода й гласність можуть обернутися торжеством безправ'я, демагогії й самоуправства, що здатні розчистити шлях наверх кар'єристам і пройдисвітам. Утвердження демократії — довгий процес. Її не можна насаджувати, лише рости. Те, що американцям вдалося в Німеччині після 1945 р., не відбулося в Іраку після 2003 року. І тут має рацію З. Бжезинський, що американська глобальна могутність суперечить демократії як внутрішній, так і експортованій. І дійсно, жорсткий

силовий примус до демократії не спрацьовує там, де ніколи не було її елементарної практики, де її замінювали монарша воля, примхи еліти, звичаєві норми століттями консервованого суспільного буття. Так, у більшості країн мусульманського світу закони шаріату зведені, по суті, в ранг незаперечних істин і використовуються керівними колами для увіковічення вигідного для них існуючого стану речей. У час глобалізації та інформаційної революції це викликає зростання незадоволення. Свідченням цього є події в Північній Африці та на Близькому Сході, що почалися наприкінці 2010 р.

Там, де демократія ледь жевріє, політичні партії не стали виразниками інтересів громадян, а служать інструментом лобювання прагнень тих, хто їх фінансує. У квазідемократичних державах законотворчі й виконавчі структури через відсутність громадських інститутів контролю і систематичне порушення принципів, характерних для демократичної країни, стають сферою вселаддя чиновників, а проголошена демократія — демагогією владних кіл, що прикриваються її гаслами, захищаючись від народу і виправдовуючись перед демократичним світом. Таким чином здійснюється девальвація демократії як такої. На жаль, це стало характерним для більшості країн пострадянського світу.

Є серйозні претензії до стану демократії навіть у традиційних демократичних країнах. *«Вибори, — зауважує Ж. Атталі, французький політолог і політтехнолог, у книзі «Світова економічна криза», — як головна ознака демократії втрачають сенс, оскільки за допомогою великих грошей і можливостей телебачення, прийомів так званих політтехнологів, адміністративного ресурсу влади та інших засобів обробки громадської думки надається маніпулювати поведінкою виборців. Виборець відчуває своє безсилля впливати на політику і формування влади».* Говорячи про еліту, він стверджує, що *«її моральні якості і громадянська відповідальність, стратегія мислення не відповідали виклику нового часу».* У результаті цього *«народжувались спотворені форми народовладдя і ринкових стосунків»*, що цілком відповідає ситуації з демократією в переважній більшості країн пострадянського простору і виражається в недотриманні законів, що призводить до корупції, ігнорування пра-

вових норм, відсутності домінування закону, як одного з головних принципів правової держави.

Поглиблення і розширення демократії за умов краху комуністичних режимів докорінно вплинуло на зміну конфігурації партійно-політичної системи в багатьох країнах Європи. Перед крайніми радикалами постала дилема: або зійти з політичної арени, або пристосуватися, переглянути свої ідейні переконання, а в більшості випадків відмовитися від них і позиціонувати себе в коаліціях поміркованих центристів лівого і правого спрямування. У класичних багатопартійних країнах (Італії та Франції) сформувалася стійка тенденція до моделі дво-партійності ліво- і правоцентристів. Ті й ті, помірковані й розсудливі, змінюючись при владі, не зачіпають корінних основ суспільно-політичного ладу, а прагнуть до його соціального вдосконалення.

Сьогодні суспільний устрій більшості розвинутих країн Заходу базується на двох головних підвалинах — ринковій економіці й державних та громадських інститутах. І тут важливо, чи є рівновага між тим й іншим, чи знайдено модель взаємодії між державними та громадськими інститутами, чи контролюють другі перших? Природа демократії виявляється в тому, що чим вищий рівень розвитку всіх сфер суспільної діяльності, тим більш досконалою й рафінованою вона буде. У цьому її діалектика. Однак перехід до демократії не може бути одноразовим актом. Її характерна ознака — це довге і кропітке визрівання як результат багатьох чинників видозміни суспільства загалом і кожної людини, як вільного і незалежного індивіда зокрема.

На цьому шляху цілком можливі й відступи. Як показали події 2013-2014 років в Україні, що вийшли далеко за межі Східної Європи, розвиток демократії, особливо на пострадянському просторі, може потужно блокуватися не тільки ідеєю збереження будь-якою ціною одягнених у шати совковості посткомуністичних режимів, а й імперськими потугами зруйнувати її досягнення й повернути світ до порядків, які існували до 1991 року. Як по-іншому можна характеризувати дії РФ, спрямовані на руйнування правової міжнародної системи, тих важливих вистражданих документів, які були оформлені в останній третині ХХ ст. (Гельсінкський заключний Акт

1975 р., Будапештський меморандум 1994 р., Великий російсько-український договір 1997 р., та ін.)? Під сумнів поставлено самі принципи, на яких збудований і функціонує світ сьогодні. Події, пов'язані з Україною, знову повернули світ до холодної війни, анексії, агресії, неоголошених гібридних війн тощо. Світу демократії зроблено дуже небезпечний виклик.

Економічний розвиток

Наприкінці ХХ ст. у провідні країни планети увірвалися Китай та Індія. Різкий старт у розвитку економіки зробили Бразилія, Південно-Африканська Республіка (ПАР), «азійські тигри» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур тощо). Виникли збої у функціонуванні національних і глобальної ринкових економік.

У нульові роки поглиблювався процес економічної інтеграції та глобалізації. ЄС виріс до 28 членів. За даними спеціалістів МВФ, до числа розвинених економік належать 34 країни з 193, що є членами ООН. До економічної інтеграції схилилися не тільки країни, які мали проблеми з сировиною, ринками збуту, а й самодостатні, як США.

За рівнем суспільно-економічного розвитку країни світу діляться на дві великі групи: країни «золотого мільярда» і країни, що розвиваються. Визначальним показником для них є ступінь економічної безпеки і соціального захисту населення. В одних, провідних, він високий і стабільний, в інших — далекий від стандартів перших. Країни «золотого мільярда» — це, насамперед, постіндустріальні країни, ті, що входять в Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Це країни першого світу. У міжнародному поділі праці вони є виробниками готової продукції. Як правило, там високоорганізоване, демократично налаштоване і знаюче собі ціну суспільство, громадяни-індивіди якого найперше надіються на свої руки, таланти і знання. Ці країни — законодавці прогресу, вони володіють навичками економити і раціонально розпоряджатися ресурсами. Вони виробляють високоякісну продукцію, дбають, насампе-

ред, про збільшення в її собівартості частки інтелекту. Розвинуті країни вступили в інформаційну епоху, коли ІКТ (Інтернет-комп'ютерні технології) проникли в усі сфери економіки і суспільства, а рівень інформованості окремої людини чи компанії, як і всієї країни і світу, досягнув небувалого рівня. Зростає роль природоенергозберігаючих технологій, нових напрямів у справі забезпечення енергоносіями, що призводить до зміни паливного балансу у світі. Так, США, почавши масштабну розробку родовищ сланцевого газу (його запаси там оцінюються в 28,3 трлн. м³, що забезпечить потреби США на 45 років, а розвідані в усьому світі — понад 200 трлн. м³), уже зараз загалом видобувають більше газу ніж Росія.

Усі інші, у тому числі й більшість посткомуністичних — країни, що розвиваються, а це означає низький рівень промислового розвитку. Їхні природні ресурси — обманне багатство, яке, маючи незворотну тенденцію до вичерпання, породжує систему утриманства, марнотратства, байдужості й навіть ледарства. У міжнародному поділі праці вони задовольнилися роллю експортерів корисних копалин, особливо енергоносіїв, були залежні від виробників готової продукції, від циклічних криз, які рано чи пізно обов'язково обрушуються на них. Виробництво цих країн здебільшого має сировинний характер. Так, бюджет і рівень життя населення у такій великій країні як Росія залежить від експорту природних ресурсів, насамперед енергоносіїв — нафти й газу. Її частка в газовому імпорті 27 країн складає 42%, а готова продукція в торгівлі з Німеччиною — лише 2% російського експорту.

Це країни другого світу. Раніше постійно використовувалося поняття «країни третього світу» після краху світового комунізму залишилося в минулому. Однак боротьба між обома групами вкрай гостра і дуже часто закінчується поразкою другої, оскільки перша на основі свого досвіду і знань більш успішна у вирішенні проблем. Так, за запасами золота перше місце посідають США, друге — Німеччина, третє — Франція. Останні дві його взагалі не видобувають.

Велике значення у досягненні успіхів має спрямованість тих чи інших націй на трудовий ентузіазм, який повертається їм матеріальним успіхом. Консолідує

роль відіграє уміння їх еліти поділити із загалом спільний інтерес та відповідальність за країну, абстрагуючись від постановки проблем, які нівелюють духовний і політичний клімат у суспільстві.

Глобалізація нівелює традиційні підходи до національної економіки. За її умов політика протекціонізму своєї економіки стає контрпродуктивною. Роль держави як охоронця національного ринкового простору все більше знецінюється. У наші дні не так важливі чужі території, як чужі ринки збуту, чужі простори, на яких вигідно прописалися транснаціональні корпорації (ТНК).

2007 р. нараховувалося вже 79 тис. ТНК, а число їх філій на всіх континентах наблизилося до 790 тисяч. За останні 25 років їх валова продукція збільшилася з 676 млрд. дол. до 60 трлн. 929 млрд., склавши 11% глобального ВВП. Їх активи виросли в 34 рази, досягнувши 68,7 трлн дол. ТНК стають суверенними і владними стосовно своїх філій, не менш «суверенними» і владними, ніж відносини між державою і національними компаніями на підконтрольній їй території. Державі доводиться домовлятися про функціонування філії з квазісувереном типу Газпрому, пристосовувати свою внутрішню і зовнішню політику до запитів ТНК.

Дуже важливим сектором і водночас проблемою залишається сільське господарство, турбота за стан якого, виходячи з його стратегічного значення, все більше лягає на плечі держави. У країнах, що входять до ОЕСР, бюджетні вливання складають у середньому 30% вартості валової продукції сільського господарства, а в окремих країнах воно взагалі не змогло б існувати без такої підтримки. Гроші вкладаються в екологізацію, підтримку родючості ґрунту тощо. Зауважимо, що аграрна галузь вимагає регулювання ринку, створення державних запасів і товарних інтервенцій. Водночас сільське господарство традиційно залишається найбільш консервативною галуззю економіки. Вона завжди не випереджає, а навпаки, часто відстає від потреб і запитів населення в продуктах. Чи не тому аграрна й біологічна наука вдалися до пошуків збільшення товарної продукції та звільнення суспільства від доплати галузі за допомогою генетики. Внаслідок цього, ринок усе більше заповнює продукція, вирощена за допомогою генетично

модифікованих організмів. Очевидно, що людству ще належить усвідомити можливі наслідки споживання такої продукції. Невідомо, куди світове співтовариство заведе такий шлях.

Загалом економіка — становий хребет будь-якого суспільства. Без демократичної організації її функціонування і контролю за її діяльністю з боку суспільства як через державні, так і громадські організації, транспарентність її існування й пошук формули оптимальної турботи про добробут усіх членів суспільства на основі злагоди говорити про форми створення стимуляторів її розвитку некоректно.

Фінансово-економічна криза

У другій половині 2008 р., за словами Ж. Атталі, *«людство вповзло в депресію планетарного масштабу»*, мабуть, найбільш важку за післявоєнні роки. Невдовзі криза стала глобальною. Уперше після війни скоротився обсяг світового ВВП і 94 країни світу зазнали економічного спаду. На 17% порівняно з 2007 р. зменшився обсяг приватних інвестицій у цих країнах.

Як і на межі 20 і 30-х років минулого століття, в епіцентрі кризи опинилися США. Хоча світова криза 2008-2009 рр. стартувала у США, але дуже швидко охопила весь світ. Скрізь проявилася тенденція до скорочення витрат на соціальні потреби, падіння виробництва, збільшення безробіття. Фірми скорочували робочі місця, а це призводило до зменшення трудового доходу, збільшення нерівності та зниження кінцевого попиту. Усе це супроводжувалося руйнацією системи фінансового забезпечення економіки. У такій ситуації економісти почали шукати шляхи і засоби виходу з кризи. У США навіть було створено спеціальну комісію, яка дійшла висновку, що *«всі рівні американської економіки — корпорації, банки, аудиторські фірми, рейтингові агентства, страхові компанії, структури федерального уряду і законодавчої влади — неадекватно відреагували на нові явища в економічній та фінансовій сфері. На їх думку, кризи можна було уникнути, якби бізнес не погрузнув в жадності і по-*

ганому управлінні, а держава зуміла б вловити тенденції розвитку, що виникли, і відобразити їх у відповідних законах і діях.

Криза й досі не знайшла загальноприйнятої назви. Одні номінують її фінансовою, інші — економічною, треті об'єднують перше й друге, що пояснюється її нетрадиційністю, неординарністю, особливістю. Російський дослідник О.Б. Богомолов називає її фінансово-кредитною, однак це ніскільки не демонструє її характер, й досі до кінця не розпізнаний у сенсі практичних заходів боротьби з нею.

На думку відомого американського економіста Нурієля Рубіні, фінансово-економічна криза викликана надмірними боргами й величезними позиковими коштами приватного сектора. Це призвело до необхідності виділення державою великих позик провідним банкам і промисловим корпораціям з метою запобігти Великій депресії № 2, що виявилось неефективним. Існує й думка, що кризу спровокували високі ціни на нафту й газ, що, у свою чергу, викликало включення друкарського верстата у США заради сплати за енергоносії. Унаслідок цього маси грошей ринули в інші галузі та викликали зайву ліквідність.

Російські вчені О.О. Динкін і В.І. Пантін, як і Рубіні, припускають, що криза сталася внаслідок порушення балансу сил у світовій економіці та міжнародних відносинах, а цьому сприяє нестабільність фінансової й політичної системи. І справді, з одного боку, глобальна соціальна, ідеологічна й політична кризи виявили неспроможність неоліберальних концепцій (неоліберальна економіка характеризується поверненням певним чином до періоду великої депресії 1929-1933 рр., абсолютної економічної свободи та недоторканності вільного ринку), які масштабно застосовувалися з часів Р. Рейгана, М. Тетчер та Ж. Ширака. Держава мінімізувала своє втручання в економічні та фінансові процеси. Кейнсіанська теорія була замінена монетаризмом. Основним завданням держави стала боротьба з інфляцією та підтримка ділового клімату, а не забезпечення соціальної справедливості та повної зайнятості населення.

Криза показала необхідність повернення до правильного балансу між ринками й забезпеченням суспіль-

них благ, що означає відхід «як від властивої англomовним країнам моделі невтручання держави в економіку й «рейганоміки» (тобто перенесення акцентів із регулювання попиту на товари й послуги на стимулювання їх виробництва), так і від властивої решті західних країн моделі держави загального добробуту на основі дефіциту. Обидві ці моделі зазнали краху. Окрім ліберальної, у якій на державу покладається масштабна регулююча роль, що запозичена в соціалізмі, характер державних механізмів якої визначається наявністю чи відсутністю демократії та діючих у напрямі захисту її інституцій, які складають контроль суспільства за владою. Невипадково згадують те, що Джордж Кеннан говорив свого часу: *«Деякі риси радянської системи заслуговують того, щоб пережити її»*. Сучасний капіталізм врахував уроки історії і змушений в ім'я соціального миру і консолідації суспільства надавати економічному розвитку все більшої соціальної орієнтації, залучаючи державу до перерозподілу ВВП.

Більшість спеціалістів сходиться на тому, що неолиберальний курс в економіці у зв'язку з кризою має зазнати суттєвих трансформацій. Так, президент Франції Н. Саркозі (2007-2012 рр.) дійшов висновку, що неолиберальний капіталізм, його інституціоналізація себе вичерпали. Якщо раніше глобальна інтеграція з'явилася в більшості тріумфом ринку над державою, то тепер баланс між ними зміщається, причому не тільки в сфері фінансів. Зауважимо, що в епоху глобалізації прискорилися процеси видозміни капіталізму і світові потрібна соціальна ринкова модель. Мабуть, не випадково економістів світу зацікавили скандинавські моделі економіки, їх інтеграція з соціальними цілями суспільства, їх гуманізація.

У впливі глобалізації на перебіг кризи вбачається негативний і позитивний аспекти. Негативний формується глибокими й різноманітними зв'язками єдиного світового господарства. Як наслідок, «заражаються» всі, криза має глобальний характер. Вона швидко охопила донедавна цілком стабільні країни Південної Європи (Греція, Італія, Іспанія, Португалія). Виявилось й таке явище, коли від збитків найбільше потерпають країни, залежність економіки яких від провідних і сильних дуже й дуже значна. У той же час Німеччина, Франція, Велика Британія,

країни Бенілюксу досить успішно протистояли їй. У різних країнах криза виявляла різні відтінки й особливості. Позитивний аспект у тому, що колективна допомога постраждалим стала загальним знаком порятунку усіх.

Криза, будучи глобальною, проявилася в окремих країнах по-різному. В експортно-орієнтованій Німеччині, яка пережила період різкого уповільнення економічного зростання, з'явилися труднощі зі збутом готової продукції, в Росії бюджет страждав від падіння цін у світі на енергоносії, в Україні — на сталь та хімічну продукцію, у США головною проблемою стали «борги й дефіцити». Кризи зазнав і Китай: навесні 2009 р. майже 80% підприємств Гуанчжоу було зупинено. Однак майже безплатна праця дає йому великі переваги над західними країнами, а вступ 2002 р. у СОТ дав КНР можливість буквально заповнити ледь не весь світ своїми товарами, скрізь скупити за трильйони доларів активи.

Найбільш відомі рецепти, які рекомендувала економічна думка щодо кризи, зводилися до повернення економіці світу правильного балансу, до створення робочих місць за допомогою додаткового податково-бюджетного стимулювання з метою продуктивних інвестицій в інфраструктуру, в людський капітал, навички і системи соціального захисту для підвищення продуктивності й того, щоб робітники могли конкурувати, бути універсальними й процвітати в глобалізованій економіці. *«Інакше може повернутися 1930 рік»*, — прогнозує Нуріель Рубіні.

Фінансова криза завдала серйозного удару філософії глобалізму, в основі якої лежить хижачський підхід до використання ресурсів планети і повне нехтування інтересами і майбутнім людей, які залишилися за рамками «золотого мільярда». На зміну теорії багатоцентричного глобального управління світом повинна прийти нова парадигма розвитку цивілізації. Кризу можна подолати лише спільними зусиллями всіх держав на базі розвитку гуманістичних відносин між народами, які належать до різних культур і цивілізацій, сповідують різні релігії. Разом з тим, стабільний розвиток національних економік є гарантією прав і свобод громадян.

У 2012 р. провідна світова економіка завдяки програмам фінансового стимулювання, податковим пільгам і низьким відсотковим ставкам продовжувала від-

новлення після кризи. Однак цей процес розпочався не скрізь. Якщо виходили з кризи США, де основне споживання виробленої продукції має внутрішній характер, то Європа, яка більш вразлива своєю експортно-імпортною природою, тільки занурювалася в неї. Лише 2013 р. очевидно став переломним — криза відступила. Майже скрізь активізувався бізнес, пожвавилася банківська та ринкова діяльність у країнах першого світу, знову запрацювали товарні й фінансові ринки. Великі країни (Німеччина, Велика Британія, Франція) знову стали локомотивами економічного розвитку.

Країни, які трансформуються

Вибір стратегії розвитку для посткомуністичних країн, що трансформуються, після 1989-1991 рр. визначався орієнтаційним поворотом зі Сходу на Захід і використанням підтримки з боку ЄС та США в процесі зламу тоталітаризму і трансформації демократії та ринку. Гадалося, це було в інтересах усіх посткомуністичних держав, серед яких найбільш складну й проблемну групу складають, за винятком країн Балтії, пострадянські країни, що донедавна були полігоном практичного комунізму, ідеологія якого психологічно й морально і досі не подолані в свідомості чималої кількості громадян. Більше того, вона продовжує штучно утримуватися й підігріватися силами, зацікавленими в консервації ситуації й недопущенні розвитку ліберальної демократії та ринкової економіки західного типу, що небезпечно для авторитаризму, який майже скрізь утверджується на пострадянському просторі. І навпаки, посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Угорщина, Чехія) і країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), які на початок XXI ст. завершили або завершують перехід від тоталітаризму до ринку й демократії, досягли значних успіхів у розвитку економіки та соціальної сфери. Їх практика засвідчує, що в процесі трансформацій був апробований значною мірою або західний досвід з серйозною корекцією у бік власних позитивних надбань, або абсолютно нові підхо-

ди, якщо вони гарантували успіх. Для цього підійшли й соціальні гасла з епохи тоталітаризму, якщо вони матеріалізувалися. Хоча й у них з початком кризи виявилось чимало проблем — ріст частки у світовій торгівлі випереджував відповідну частку у виробництві (співвідношення імпорту до ВВП — понад 48%).

На відміну від інших, країни СНД продовжують стояти на місці або вибудовують такі суспільні конструкції, які далекі від ринку та демократії. Відмовившись/не здійснивши соціальних, політичних, економічних, правово-судочинних, адміністративних трансформацій, ці країни залишилися на роздоріжжі суспільного розвитку. Потреба йти вперед блокується озиранням назад. У результаті — тупцювання на місці. Пострадянський простір, навіть не почавши реструктуризацію економіки, вдовольнився становищем сировинного додатка розвинутих країн світу. Рівень життя населення значною мірою став залежати від експорту сировини й напівфабрикатів. І якщо до кризи 2008 р. в сприятливому становищі знаходилися експортери газу, нафти, металу, то з її початком ситуація змінилася у бік зменшення попиту на енергоносії, метал тощо. Коло замкнулося. Де вихід? Світовий досвід підтверджує: головне завдання держави — дати можливість зміцнити і стати на ноги вітчизняним виробникам. Так робили Японія, Південна Корея, Китай, Індія, Бразилія. Тільки тоді якісні товари можуть вийти на світовий ринок у вир конкуренції. Лише вона дасть їм справедливую оцінку.

У пострадянських країнах і досі відсутня стратегія трансформацій. Унаслідок цього поширюються псевдodemократичні порядки, що проявляються також у виробництві. Задавлений податками й чиновницьким свавіллям, ледь жевріє дрібний і середній бізнес у промисловості, як і його аграрний варіант на селі — фермерство. Отже, необхідні реформи далі словесних кампаній не просуваються.

Економічна криза 2008 призвела до прискороного падіння виробництва в країнах ЦСЄ, що переважно завершили трансформацію, в тому числі й економічну, у напрямі переходу до ринку. У 2009 р. воно наближалось до 4%, у той час як загальносвітове падіння склало лише 1,3%. Наступні роки продемонстрували, що ці країни,

спираючись на попередній досвід, підтримку країн ЄС, не просто вистояли у боротьбі з кризою, але й знайшли ефективні засоби її подолання.

Щодо пострадянських країн, то вони просто плывуть у потоці подій, очікуючи завершення кризи і більшого попиту на сировину. Без стратегічного і раціонального позитивного вирішення кожною пострадянською країною свого місця у світовому ринковому господарстві через структурну перебудову ні проблема гідного людини життєвого рівня, ні проблема демократизації, створення громадянського суспільства, правової держави не будуть вирішені.

Проблема роззброєння

Із завершенням «холодної війни» і системного протиборства в багатьох районах світу очікувалося, що збройні сили будуть перетворюватися в своєрідний декорум суверенітету та реквізит для ескортів і гарних військових парадів. На жаль, поки що цього не сталося.

На початку ХХІ ст. очікуваного великого прориву в справі роззброєння не відбулося. Крах комунізму і розпад Радянського Союзу лише пом'якшили мілітаристську ситуацію у світі. Можна констатувати незаперечний факт: практичне роззброєння припинилося. Навпаки, йде процес переозброєння провідних країн світу новітніми бойовими засобами, залишається цілком достатнім з точки зору масового знищення людей і планети ядерний арсенал. Адаже не так вже важливо: 1000 чи 2000 боєголовок є разом із носіями, один раз буде знищена планета чи двічі. Очільники ядерних держав і сьогодні керуються ідеєю, що зброя масового знищення й надалі повинна слугувати вирішальним «козирем» на полі політико-дипломатичних змагань.

Постала ще одна проблема, яка перебуває в дисонансі до ідеї роззброєння. Поступово й неухильно вичерпуються невідновлювальні природні ресурси — руда, енергоносії тощо. А це означає, що уже зараз простежується змагання за них, передусім, між великими державами. Зміна конфігурації центрів сили у світі робить ціл-

ком реальним вступ у боротьбу за ресурси таких країн, як Індія, Китай, потужних континентальних об'єднань типу ЄС. Росія, яка володіє величезними ресурсними запасами, прагне надійно їх захистити. У 2010 р. Кремль переглянув воєнну доктрину з метою її пристосування до нових міжнародних і внутрішніх викликів (прагнення багатих корисними копалинами регіонів РФ самостійно розпоряджатися ними). Доктрина не виключає превентивного застосування ядерної зброї за умов критичної загрози для існування країни. Росію також не влаштовує регіональне лідерство. Не бажаючи грати другорядну роль, уже зараз вона нарощує масштабне переозброєння своєї армії найновішими видами зброї, не тільки прагне в якійсь формі повернути собі позиції в Європі та світі, втрачені на межі 80-х і 90-х років ХХ ст., а й імідж наддержави, хоча б військової та енергетичної. Російські вчені Н.П. Шмельов, В.П. Фьодоров не виключають, що між Росією і Заходом можлива війна, і Росія повинна демонструвати свою силу, інакше від неї нічого не залишиться. За таких обставин США вважають за необхідне й надалі захищати Європу від Росії, яку, на їх погляд, не можна зцілити від нібито генетично зумовленої агресивності. Європа, яка за роки холодної війни звикла до американської військової парасолі, не готова перекласти на себе колишню роль США на європейському континенті. І все ж спільні цивілізаційні цінності залишаються запорукою органічного союзу США — Європа.

Проте ставка на військову силу, на хитке балансування між миром і війною — річ вкрай небезпечна. Великомасштабна війна з США Росії не під силу ні зараз, ні в майбутньому. США мають за кордоном сотні військових баз, витрати Пентагону на озброєння складають 4% ВВП при середньому міжнародному показнику 2,5%. Своєю довгостроковою метою США й надалі мають завдання нейтралізації/ліквідації Росії у ролі адекватного силового конкурента, здатного нанести смертельний удар у відповідь.

Слід зважати також на комерційний аспект гонки озброєнь. У зв'язку з розгортанням конфліктів на Близькому та Середньому Сході, Північній Африці, анексією Криму, російською агресією в Україні різко виросли запити на озброєння, особливо новітнє і високоточне, адже поки іс-

нує попит, її виробництво буде продовжуватися. На світовому ринку зброї домінують США, Росія та Німеччина. Покупці, а їх чимало, шукають найкращу і найновішу. Тому чекати в найближчому майбутньому повного й остаточного роззброєння, на жаль, не приходиться.

Новий світовий порядок

Світ вступив в епоху чергової зміни світового порядку. Чи буде він більш стійким, ніж біполярний ялтинський? Думаємо, що так. Він не заснований на системі загального страху й ідеологічній непримиренності, як попередній. Хотілося б бачити світ, який на демократичних принципах розширює географію трансформацій економічного ладу та суспільного устрою. Хоча і безхмарним він не буде. Перше місце посідає змагання за природні та інтелектуальні ресурси планети. Але вихід може бути знайдений і ці проблеми можуть бути вирішені об'єктивним шляхом: ринковою конкуренцією або узаконенням загальних інтернаціональних правил взаємодії між державами через поважні міжнародні організації, такі як Рада Безпеки ООН, ОБСЄ, Велика вісімка (у березні 2014 р. знову стала Великою сімкою, коли було призупинено членство РФ за порушення суверенітету та територіальної цілісності України), Велика двадцятка та ін., справедливим підходом до експлуатації природних багатств, широким впровадженням нових технологій, науковими досягненнями, раціональним використанням ресурсів, подальшим зростанням частки інтелекту в виробництві. Світове лідерство швидше буде колективним у стилі багатополюсності, хоча досягти його буде непросто.

Попередня епоха залишила новому світопорядку чимало невирішених питань минулого: зброя масового знищення, локальні конфлікти, проблеми навколо транспортування нафти й газу, інтенсивне впровадження екологічно чистих джерел енергії та ін. Залишаються й такі неспокійні конфліктні зони, як Близький Схід, Центральна Азія, Центрально-Східна Європа, яка після 1989-1991 рр. різко змінила параметри суспільного

розвитку та орієнтаційний вектор, і де найбільш гостро перетинаються інтереси Росії, США, ЄС. У Центральній Азії до перелічених суперників додається й Китай, що швидко розвивається і потребує все більше ресурсів. Особливою небезпекою цілісності України може стати внутрішньополітичний конфлікт, здатний спровокувати втручання в її справи інших держав, насамперед РФ. У цьому випадку цілком ймовірно різке загострення відносин між Росією і Заходом, що й сталося в 2013-2014 рр. Нестабільним залишається Близький і Середній Схід та й увесь, за винятком країн Балтії, пострадянський простір, який і досі внаслідок низки внутрішніх і зовнішніх причин не визначився в суспільному і цивілізаційному розвитку. Держави, що постали на уламках СРСР і рішуче не відкинули спадщину минулого, зупинилися на роздоріжжі епох. Світ, таким чином, в найближчому майбутньому не буде спокійним, хоча й стане більш глобалізованим і динамічним. На його стан будуть впливати національні інтереси великих держав, які вважають себе наділеними всіма визнаними, джентльменськими правами участі у вирішенні світових проблем. Зокрема, сучасна Росія проголосила й бачить себе спадкоємицею СРСР і прагне повернути собі усі його колишні зовнішньополітичні прерогативи. Претендує на його місце у вирішенні разом із США і ЄС таких глобальних проблем як стабілізація міжнародної ситуації, боротьба з тероризмом, відповідальність за світ тощо. Прагнення до самостійної ролі у світовій політиці сьогодні підкріплюються широко рекламованою Кремлем доктриною євразійства, сформульованій на початку 20-х років ХХ ст. представниками російської антибільшовицької еміграції економістом П.Н. Савицьким і князем Н.С. Трубецьким, згідно з якою «російський народ це «особливий етнічний тип», територія якого Євразія співпадає з кордонами Російської імперії. Євразія — Росія. Вона — особлива частина світу. Основою Росії є культурно-материкова єдність. Це «третій світ», який не є складовою частиною ні Європи, ні Азії, відрізняється від них і в той же час відповідний і рівнозначний їм. На думку Трубецького, євразійський світ є *«замкнуте і закінчене географічне, господарське й етнічне ціле»*. Це серединно-євразійська культура, провідну роль у якій відіграють великороси. Головним є збе-

реження євразійського простору. Імперія Чингізхана, Московське царство, Російська імперія, СРСР — спадкоємні форми євразійського об'єднання. За ними має з'явитися нова євразійська модель Російської держави. Від реалізації в наш час євразійської ідеї, яка сьогодні виступає у вигляді ідеологеми «русского мира», вважають її нинішні адепти, залежить майбутнє: буде вона інтегруватися в світове співтовариство самостійно, чи згуртує під своїм лідерством більшу частину Євразії і створить свій самостійний простір — Євразійський союз. На жаль, нічого нового він не демонструє і базується на модифікованому відтворенні політико-територіальної архітектури минулого, зруйнованої не кимось, а плином часу.

Проте світ змінився. Зник комунізм, а разом з ним зона радянського контролю від Ельби до Тихого океану. Вибухнув мітингами, демонстраціями, кривавими громадянськими війнами арабський світ, який ще донедавна вважався заповідником диктаторів і твердинею консерватизму в його гірших формах. На його місце висунувся ісламський фундаменталізм, з одного боку, і осмислення необхідності входження у демократію, що може стати запорукою вирішення проблем, насамперед соціальних і цивілізаційних, які стоять перед мусульманським світом, з іншого. У результаті вияву двох тенденцій, суперечливих і контраверсійних, арабський світ розпочав рух, що отримав назву «арабська весна».

У Кремлі розуміють, що вирішити поставлені питання самостійно, як це було раніше, Москві не до снаги. А тому в боротьбі за право на одне з менеджерських світових крісел Росія шукає підтримки в Китаю. Але, гадається, не враховується той факт, що у цьому тандемі вона може розраховувати лише на роль другої скрипки. А музику буде замовляти Китай, якому не вистачає природних ресурсів. За таких умов, виходячи із стратегічних цілей Росії і Китаю, суперечності між ними будуть лише наростати, оскільки китайці розглядають пострадянський простір як підґрунтя світового значення КНР, а Росія вибудовує плани, які не здійснить без контролю над всією спадщиною СРСР. Будь-яке посилення Росії ускладнює геополітичну проблему КНР. У Євразії та Азії право сили поки що не тільки високо котується, а й є осередком політики.

Новий світовий порядок народжується не на по-рожньому місці, а успадковує від попередніх моделей ті цінності, які й сьогодні не втратили привабливості й актуальності. Це зокрема стосується принципів Вестфальської системи, яка була закріплена 1648 р. двома договорами між Священною Римською імперією і Францією з її союзниками, з одного боку, і Швецією та її союзниками, з іншого, і проіснувала як загальноприйнята норма майже 300 років. Поступальний суспільно-політичний та техніко-модернізаційний процеси видозмінювали систему протягом цього часу, розмивали її первісну суть. Однак найбільше у цьому сенсі відбулося після Другої світової війни. Прикладів цього чимало: громадянська війна в Кореї (1950-1953 рр.), яку, нехтуючи її суверенітетом, розпочав СРСР і втрутилися США та КНР; 1965-1972 рр. — в'єтнамська війна США; інтервенція СРСР в Угорщину — 1956 р., у Чехословаччину — 1968 р., Афганістан — 1979 р., у 1999 р. військові дії з миротворчою метою Заходу в Югославії, в 2001 р. — в Афганістані, 2003 р. — вторгнення в Ірак. На жаль, не зважаючи на такі глибокі звершення у світі, як крах комуністичної системи, потужні трансформаційні процеси в країнах ЦСЄ та Азії, анексія Криму та неоголошена війна Росії проти України, що почалася 2014 р., перекреслили всі можливі досягнення в плані впорядкування нової моделі світу, зруйнували всю договірну системну, вироблену протягом багатьох десятиліть не одним поколінням політиків. Україн небезпечне явище нехтування державним суверенітетом, якщо воно не буде вчасно і рішуче зупинено світовим співтовариством, здатне призвести до знищення цивілізаційного поля, на якому базуються гуманітарні цінності, вироблені людством за довгу історію існування. Перед лицем смерті і руйнації вони виявилися такими незахищеними.

Від нового світового порядку в глобалізованій моделі людство чекає назрілих і позитивних результатів. Оскільки глобалізація — це не тільки рух світу у бік єдиного планетарного господарства, в її руслі цілком посилюється остаточно вирішення таких міжнародних проблем, як тероризм, екологічна криза, дефіцит прісної води, розповсюдження наркотиків, проблема ВІА, які ні одна держава світу вирішити самостійно нездатна.

Новий світовий порядок продовжує складатися, тривають пошуки його основоположних принципів із врахуваннями зміни, що сталися протягом досить короткого часу. Уже важливим є те, що перемагає усвідомлення того важливого факту, що він буде багатополюсним, а значить здійснюється поворот, в основі якого лежатиме вирішення найважливіших проблем світу колективним шляхом на основі міжнародного консенсусу.

Джерела та література

1. Анненков В. Ядерный мир как феномен процесса глобализации / В. Анненков, Л. Кононов // МЖ. – 2014. – № 4.
2. Афонцев А. Мировая экономика в поисках новой модели роста / А. Афонцев // МЭ и МО. – 2014. – № 3.
3. Белоус В. Оружие XXI века / В. Белоус // МЖ. – 2009. – № 1.
4. Богомолов О.Т. Демократия и социально-экономический прогресс / О.Т. Богомолов // ННИ. – 2011. – № 1.
5. Глинкина С.П. Евразийская идея на постсоветском пространстве / С.П. Глинкина, И.И. Орлик // ННИ. – 2012. – № 2.
6. Глинкина С.П. Глобальный кризис и его особенности в новых странах – членах ЕС / С.П. Глинкина, Н.В. Куликова // ННИ. – 2010. – № 2.
7. Глинкина С.П. Центрально-Восточная Европа по пути в Евросоюз / С.П. Глинкина // ННИ. – 2007. – № 3.
8. Давидсон А.Б. Ключевая проблема XXI столетия: последствия распада империй / А.Б. Давидсон // ННИ. – 2006. – № 2.
9. Капица С.П. Глобальная демографическая революция и будущее человечества / С.П. Капица // ННИ. – 2004. – № 4.
10. Корнеев А.В. Американский вариант энергетического баланса будущего / А.В. Корнеев // США, Канада – экономика, политика, культура – 2012. – № 2.
11. Пороховский А.А. Глобализация, экономический цикл и будущее капитализма / А.А. Пороховский // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2012. – № 3.
12. Хейфец Б. БРИК: миф или реальность / Б. Хейфец // МЭ и МО. – 2010. – № 9.

Контрольні запитання

1. *Що свідчить про подальшу демократизацію світу з початком XXI ст.? Труднощі на цьому шляху.*
2. *Особливості економічного розвитку. У чому корінна відмінність між країнами першого і другого світу?*
3. *Світова фінансово-економічна криза 2008-2013 рр. У чому її специфіка й особливості?*
4. *Політичні, економічні, соціальні успіхи колишніх комуністичних країн ЦСЄ. Чим вони обумовлені?*
5. *Що загальмувало процес роззброєння, початий після 1991 року ?*
6. *Яким бачиться новий світовий порядок? Проблеми його становлення.*

2. РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

Політичний розвиток

У листопаді 2001 р. відбулися чергові президентські вибори, у другому турі яких переміг лідер соціалістів, колишній науковий співробітник Інституту історії компартії Болгарії Г. Пирванов (54,1%). Його обрання свідчило про зростаючі вимоги до змін серед болгар, розчарованих багаторічними економічними труднощами, які виникли з часів краху комунізму в країні. Новообраний президент заявив, що пріоритетною метою Болгарії залишається вступ країни до ЄС і НАТО, зміцнення зв'язків зі стратегічними партнерами. Соціалісти здобули перемогу на виборах до місцевих органів влади в 2003 р. і свій успіх закріпили під час парламентських виборів у 2005 р. Очоливши коаліцію «За Болгарію», вони здобули найбільше голосів (31,1%), а владний Національний рух Симеон ІІ, що не впорався із соціально-економічними проблемами, набрав лише 16,9%. Уряд очолив С. Станішев — лідер соцпартії, у лавах якої першу роль продовжували грати старі комуністичні кадри, співробітники спецслужб та болгарські олігархи, які робили бізнес з оточенням В. Путіна. На чергових президентських виборах у 2006 р. вдруге переміг Г. Пирванов (75,9%).

На чергових парламентських виборах до Народних зборів у липні 2009 р. депутатські мандати виборювали 18 політичних партій і блоків. Абсолютним переможцем стала консервативна партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) — 39,7%. Також до парламенту пройшли коаліція «За Болгарію» — 17,7%, Рух за права і свободи — 14,4%, націоналістична партія «Атака» — 9,3%, «Голуба коаліція» — 6,7%, «Порядок, законність і справедливість» — 4,1%. Лідер ГЕРБ Б. Борисов сформував однопартійний кабінет міністрів.

Глава держави з його комуністичним минулим і прем'єр-консерватор, якого підтримувала парламент-

ська більшість, розходилися в поглядах на шляхи розвитку країни в умовах економічної кризи. Критика Г. Пирвановим політики уряду Б. Борисова та парламенту призвели до початку процедури імпічменту глави держави, але Г. Пирванов залишився на своїй посаді до нових президентських виборів.

Президентські та місцеві вибори 2011 р. в Болгарії відбулися в умовах, коли країна як член ЄС переживала пік фінансової та економічної кризи. У другому турі президентських перегонів перемогу здобув кандидат правлячої ГЕРБ, бізнесмен, не пов'язаний із корупційними скандалами, та політик без політичної біографії Р. Плевнелієв (52,5%). Виборцям він пообіцяв працювати для того, щоб Болгарія стала «середньо розвиненою європейською державою» і сформулював десять пріоритетів перспективного розвитку країни, серед яких: ефективна система правосуддя, покращення бізнес-середовища, адміністративна реформа та електронний уряд, розвиток інфраструктури, енергетична ефективність та незалежність і відкритий ринок, розвиток регіонів, формування іміджу та репутації Болгарії, розвиток науки, освіти й інновації, культурний і духовний розвиток нації, а також допомога галузям, що є локомотивами економічного зростання. Результати виборів засвідчили початок циклу політичної стабілізації в Болгарії, ерозію старих політичних сил (Болгарська соціалістична партія, Союз демократичних сил, поступовий відхід з політичної арени правих партій — «Порядок, законність і справедливість» та «Атака»).

Р. Плевнелієв сприяв поглибленню «європеїзації» болгарського політичного життя. Він виклав на президентському сайті передвиборну програму та закликав громадян слідкувати за її виконанням, ввів до своєї громадянської молодих політиків і експертів, що створили громадські Ради при президенті та стали генератором нових ідей перспективного розвитку країни, свій перший зарубіжний візит здійснив до Брюсселя, відмовився переїхати до державної резиденції і надалі мешкав у власному будинку. Згодом глава держави закликав архівувати, оцифрувати й зберігати в Державному архіві всі документи, пов'язані з діяльністю комуністичних спецслужб.

У березні 2013 р. в результаті урядової кризи законодавчий орган було розпущено, а в травні відбулися позачергові парламентські вибори. За результатами голосування партія ГЕРБ отримала 30,5% голосів, Коаліція за Болгарію (БСП) — 26,6%, «Рух за права і свободи» (ДПС) — 11,3%, Партія «Атака» — 7,3%. Переможець виборів партія ГЕРБ не зуміла створити коаліцію і призначити прем'єра, а тому президент доручив створювати уряд соціалістичній партії. Прем'єром став П. Орешарський, але у липні 2013 р. він подав у відставку після того, як соціалісти в Болгарії програли вибори до Європейського парламенту, а кілька міністрів-соціалістів зазнали нищівної критики через причетність до корупційних дій. Після консультацій з керівниками різних партій, представлених у парламенті, президент Р. Плевнелієв заявив, що сформувати новий уряд чинними народними обранцями неможливо і призначив позачергові парламентські вибори. До обрання нового парламенту країною керував перехідний уряд на чолі з прем'єр-міністром Г. Блізнашки, сформований депутатами Народних зборів. На дострокових виборах до парламенту в жовтні 2014 р. перемогу здобула правополітистська партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (32,6%), що значно випередила основного конкурента — Соціалістичну партію (15,4%). До парламенту потрапили депутати від інших партій: «Рух за права і свободи» (14,8%), Реформаторський блок (8,7%), Патріотичний фронт (7,2%) Рух «Болгарія без цензури» (5,6%) та «Альтернатива болгарському відродженню» (4,1%).

Соціально-економічний розвиток

На початку 2000-х рр. економіка індустріально-аграрної Болгарії активно реформувалася. Провідними галузями промисловості залишалися енергетична, машинобудування, легка і харчова промисловість. Приватні і фермерські господарства аграрного сектора спеціалізувалися на вирощуванні зернових, овочів і фруктів, які експортувалися в низку європейських країн. Активно

розвивалася сфера туризму. Упродовж 2003-2014 рр. фіксувався невеликий (від 0,5 до 1,8%), але стійкий ріст ВВП, за винятком провального 2009 р. (падіння становило 5,5%).

У 2009 р., на який припав пік економічної кризи, експерти віднесли Болгарію до найбільш «дешевих» європейських країн, проживання в яких обходилося її мешканцям удвічі дешевше, ніж в інших європейських країнах. На зламі двох десятиріч окреслилися певні позитивні тенденції болгарської економіки, яка довела власну гнучкість й перейшла від надання кредитів для будівництва торгових центрів і квартир до економіки, націленої на експорт, що упродовж 2009–2011 рр. збільшився на 40%.

Наприкінці 2014 р., за даними Єврокомісії, Болгарія належала до числа країн із низькою або застійною промисловою конкурентоздатністю. При цьому, основними проблемами болгарської промисловості називалися нестача інвестицій (у першому півріччі 2014 р. іноземні інвестиції становили 490,7 млн. євро), доступ до фінансування та зовнішніх ринків, стан публічної адміністрації, впровадження інновацій і ціни на енергію. Серед проблем болгарської економіки її висока енергоємність, що супроводжується низькою ефективністю використання енергетичних ресурсів і загалом низька продуктивність праці. Серед країн Євросоюзу Болгарія залишалася країною з найбільш високою недеklarованою зайнятістю: близько 30% болгарської економіки перебувала в тіні, а робітники масово отримували зарплату в конвертах. Водночас у країні суттєво покращився доступ малих і середніх підприємств до банківського кредитування, полегшилося фінансування проектів за Оперативними програмами ЄС.

Зовнішня політика

На початку 2000-х рр. Болгарія проводила політику балансування між Росією, на яку й надалі орієнтувалися лідери соцпартії, і країнами Євросоюзу та США. Основним у діяльності на міжнародній арені всіх

болгарських урядів, незалежно від політичної орієнтації, стало питання інтеграції країни до євроатлантичних структур. У 2004 р. Болгарія стала членом НАТО, а її військові підрозділи взяли участь у військових операціях альянсу в Афганістані, Боснії, Іраку та Косові. Як член НАТО Болгарія вживала всіх необхідних заходів, спрямованих на забезпечення колективної безпеки в Європі. Уряд країни виявив солідарність з планами США щодо створення в Європі нової системи ПРО, а до 2020 р. збройні сили країни остаточно відмовляться від використання російської авіатехніки.

1 січня 2007 р. Болгарія набула статусу держави-члена Євросоюзу, узявши зобов'язання щодо проведення правової реформи, боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Інтеграція країни до структур ЄС відбувалася складно, хоча за перший рік членства кількість інвестицій у болгарську економіку зросла утричі і вона набрала обертів як великий туристичний центр європейського масштабу. Президент Франції, як один із лідерів країн Євросоюзу, особисто вів переговори з лівійським лідером М. Кадафі та сприяв звільненню і поверненню на батьківщину болгарських медсестер (провели у в'язниці 8 років за абсурдним звинуваченням). Утім, ріст цін на продукти харчування і комунальні послуги знизили рівень довіри частини болгар до Євросоюзу та визначили їх прихильність до Москви. 1 січня 2014 р. були зняті тимчасові обмеження, запроваджені дев'ятьма країнами ЄС стосовно Болгарії та Румунії, щоб запобігти масовій міграції, і болгарські громадяни отримали право працювати без обмежень в усіх країнах Євросоюзу. Серед найближчих планів Софії — підготовка до вступу Болгарії у зону євро та до Шенгенської зони.

Болгарсько-українські відносини розвивалися динамічно, а їх договірно-правова база постійно розширювалася (станом на 2014 р. укладено понад 100 двосторонніх угод і протоколів). Поглибленню двостороннього співробітництва сприяє наявність в Україні великої болгарської спільноти (234 тис.). Офіційна Софія підтримала суверенітет і територіальну цілісність України під час кризи 2014 р., а президент Р. Плевнелієв назвав Росію «націоналістичною та агресивною державою».

Джерела та література

1. Узенева Е.С. Болгары-мусульмане Средних Родоп в XXI веке: взгляд этнолингвиста / Е.С. Узенева // Славяноведение. – 2013. – №6.
2. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. А.А. Языковой. – М. : Весь мир, 2007. – 352 с.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте досягнення Болгарії в соціально-економічному і політичному розвитку.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Болгарії.*

3. БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВІНА

Політичний розвиток

Боснія і Герцеговина (БіГ) свій суверенітет у межах соціалістичної Югославії проголосила 31 липня 1990 р. 1 березня 1992 р. на загальнореспубліканському референдумі з питання про суверенітет і незалежність БіГ 62,6% його учасників сказали «так». Нову державу визнали країни ЄС і США, що призвело до загострення відносин між учасниками військового конфлікту. На підконтрольній території боснійські серби проголосили самостійну Республіку Сербську (РС), а невдовзі босняки та хорвати утворили Федерацію Боснії і Герцеговини (ФБіГ).

Країна сильно постраждала під час кривавої міжетнічної війни 1992–1995 рр. Її закінченню сприяли Дейтонські мирні угоди в листопаді 1995 р., що також визначили складний державний устрій країни, у якому ФБіГ і Республіка Сербська з округом Брчко утворювали державу Боснія і Герцеговина. За створеною системою, закріпленою в Конституції (1995), БіГ ставала федерацією трьох головних національних громад — «конституційних народів» країни: босняків, яких раніше називали «боснійськими мусульманами», боснійських сербів і боснійських хорватів. Ці громади обирали по одному своєму представникові до президентського органу — Президії БіГ. Для контролю за дотриманням Дейтонських домовленостей запроваджувалася посада Верховного представника Генсека ООН. До компетенції федеральних органів влади належали зовнішня політика, митниця, фінанси, торгівля, питання міграції, системи транспорту і зв'язку. Органами влади були парламент (Дім народів і Дім представників), Рада міністрів і Президія БіГ. Усі інші владні повноваження були на рівні ФБіГ і РС, що зберігали важливі атрибути суверенітету — парламент, уряд, армію, поліцію, бюджет, валюту та ін.

На межі двох століть однією із найскладніших для вирішення виявилася проблема біженців. Діяльність уря-

ду БіГ у цьому напрямку підтримувало міжнародне співтовариство. На кінець 2004 р. у рідні місця повернулося більше мільйона осіб, три чверті з яких — у ФБіГ, а решта — у РС. Миротворча місія НАТО у БіГ 2 грудня 2004 р. перейшла у підпорядкування Євросоюзу, а загальна кількість військ становила близько 7 тис. осіб. У 2006 р. в БіГ пройшли вибори в парламент — Дім представників, також обиралися депутати представницьких органів ФБіГ і Республіки Сербської та члени Президії БіГ.

З 2009 р. загальна політична ситуація в країні почала загострюватися, що пов'язано з конституційною реформою, яка передбачала її централізацію. Її успішне проведення було однією з умов подальшого зближення країни з Євросоюзом і НАТО. Натомість керівництво Республіки Сербської виявляло невдоволення та підживлювало сепаратистські настрої, погрожуючи проведенням референдуму щодо незалежності. Водночас в РС існували серйозні проблеми, пов'язані з політичним, економічним і соціальним розривом між східною і західною її частинами, а також кумівством і корупцією. Під час виборів 2010 р. до парламенту БіГ і представницьких органів ФБіГ та РС окреслилося протистояння прихильників централізованої держави і широкої автономії її суб'єктів. Чимало виборців, охоплених апатією, їх проігнорували, а тому активність була невисокою. Крім депутатів федерального і місцевих парламентів, членами Президії БіГ обрано серба Н. Радмановича, хорвата Ж. Комшича і боснійського мусульманина Б. Ізетбеговича. Уряд країни після тривалих переговорів сформував хорват В. Беванд. До його складу увійшли некомпетентні і корумповані політики, які не змогли забезпечити проведення ефективних політичних та економічних реформ.

У жовтні 2014 р. в БіГ пройшли чергові парламентські і президентські вибори, у яких взяли участь 98 політичних суб'єктів, зокрема, 50 політичних партій, 24 незалежні кандидати і 24 коаліції. Всього за 518 мандатів різних рівнів влади змагалися 7748 кандидатів. Вибори відбулися після громадянських заворушень і насильств на початку року, викликаних корупцією та нужденністю значної частини населення, а також на хвилі невдоволення реакцією влади на катастрофічні повені в травні цього ж року. Майже 3,3 млн. виборців, із яких більше

ніж 2 млн. — в ФБіГ і 1,2 млн. — в РС, обрали 42 депутатів федерального парламенту та членів місцевих парламентів Республіки Сербської і мусульмано-хорватської федерації. На виборах президента РС переміг лідер Союзу незалежних соціал-демократів М. Додик, який під час передвиборної кампанії проголосив курс спочатку на вільну конфедерацію, а згодом — на відокремлення РС і перетворення її в незалежну державу, а також висловився за створення в рамках БіГ окремого хорватського утворення. Також були обрані члени президії БіГ: боснійський мусульманин Б. Ізетбегович, який будував свою кампанію на закликах до сильної, єдиної держави; хорват Д. Чович — наполягав на створенні хорватської юридичної одиниці в Боснії; серб Ж. Цвіянович — виступав за роз'єднання Боснії. Новостворений уряд спрямовує зусилля на реформування політичної і економічної сфери країни і прагне зробити її життєздатною, щоб завершити переговорний процес про її вступ до Євросоюзу.

Соціально-економічний розвиток

На початку 2000-х рр. тривав процес відбудови господарства, постраждалого за роки військових конфліктів 90-х рр., коли було пошкоджено і зруйновано 80% підприємств. Основна частка ВВП, що повільно зростає, створювалася у сфері послуг — 66%, а решта припадала на промисловість (24%) і сільське господарство (10%). У північних регіонах розвивалося тваринництво, а в долинах річок вирощувалися зернові культури (пшениця, кукурудза, ячмінь, овес) і технічні культури (льон, цукрові буряки), розвинуте садівництво. У південних районах — виноградарство, тютюнництво, подекуди бавовництво.

Торгове сальдо країни залишалося від'ємним. Основними країнами-експортерами були країни-сусіди Хорватія, Словенія, Італія, а також ФРН, Австрія, Угорщина. У структурі експорту були представлені лісоматеріали і продукти деревообробки, папір, металеві і текстильні вироби. Серед імпортерів були присутні Хорватія, Словенія, Сербія, ФРН, Італія, Австрія, Туреччина, Боснія

і Герцеговина імпортувала нафту, природний газ, вугілля, кокс, руди і глиноземи, промислові машини й обладнання, автомобілі та продукти харчування.

Міжнародне товариство, до складу якого входять країни та міжнародні організації, на 5-ти інвестиційних конференціях зобов'язалося вкласти 5,582 млрд. дол. у реконструкцію країни. Найбільшими спонсорами стали ЄС, Світовий банк, США, Японія та ісламські країни. На сьогодні закінчена реконструкція майже всієї основної інфраструктури, великої кількості житлових об'єктів, створені реальні умови для ділових інвестицій, реформування та розвитку економіки. Основними секторами економічного зростання були сфера послуг та легка промисловість, а очолювали цей процес малі та середні підприємства. Прихід до Боснії і Герцеговини іноземних інвесторів та розвиток туризму позитивно впливатимуть на подальше економічне зростання країни. Утім, повільність перебудови і модернізації економіки, нестача інвестицій і вплив світової фінансово-економічної кризи уповільнили ріст виробництва та зумовлювали високий рівень безробіття з 29% у 2008 р. до 44% у 2014 р. На початку 2014 р. країна стала ареною громадянських заворушень і насильства, викликаних корупцією й нужденністю значної частини населення, а також на хвилі невдоволення реакцією влади на катастрофічні повені в травні цього року. Відчутного удару економіці завдали повені в травні 2014 р., що сталися внаслідок тривалих злив і призвели до численних зсувів ґрунту.

Зовнішня політика

У квітні 1992 р. БіГ була визнана країнами ЄС і США, у травні — прийнята в ООН, а ще за десять років офіційно стала 44 членом Ради Європи. БіГ є повноправним членом Світового банку та Міжнародного монетарного фонду. У 2005 р. країна розпочала переговори щодо підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію з Європейським союзом, яка була підписана в червні 2008 р., хоча не набрала чинності. Наприкінці 2006 р. БіГ приєдналася до Програми НАТО «Партнерство зара-

ди миру» і стала кандидатом на вступ до НАТО. Вона також була офіційно визнана «потенційним кандидатом» на вступ до Євросоюзу, а позитивний результат переговорів Сараєва і Брюсселя залежить від успішного проведення політичних та економічних реформ. У Боснії і Герцеговині продовжує діяти миротворча операція Євросоюзу EUFOR Althea.

Відносини між Києвом і Сараєво мають позитивну динаміку від моменту взаємного визнання незалежності кожної із країн (1992 р.). В БіГ мешкає українська національна спільнота, що налічує близько 4 тис. осіб. У другій половині 90-х рр. український миротворчий батальйон брав участь у складі сил ООН у врегулюванні військового конфлікту на території БіГ. Розвитку двосторонніх відносин сприяла низка міждержавних і міжурядових угод. Балканська країна експортує в Україну напівфабрикати з вуглецевої сталі, кислоти, етиловий спирт, вироби з пластмаси та пакувальні вироби для транспортування. Натомість з України вона імпортує ліки, одяг, взуття, будівельні крани та продукцію машинобудування.

Джерела та література

1. Калитко К. Боснія і Герцеговина: абонплата за незалежність / К. Калитко // Тиждень. – 2014. – № 14.
2. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. А.А. Языковой. – М. : Весь мир, 2007. – 352 с.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте досягнення й проблеми Боснії і Герцеговини в соціально-економічному і політичному розвитку.*
2. *Взаємовідносини Боснії і Герцеговини з країнами Балканського регіону.*

4. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

У ХХІ ст. третім шляхом

У ХХІ ст. Британія вступила з лейбористським урядом Ентоні Блера, який знаходився при владі з 3 травня 1997 р. по 27 червня 2007 р. Він двічі переобирався на посаду прем'єр-міністра: у 2001 р. і 2005 р. Своїм головним завданням бачив здійснення організаційної та ідеологічної модернізації Великої Британії, переведенням її на курс «третього шляху» у форматі ідеології неолейборизму. Означена концепція не була суто англійським продуктом еволюції соціал-демократії. Тенденція трансформації соціал-демократії виявилася і в Німеччині в часи канцлерства Герхарда Шредера. Саме вони в 1999 р. зробили «Спільну заяву Шредера і Блера» про нову соціал-демократію, суть якої полягала у пристосуванні соціал-демократичних ідеалів («соціальна справедливість», «рівність шансів», «солідарність», «соціальна відповідальність») до сучасної економічної ситуації. Якщо розглядати лейборизм (соціал-демократію) в історичному розвитку як породження індустріального суспільства, то неолейборизм — сучасний продукт постіндустріалізму, часу, коли потреба соціального захисту найманої робочої сили трансформувалася в проблему соціальної захищеності всього суспільства, навіть роботодавців, які зазнають краху, що призводить до погіршення стану суспільства взагалі. Соціальна політика Блера, основана на неолейборизмі, відрізнялася від його попередників (консерваторів Тетчер, Мейджора, а також лейбористів Вільсона, Каллагана і навіть Еттли) тим, що неолейборизм — це підтримка різних форм участі населення у вирішенні соціальних, економічних та політичних проблем на всіх рівнях, у всіх сферах життя суспільства, проект компромісу між правими і лівими. Неолейборизм — водночас набір і пропозиція інструментів для «третього шляху», шляху поєднання соціаль-

ної справедливості, що забезпечується державою, з пріоритетами особистої свободи і ринкової економіки. «Суспільство інтересів».

Лейбористи, які повернулися до влади на чолі з Тоні Блером після 1979 року в іпостасі неолейбористів, зуміли привернути до себе прихильність британського електорату. Блер і Лейбористська партія, яку він очолив в 1994 році, пожертвували традиційними партійними догмами і взяли курс на представництво загальнонаціональних інтересів. У 1995 р. вони переглянули статут партії, відмовилися від пункту 4 про необхідність усупільнення засобів виробництва, використали і втому британських виборців від 18-річного правління консерваторів, поклали в основу своєї діяльності концепцію «третього шляху». Під «першим шляхом» розумівся консерватизм Тетчер — згортання соціальних дотацій як константи економічного неолібералізму, утвердження принципів індивідуалізму, обмеження державного втручання в економіку. «Другий шлях» — це традиційна політика лейборизму: жорсткий державний контроль, високі податки на бізнес.

Новим «третьім шляхом», започаткований лейбористами, не був. Він поєднав позитивні риси першого і другого шляхів. Так, неолейбористи заохочують приватну ініціативу і розвиток динамічної конкурентоздатної економіки, вважають, що пристойна оплата праці має базуватися на стабільній роботі та міцних підприємствах. Отже, шукають спільність інтересів працівників і роботодавців з метою створення ліберально-соціальної моделі суспільства на принципах конструктивного партнерства і солідарності всіх його членів через поєднання механізму ринку з принципами соціальної справедливості.

Але неолейбористам не вдалося уникнути загострення стосунків із тред-юніонами, які не сприйняли їх прагнення завоювати симпатії середнього класу і роботодавців. Однак у Британії, де завжди в індустріальну епоху були потужні й добре організовані тред-юніони, у цей час вони занепади і залишилися лише в традиційних галузях (металургія, суднобудування, текстильна промисловість тощо). Працівники новітніх галузей не мають бажання співпрацювати з ними. Проте тред-юніони і сьогодні є фінансовими спонсорами лейбористів, які постійно стурбовані пошуком злагоди з першими.

Уже в період першого прем'єрства Тоні Блера (1997-2001 рр.) у системі впровадження «третього шляху» було здійснено ряд заходів: встановлено мінімум заробітної плати (3,6 фунта стерлінгів за год.), задіяно систему навчання і перекваліфікації для отримання нової спеціальності та роботи, розпочато конституційну реформу, спрямовану на автономізацію (деволюцію) і надання більшої самостійності Шотландії та Уельсу. Реформовано й палату перів — із 750 спадкових залишилося 92. Реформа передбачала також часткову відмову від мажоритарної системи виборів на користь пропорційної. До законів було внесено Європейську конвенцію з прав людини (1998 р.) й Акт про свободу інформації (2000 р.), що сприяло зміцненню механізму захисту британських громадян. За цей час лейбористи домоглися скорочення безробіття та зниження інфляції (0,9-1,7%). Британці позитивно сприймали заходи продовження модернізації країни. Консерватори на чолі з В. Хейгом нічого більш вагомого запропонувати не змогли.

Економічний розвиток

До кризи 2008 р. Велика Британія розвивалася досить стабільно. Приріст ВВП — 2,3%, інфляція — не більше 2,5%, безробіття нижче, ніж в інших країнах ЄС.

Інтенсивно розвивалися такі провідні галузі, як електротехнічна, електронна, авіакосмічна, хімічна, фармацевтична. Частка видобувної промисловості в загальному обсязі ВВП знижувалася. Найшвидше зростала сфера послуг. У 2004 р. в ній працювало 23,9 млн. осіб або 78,9% усіх зайнятих.

Чинниками стабільності й зростання в економіці були попередні реформи консерваторів, спрямовані на скорочення державного сектора, лібералізацію ринку праці, господарські зв'язки Британії за межами ЄС (зокрема, з країнами Співдружності), розширення споживчого попиту як наслідок збільшення прибутків і росту зайнятості. Англія так і не приєдналася до Євросони, хоча лейбористи неодноразово про це заявляли. Таким чином, вони зберегли свободу монетарної політики і маневру,

відмовлялися ніби через неготовність Великої Британії ввести євро. Їй досі навколо цього триває дискусія між прихильниками і противниками євро. Фунт для мільйонів англійців — символ національного суверенітету. Більшість населення висловлюється за його збереження. Вважаємо, що питання входження до Єврозони призупинилося через те, що Велика Британія «розривається» між ЄС, де вона є рядовим членом, і Співдружністю, де відіграє роль першої скрипки, і Сполученими Штатами Америки, з якими має традиційно особливі стратегічні відносини. Сильний нахил у будь-який бік цього трикутника міг би зашкодити стосункам з двома іншими. Така логіка поведінки Великої Британії практично перевірена всією попередньою історичною практикою.

Реформи другого уряду Блера

На виборах 2001 р. лейбористи здобули 40,7% голосів, що забезпечило їм абсолютну більшість у палаті громад — 412 мандатів. Тоні Блер отримав можливість продовжити курс неолейборизму. Уряд Блера посилив соціальну складову внутрішньої політики, заявив про плани перетворення Великої Британії в державу соціальних інвестицій, скорочення розриву в рівнях доходів різних верств населення, зниження соціальної поляризації в суспільстві. У 2003 р. в уряді було створено посаду міністра у справах дітей, молоді та сім'ї з широким колом повноважень. Місцеві органи влади зобов'язувалися надавати необхідну допомогу сім'ям з дітьми, особливо неблагополучним. У березні 2004 р. було прийнято бiльш, спрямований на забезпечення гідного рівня життя дітей і надання їм достатньої допомоги. Зокрема, було збільшено допомогу на дітей сім'ям з низькими прибутками (у 2004 р. допомога на першу дитину складала 16,50 ф. ст. на тиждень, на кожного наступного — 11,05 ф. ст.) і виділено 6 млрд. ф. ст. для боротьби з дитячою бідністю. Також для дітей, які мешкали у найбільш бідних районах країни, було розроблено програму «Впевнений старт» («Sure Start»), яка передбачала створення ясел, організацію відвідування педагогами бідних сімей з маленькими

дітьми, інформування родичів з питань дитячого виховання тощо.

Багато уваги було приділено реформам охорони здоров'я та освіти. Суть першої звелася до надання низці медичних установ Національної служби охорони здоров'я фінансової автономії, за допомогою якої планувалося досягнути більш гнучкої системи оплати праці та залучення інвестицій у галузь. Згідно з проектом медичні установи звільнялися від опіки міністерства охорони здоров'я і переходили під захист Ради управляючих. Перші такі клініки стали функціонувати з 2004 р. Таким чином, у роботу лікарень впроваджувалися елементи ринку.

У 2004 р. прийнято, а в 2006 р. запроваджено до виконання закон, за яким університети отримували право збільшувати плату за навчання. Одночасно було розроблено схему погашення боргової суми залежно від прибутків випускників, хоча стан економіки дозволяв уряду збільшити витрати на охорону здоров'я та освіту. У результаті цього, за період з 1997 р. по 2005 р. кількість вчителів зросла на 28 тис., медсестер — на 79 тис. і лікарів — на 27 тис. Скоротилися черги на операції.

Однак розпочата раніше конституційна реформа сповільнилася. Згода палати лордів у лютому 2003 року на своє повне призначення не завершилася визначенням палатою громад нової організації верхньої палати. Лейбористи не стали форсувати події, діяли обережно і поступово. У 2005 р. було схвалено законопроект, який скасовував право палати лордів переглядати рішення нижчого суду. Було створено Верховний суд, який набрав чинності 2009 р. Суть реформи звелася до зміцнення принципу поділу законодавчої та судової влади.

Бурхливій дискусії викликав процес деволуції — створення місцевих представницьких органів у Шотландії та Уельсі, перерозподілу владних повноважень на користь місцевих органів влади. Ні для кого не було таємницею, що передача центром окремих ланок державного суверенітету на місця (Шотландія, Уельс) була викликана так бажаним, якомога швидшим вирішенням хронічної ольстерської проблеми. Але надання Ольстеру широких автономних прав і залишення все по-старому в Шотландії та Уельсі означало б на місці одного неспокій-

ного регіону створення двох нових. Аналітики застерігали, що процес деволюції рано чи пізно може вийти з-під контролю і об'єднане королівство стане роз'єднаним. А такі тенденції набирають стійкого характеру і виявляються у фрагментації партійно-політичної системи

Так, на виборах 1999 р. і в травні 2003 р. в шотландському парламенті на другому місці виявилася правляча в Королівстві Лейбористська партія, на першому — Шотландська національна партія, що повністю зруйнувало існуючу довгий час традицію: лейбористи — консерватори, і навпаки. Такі ж трансформації були і в Уельсі.

Складною залишалася ситуація і в Ольстері. Відмінність моделі деволюції там була у визнанні його права на самовизначення і вихід зі складу Об'єданого королівства за згодою більшості жителів. Однак роззброєння ІРА і демілітаризація регіону затягувалися. Блеру так і не вдалося подолати поділ населення на католиків-націоналістів і протестантів.

Третій уряд Тоні Блера

Консерватори на чолі з М. Говардом не зуміли організуватися на виборчій кампанії 2005 р. Їх обіцянки у виборчому маніфесті «Час діяти» підтримувати пенсіонерів, боротися зі злочинністю, запровадити жорсткий контроль за імміграцією не переконали британських виборців, що настав час консерваторів. На гасло лейбористів «Британія вперед, але не назад» працювали, насамперед, цифри: середній рівень прибутку з 1997 р. по 2005 р. виріс на 19%. На виборах лейбористи отримали 355 місць у палаті громад і здобули перемогу.

Початок третього терміну прем'єрства Блера збігся із серією вибухів у Лондоні 7 липня 2005 р.: 50 осіб загинули і майже 700 травмовано. Винними виявилися етнічні пакистанці, народжені в Англії, та індонезієць, що прийняв іслам. Наслідком цього стало загострення стосунків між корінними британцями і переселенцями азійського походження. На початку XXI ст. у Британії проживало понад 2,5 млн. прихильників ісламу — вихідців із Пакистану, Індії та Бангладеш.

Скандальною для лейбористів стала справа «Пожертвування в обмін на титули», розслідувана Скотланд-Ярд. У 2007 р. громадськості стали відомі таємні дії Т. Блера, який обіцяв спонсорам місця перів в обмін на пожертви до каси лейбористської партії напередодні виборів 2005 р. Блеру довелося давати свідчення, але компрометуючих фактів встановлено не було.

Суперечливу реакцію викликав і закон, що набрав чинності у грудні 2005 р., який легалізував одностатеві шлюби. Не була популярною й участь Великої Британії в іракській війні. Третє прем'єрство Блера закінчилося дотерміново в червні 2007 р.

Усе ж Блер залишив після себе глибокий слід. У його арсеналі — модернізація Лейбористської партії, відмова від ідеологічних догм, конституційна реформа, покращення добробуту британців і ... «третій шлях» — шлях пошуків та оптимістичних надій.

Економічна криза. Заходи уряду Гордона Брауна

27 червня 2007 р. прем'єр-міністром Великої Британії став соратник Блера — Гордон Браун, який 24 червня був обраний лідером Лейбористської партії. До того Браун пройшов довгий кар'єрний шлях: будучи депутатом, він очолював ряд парламентських посад, був автором багатьох соціальних та економічних програм, в уряді попередника займав посаду міністра фінансів. Ставши прем'єр-міністром, Г. Браун піддав ревізії політику Блера: не поділяв його захоплення реформуванням державного сектора, не схвалював участь британських військ у війні Іраку, відмовився запровадити євро, як це обіцяв зробити Блер, виступав за передачу парламенту країни прав прем'єр-міністра на оголошення війни і призначення на вищі керівні посади. Однак дуже швидко йому довелося не втілювати власні задуми, а зосередитися на антикризових заходах.

Наприкінці 2007 р. іпотечна криза в США перекинулася в Британію. Широкомасштабне фінансування банками ненадійних позичальників призвело до важких наслідків. У вересні на межі краху опинився «Нозерн

Рок» — п'ятий за величиною іпотечний банк Великої Британії. Ринкова вартість банку протягом року знизилась з 5 млрд. фунтів до 430 млн. У подібному стані опинився й «Бредфорд енд Бінглі». Обидва банки були націоналізовані. Виросли ціни на газ, електроенергію. 2008-2009 падіння ВВП склало 6%, виросла інфляція.

Розуміючи, що криза в Англії є частиною світового економічного колапсу, уряд Брауна взяв активну участь у саміті, що відбувся 2009 р. в Лондоні, де було прийнято погоджений пакет стимулювання світової економіки в 1,1 трлн дол., а також напрацьовано заходи посилення фінансового регулювання, боротьби із завищеними бонусами зниженого оподаткування, збільшення ресурсів МВФ до 759 млрд. дол. та ін.

На підтримку банківської системи на кінець 2009 р. витрачено 850 млрд. фунтів стерлінгів. Банківська процентна ставка впала до 0,5% (березень 2009 р.). Бюджетний дефіцит у 2008/2009 фінансовому році сягнув 90 млрд., а 2009/2010 — 163 млрд. фунтів стерлінгів. Державний борг навесні 2010 р. склав 890 млрд. фунтів стерлінгів (62% ВВП). Популярність лейбористів швидко падала. Дії Г. Брауна за умов світової фінансової кризи, що почалася восени 2008 р., експерти назвали досить своєчасними й успішними. Здійснені лейбористським урядом заходи порятунку банківської системи, а також стимулювання бізнесу і попиту, дозволили досить оперативно сповільнити темпи зниження ВВП. Але в довготерміновій перспективі британський уряд заліз в борги, взявши на себе багато бюджетних зобов'язань. Більше того, безробіття в країні досягло 8%, найвищого показника за останні 14 років. Усе це відбилося на популярності прем'єр-міністра. Фінансово-економічна криза, що почалася 2008 р., похитнула становище уряду Брауна. Це продемонстрували травневі вибори 2009 р. до місцевих органів влади, на яких лейбористи зазнали поразки.

У країні наростали тенденції сепаратизму. У травні 2007 р. Шотландська національна партія, що виступала за незалежність, перемогла на виборах у місцевий парламент і сформувала уряд на чолі з Алексом Салмондом. В Уельсі лейбористи змушені були створити коаліцію із Плайд Камрі (Національна партія Уельсу). В Ольстері в березні 2007 р. вибори в місцеву асамблею принесли

перемогу Демократичній юніоністській партії, яка пішла на створення коаліційного уряду з націоналістичною партією Шин Фейн, що поклало кінець п'ятирічному прямому управлінню Ольстером з Лондона.

Зовнішня політика в рамках традицій

Зовнішня політика Англії, яка завжди сповідує позитивний консерватизм, на початку ХХІ ст., реалізуючи свої національні інтереси у поєднанні з ціннісними критеріями прав людини, була спрямована на зміцнення «ключової ролі» Королівства в Європі, виражалася в підтримці демократизації країн, що звільнилися від комунізму. Вона спрямовувалася на відновлення арбітражних позицій у Європі та вагоме місце у світі. У Великій Британії третій за розміром у світі ядерний потенціал — 512 боеголовок. Британія — одна з провідних країн НАТО. Зовнішньополітичні союзницькі пріоритети країни традиційно пов'язані особливим партнерством з США: Британія брала участь в миротворчих операціях в Югославії в 90-х роках ХХ ст., з 2001 року — в Афганістані, підтримала 45-тисячним корпусом кампанію США в Іраку 2003 р. Останнє негативно сприймалося британською громадськістю (втрати складали 179 вояків убитими, а витрати — 9 млрд. дол.). Два незалежні судові розслідування, очолювані лордами Хаттоном і Батлером в 2003 і 2004 рр., спростували всі звинувачення з уряду Блера. Одночасно у різко критикувалася англійська розвідка, яка надала спотворену інформацію про наявність в Іраку хімічної та бактеріологічної зброї. Але престиж уряду було підірвано.

Лейбористи тісно співробітничали з ЄС. Однак позицію Англії щодо ЄС можна характеризувати як окремо взяту й особливу. Велика Британія всіляко відтягувала запровадження в країні євро, що Браун 2007 р. називав відтермінуванням. У цьому ж сенсі вона виступала за децентралізацію ЄС. Проте переступати межу дозволеного навіть такому великому члену ЄС було просто не вигідно. Там, де це необхідно і не відбивалося на національних інтересах, Британія завжди виявляла готовність під-

твердити свою прихильність ЄС. У червні 2008 р. схвалення британського парламенту отримав Лісабонський договір, що замінив Євроконституцію.

При Гордоні Брауну різко погіршилися російсько-британські стосунки. Вони були обтяжені не тільки російсько-чеченською війною. З боку Лондона було висланя 4 російських дипломатів і запровадження візових обмежень для російських чиновників. Причина — відмова Росії видати Англії російського громадянина Андрія Лугового, який підозрівався у вбивстві на території Англії колишнього працівника ФСБ емігранта О. Литвиненка, що став опонентом російського керівництва. Відносини були досить прохолодними. Велика Британія — чи не єдина велика країна ЄС, в енергобалансі якої частка російських енергоносіїв незначна.

Повернення консерваторів. Внутрішня та зовнішня політика

У парламентській виборчій кампанії 2010 р. консерватори, очолювані Девідом Кемероном, висунули жорстку соціально-економічну програму, що передбачала зниження державних витрат і скорочення бюджетного дефіциту. Вони обіцяли збудувати сильне суспільство, у центрі якого буде сім'я, охорона довкілля, міжнародні відносини, стан державних шкіл і Національної служби охорони здоров'я, вгамування злочинності, збільшення асигнувань на громадські потреби. Отже, бралися «відремонтувати розбите суспільство». Маніфест консерваторів на виборах 2010 р. мав такі заходи в галузі внутрішньої політики: відмова від запровадження посвідчення особи, встановлення ліміту на прийом іммігрантів з-за меж ЄС, підвищення порогу податку на спадщину до рівня після 1 млн. ф. ст., скорочення витрат у всіх сферах, крім охорони здоров'я і допомоги іншим державам, ліквідацію значної частини структурного дефіциту протягом 5 років, проведення місцевих референдумів з тих чи інших питань, покращення фінансування шкіл для бідних. За умов світової кризи торі скорегували свою програму, закликали до скорочення державних витрат,

виступили проти вкрай високих зарплат і пенсій державним службовцям. Торі переконували, що сповідують «ліберальний консерватизм».

Дещо видозмінилася й імміграційна політика, яка є однаково складною і для лейбористів, і консерваторів, та й усього британського суспільства. При Кемероні вона стала диференційованою, більш ліберальною до вихідців з ЄС. І залишилась нетерпимою до всіх інших, особливо іммігрантів-мусульман, які живуть своєю окремою спільнотою і вірять, що іслам і Захід несумісні, демократія — ересь, інтеграція — найбільша для них загроза. У цьому сенсі висока народжуваність серед мусульман ставить перед англійським суспільством непрості питання майбутнього.

Отримавши 306 місць у палаті громад, на парламентських виборах 6 травня 2010 р., перемогла партія консерваторів проти 258 лейбористів, 57 у ліберал-демократів. Ні консерватори, ні ліберали не могли створити однопартійного уряду. Вперше після 1974 р. з'явився. «підвішений парламент». Вперше після війни створено коаліційний уряд консерваторів і ліберальних демократів на чолі з Д. Кемероном. Його заступником став лідер ліберальних демократів Нік Клегг. Заради цього консерваторам довелось піти на поступки і дати згоду на проведення референдуму щодо зміни виборчої системи, яка зводилася до перекроювання кордонів виборчих округів так, щоб кількість виборців в них була приблизно однаковою.

25 травня 2010 р. королева Єлизавета виступила з тронною промовою, де представила програму уряду Діка Кемерона. Коротко була поставлена мета нового уряду — *«Побудова суспільства, я якому ми не запитуємо, які в нас права, а знаємо, які в нас є обов'язки»*.

Першим консервативним прем'єр-міністром ХХІ ст. став наймолодший з 1912 р., аристократ, нащадок Вільгельма IV Девід Кемерон. Він народився 9 жовтня 1966 р. В 1985-88 рр. навчався в Оксфордському університеті (кузня прем'єр-міністрів), де вивчав політику, економіку, філософію. Перед тим закінчив Ітонський університет. У грудні 2005 р. очолив Консервативну партію.

Прихильник і шанувальник М. Тетчер як людини, «яка знає відповідь на твоє питання, ще до того, як ти

його сформулюєш», дотепний. Ще до виборів виграв змагання з прем'єр-міністром Брауном. Коли останній обмовився в одному виступі, що врятував світ від фінансової кризи, Кемерон іронічно замітив, що Браун так зайнятий рятуванням світу, що «зовсім упустив з виду потреби власної країни». Своїми манерами постійно культивує імідж «людини з народу». Звик їздити на роботу на велосипеді, який навіть одного разу вкрали. На далекі віддалі їде на одному автомобілі без мигалки та супроводу мотоциклістів. Часто в пробках. Сам купляє собі одяг і продукти в магазинах для середнього класу. Улюблений галстук — зелений. Нетерпимий до найменших порушень неписаних правил джентльмена. Будь-які задоволення своїх потреб обертаються для депутатів складанням депутатських повноважень і поверненням викрадених державних коштів. А тіньового міністра культури Кемерон звільнив тільки за те, що той заявив про необхідність запровадження плати за відвідування музеїв і галерей. Його поведінка імponує британцям.

У зовнішній політиці торі притримуються вірності трансатлантичним стосункам, зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, НАТО в ролі наріжного каменю безпеки країни, поглиблення відносин з Китаєм, Індією, Пакистаном, країнами Перської затоки і Латинської Америки, вважали необхідним реформування міжнародних інститутів, категорично виступали проти переходу Англії на євро.

Розбіжності між лейбористами і консерваторами щодо зовнішньої політики не були значними. Ще будучи в опозиції, торі підтримували зовнішню політику лейбористів, військові дії союзників проти талібів в Афганістані і Саддама Хусейна в Іраку. Будучи в опозиції, схвалювали заходи лейбористів стосовно проблем Близького Сходу, Ірану, боротьби з бідністю у світі. Однак, прийшовши до влади, Кемерон став розставляти й зовнішньополітичні акценти торі, які накопилися за час перебування в опозиції. Зокрема заявив, що стосунки з США мають бути «міцними, але не рабськими». «Не плентатися за США, проводити свою лінію». Предмет розходження з лейбористами — політика в ЄС. Торі — за децентралізацію та більшу гнучкість Союзу, відмову від Хартії основних прав людини, проти обме-

ження європейською конституцією суверенітету країни, проти Лісабонського договору, якого, вважає Кемерон, слід соромитися, проти вступу в Економічний Комітет і Валютний Союз.

Серед консерваторів поширена думка, що стосунки Великої Британії в ЄС слід поставити на іншу договірну основу. Зокрема, повернути країні окремі повноваження, передані ЄС. Очевидно, торі у колі «трикутника» теж проти надання переваг якійсь одній стороні.

Отже, стосунки Великої Британії з континентальною Європою уже в котрий раз демонструють специфіку її членства в ЄС. Виступаючи за подальше розширення Союзу, консерватори вважають, що це «буде сприяти підтримці міждержавної системи, а не формуванню наднаціональних органів управління». Найбільш радикальна частина консерваторів, об'єднавшись у партію незалежності З'єданого королівства, виступає за вихід з ЄС.

Щодо Росії, то Кемерон навіть виступав за виключення її з великої вісімки (серпень 2008 р.), запровадження економічних санкцій у зв'язку з війною на Кавказі, відмову у візах російським бізнесменам тощо.

З огляду на економічний потенціал, проблеми безпеки у Європі, більш масштабним мало б бути співробітництво між Великою Британією та Україною. Однак, далі започаткованих в середині нульових років британсько-українських угод щодо співробітництва між Великою Британією і Україною в галузі безпекової політики, реформування Збройних сил України, справи не зрушилися. Разом з тим, у 2014 р. Велика Британія дипломатично, політично і матеріально підтримала Україну в боротьбі з російською агресією.

Джерела та література

1. Капитонова Н.К. Лидер британских консерваторов Дэвид Кемерон. Путь к власти / Н.К. Капитонова // ННИ. – 2011. – № 2.
3. Садыкова А.Р. Мусульмане в Великобританиии / А.Р. Садыкова // ННИ. – 2013. – № 5.
4. Ананьева Е. Политический кризис после политического кризиса / Е. Ананьева // МЖ. – 2009. – № 7.

Контрольні запитання

- 1. У чому суть ідеології «третього шляху» – неолейборизму Тоні Блера? Його відмінність від перших двох.*
- 2. Зміст і суть реформ другого кабінету уряду Блера.*
- 3. Що спричинило процес деволюції у Великій Британії наприкінці XX – початку XXI ст.?*
- 4. Внутрішня та зовнішня політика уряду Девіда Кемерона. Українська політика Великої Британії.*

5. ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Політичний розвиток

Обраний Естонією курс на євроатлантичну інтеграцію забезпечив консенсус серед національної еліти щодо необхідності запровадження подальших політичних та економічних змін, модернізації економіки та держустанов. Важливою подією в політичному житті республіки стали президентські вибори 2001 р. Спочатку главу держави обирали депутати парламенту (Рийгикогу), але не змогли цього зробити. Була створена спеціальна колегія вибірників, до якої увійшли 101 депутат Державних зборів (парламенту) й 266 представників місцевих органів самоврядування, які обрали главою держави А. Рюйтеля. У березні 2003 р. відбулися вибори до парламенту, які засвідчили перемогу Центристської партії — 25,4% голосів виборців, правої партії «Республіка» (24,6%), Партії реформ (18%). Партія російськомовних меншин уперше від моменту відновлення незалежності не пододала 5% бар'єр і не отримала місць у парламенті. Коаліційний уряд сформував лідер «Союзу за республіку» Ю. Партс, який за перші два роки урядування забезпечив збільшення ВВП на 6%, збалансування бюджету і суттєве зниження безробіття.

У вересні 2003 р. в Естонії проведено референдум із питання вступу країни до ЄС, більшість учасників якого (67%) висловилися за європейський вибір країни. Негативне сприйняття більшістю політичних сил країни антикорупційної програми дій уряду призвело до відставки уряду. Новий кабінет у березні 2005 р. сформував лідер Партії реформ А. Ансіп, який залишався на цій посаді до 2014 р. і послідовно продовжував політику модернізації. У вересні 2006 р. Колегія виборців у першому колі голосування новим президентом Естонії обрала депутата Європейського парламенту від Соціал-демократичної партії Т. Ільвеса, який підтримував трансформацію країни в напрямку національної демократії

європейського зразка. Неабияким катализатором перетворень в Естонії став чинник російської загрози, який суспільство відчувало після десятиліть репресій україн гостро. Він сприяв консолідації нації навколо програми радикальних реформ, які пропонувала правоцентристська коаліція. Кінцева мета естонських трансформацій полягала в поверненні до національної системи координат і цінностей та швидкій інтеграції до західних економічних, політичних і безпекових структур.

Естонські виборці першими в Європі змогли на виборах у місцеві органи влади в 2005 р. і на парламентські виборах у 2007 р. віддати свій голос електронним шляхом через Інтернет (у 2005 р. через комп'ютер проголосувало 9,3 тис. чоловік, а на місцевих виборах 2009 р. число таких виборців зросло вдсятеро — 104,4 тис.). Передвиборча кампанія 2007 р. проходила на тлі бурхливих політичних дебатів, пов'язаних з долею пам'ятника Воїнові-визволителю в Таллінні й повною ліквідацією залишків комуністичного минулого. Переможцями цих виборів стали Партія реформ (27,8%) і Центристська партія (17,9%), також до парламенту потрапила партія Союз за Батьківщину, Соціал-демократична партія, селянський Естонський народний союз та Партія зелених. У серпні 2011 р. парламент переобрав Т.Х. Ільвеса президентом Естонії на другий термін. За часів його президентства та урядування кабінетів А. Ансіпа і Т. Тийваса (з березня 2014 р.) Естонська республіка загалом завершила перехід від посткомуністичної до національної європейської держави сучасного зразка.

Соціально-економічний розвиток

Стабільна і передбачувана політична ситуація в Естонській республіці була одним з основних факторів, що зумовив успішність економічних перетворень. На початку 2000-х рр. Естонія першою з країн Балтії вийшла з економічної кризи і стала лідером серед них. У країні розвинулася політико-економічна модель раціонального підприємницького капіталізму. Урядова політика макроекономічної стабілізації дозволила під-

приємствам і компаніям здійснити реструктуризацію і пристосуватися до нових умов діяльності. Естонія змогла одержати максимальну перевагу від сприятливих міжнародних економічних і фінансових умов, скоротила дефіцит державного бюджету й знизила інфляційний тиск. Динамічно розвивався банківський сектор, зросли обсяги експорту товарів і послуг. На відміну від багатьох пострадянських нових незалежних держав, Естонія уникала запозичень з боку міжнародних фінансових інституцій. Брак власних коштів, необхідних для структурної перебудови економіки, країна долала створенням нового податкового законодавства і залученням іноземних інвестицій. Керівництво країни пішло шляхом розбудови ліберального ринку, орієнтуючись на держави Скандинавії, що в підсумку дало їй західні інвестиції і технології. Ще в 2005 р. 98% естонців мали мобільні телефони, 55% користувалися Інтернетом. Середня місячна зарплата в країні за підсумками 2007 р. становила 784 євро (12,3 тис. крон).

Світова фінансова криза 2008 р. боляче вдарила по Естонії. Замість зростання на 7,1%, зафіксованого 2007 р., наступного року ВВП скоротився до 5%. Утім, ефективна політика коаліційних правоцентристських кабінетів сприяла мінімізації кризи естонської економіки.

Найбільш важливі галузі економіки Естонії — обробна промисловість (14,5% валового внутрішнього продукту), транспорт і зв'язок (10%), торгівля (13,5%), сфера нерухомості, оренди (21%), сільське господарство разом із лісовим господарством дають 2,2% ВВП, будівельна галузь — 7%. Обсяг експорту товарів і послуг (транспортні послуги, туризм) досягає 73% ВВП Естонії. Понад 75% промислової продукції експортується. Вступ до Євросоюзу позитивно вплинув на естонське сільське господарство, у якому вироблялося 3% ВВП і зайнято менше ніж 3% населення: з'явилися можливості продажу продуктів харчування в інші країни Європи, відновилися поставки на російський ринок. Землевласники почали отримувати субсидії Євросоюзу. Найбільш успішна сфера сільського господарства — скотарство, також вирощуються зернові культури, картопля, овочі. Чимала увага приділяється розвитку органічного землеробства.

У січні 2011 р. Естонія першою з прибалтійських країн увійшла до зони євро. За даними соціопитувань, у країні зафіксовано максимальну серед країн Балтії динаміку позитивних очікувань населення, пов'язаних зі змінами, що сталися після відновлення незалежності. Реформами задоволені понад 50% серед корінного етносу й до 60% серед представників нацменшин.

Зовнішня політика

Після відновлення незалежності Естонія послідовно проводила курс на інтеграцію в європейські і північно-атлантичні структури. У листопаді 1999 р. країна приєдналася до СОТ. У 2003 р. Естонія підписала протокол про вступ до НАТО і в березні 2004 р. офіційно стала його членом. У 2004 р. Естонія разом з іншими країнами Балтії стала членом Європейського Союзу.

Відносини з Російською Федерацією були складними через окупацію Естонії Червоною армією (1940 р.) і рішення Кремля про депортацію естонців 1949 р. Щорічно відзначається День перемоги над Росією, присвячений зв'язі естонських вояків над червоноармійцями 26-29 липня 1944 р. на пагорбах Синімяе. Під час святкування 60-річчя перемоги в Другій світовій війні у 2005 р. президент А. Рюйтель не поїхав до Москви на знак жалоби за репресованими естонцями після 1945 р. У 2008 р. Таллінн підтримав територіальну цілісність і суверенітет Грузії під час збройного конфлікту з Росією в Південній Осетії, який президент Т. Ільвес назвав «нападом на архітектурну безпеку Європи».

Послідовно розвивалися естонсько-українські двосторонні відносини. Українська громада в Естонії — третя за кількісним складом після естонської і російської — близько 30 тис. чоловік, з них 6 тис. мають українські паспорти. Естонія зайняла конструктивну позицію і послідовно підтримувала Україну в питаннях європейської інтеграції. Пріоритетним завданням взаємодії двох країн є активізація двосторонніх стосунків торговельно-економічного співробітництва, розширення контактів між діловими колами двох країн, реалізація спільних проектів у тран-

спортній, енергетичній, будівельній та інформаційно-комунікаційній сферах. У лютому 2014 р. естонський уряд виділив 50 тис. євро для надання медичної допомоги постраждалим під час акцій протесту в Україні й прийняв окремих з них на лікування. Естонія визнала Росію стороною конфлікту на сході України. Президент країни Томас Гепарик Ільвес заявив, що «паралельна реальність», яку створила Росія, розходиться з демократичними цінностями і закликав згуртуватися для боротьби проти пропаганди, яку веде Російська Федерація.

Джерела та література

1. Естонія прощається з кроною [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainianweek.com/world/4778
2. Естонія облаштує кордон з РФ [Електроний ресурс]. – Режим доступу: nazmi.org/article/3398308945287839

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Естонії.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Естонії.*

6. ІСПАНІЯ

Після вступу 1986 р. в ЄС економіка Іспанії розвивалась успішно. У 2002 р. ВВП Іспанії складав 850,7 млрд. дол. За його обсягом країна посідає 13 місце у світі. А прибуток на душу населення приблизно відповідає аналогічному показнику Німеччини і Франції, тобто 21200 дол. на душу населення. Найбільш розвинуті галузі промисловості — текстильна, харчова, хімічна, металургійна, суднобудування, автомобілебудування, верстатобудування. За обсягом промислової продукції їй належить 5 місце в Європі та 8 у світі. Добре розвинена добувна промисловість, яка базується на багатих ресурсах корисних копалин: поліметалічні й уранові руди, ртуть, залізна руда, видобуток якої складає 1,4 млн. т на рік. Із сільськогосподарської часів Ф. Франко Іспанія перетворилася в індустріальну країну. Її головні торгові партнери — США та ЄС. Грошова одиниця — євро.

Високо розвинене сільське господарство, у якому зайнято 2,3% працездатного населення. Основні культури — зернові, виноград, олійні. Іспанія посідає друге місце у світі за виробництвом олії з маслин, третя в світі за виробництвом вина і четверта — цитрусових. Високе місце посідає також за виловом риби (1,4 млн. метричних тонн). Серед країн ЄС в Іспанії найдешевші продукти і напої. Вартість товарів на 19 % нижча, ніж у Євросоюзі. Показовий факт: за опитуванням громадської думки, проведеного «Файненшел таймс» у 2006 р., Іспанія посіла перше місце у рейтингу безпечних територій проживання європейців.

Іспанія — член усіх європейських та євроатлантичних структур. Її зовнішня політика повністю інтегрована в систему західного світу. Іспанія — член НАТО та ЄС, підписала Шенгенські угоди, іспанський військовий контингент є складовою частиною Єврокорпусу об'єднаних військ ЄС, підтримує тісні контакти з середземноморськими країнами, бере активну участь у виробленні політики і безпеки західного світу, важливий об'єкт трудо-

вої міграції українських громадян, чому сприяє досить ліберальне законодавство при прийнятті на роботу іноземних робітників, зокрема отримання дозволу на працю та проживання. 2003 р. навіть було зареєстровано Федерацію українських асоціацій в Іспанії — громадське об'єднання.

Політичний і соціальний розвиток Іспанії

Участь Іспанії у війні проти Іраку викликала збурення іспанського суспільства. Протести призвели до масових демонстрацій 15 лютого 2003 р. в Мадриді (1 млн. осіб) і Барселоні (приблизно такої ж кількості), вплинули на політичний клімат у країні. На муніципальних виборах у травні 2003 р. перемогу здобула Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП). Таким був і результат парламентських виборів 14 березня 2004 р., на яких ІСРП набрала 42,64% і отримала 164 мандати. Новий уряд сформувався на основі коаліції ІСРП з двома лівими партіями: Об'єднаною лівою та Республіканською лівицею Каталонії. Уряд соціалістів очолив Хосе Луїс Родрігес Сапатеро (2004-2011), головною вимогою якого у передвиборній програмі було виведення іспанських військ з Іраку. Однією з головних причин поразки Народної партії на виборах було неприйняття іспанським загалом участі Іспанії у війні в Іраку і теракт у Мадриді, організований «Аль-Каїдою» за три дні до виборів. Масла у вогонь підлили й криваві теракти в столиці, внаслідок яких загинуло понад 200 осіб. За ними теж стояла «Аль-Каїда».

Уряд Хосе Сапатеро взяв курс на подальший розвиток економіки країни, реформування системи автономій і переговорів з баскською терористичною організацією ЕТА, почав кампанію виведення іспанського контингенту з Іраку, що завершилась в травні 2004 р.

У внутрішній політиці за урядування соціалістів ефективно продовжилася кампанія викорінення залишків франкізму в країні. Зокрема, було демонтовано останній пам'ятник Франко у Мадриді, створено спеціальну комісію, яка досліджувала злочини диктатури в роки громадянської війни. Отже, Сапатеро продовжив

европеїзацію Іспанії, навіть кинувши виклик католицькій церкві законопроектом про уможливлення особам однієї статі укладати шлюби. У відповідь церква вдалася до організації масових демонстрацій.

У соціальній політиці Сапатеро ініціював і сприяв прийняттю закону про виплату на новонародженого в розмірі 2500 євро, пом'якшив імміграційне законодавство. У зовнішній політиці зосередилися на більш тісних стосунках із країнами Латинської Америки.

На чергових виборах 9 березня 2008 р. до Конгресу депутатів (нижня палата парламенту), що відбувалися за умов нестабільності в країні, спровокованої терористичними актами ЕТА (вбивство в містечку Мондрагон в Країні Басків 42-річного Ісайаса Карраско, представника правлячої партії), перемогу знову здобула ІСРП. Соціалісти отримали 43,7% голосів виборців і 169 мандатів у Конгресі депутатів, де загальне число депутатів складає 350 місць. Коаліційний уряд, створений у союзі з федерацією каталонських націоналістів «Єдність і Союз», у квітні 2008 р. знову очолив Сапатеро. Особливістю цього уряду було те, що жінок-міністрів було більше, ніж чоловіків: 9 із 17 міністрів.

Друга прем'єрська каденція Сапатеро розпочалася у складних умовах: країну охопила фінансово-економічна криза, ширилося безробіття, сповільнилися темпи економічного зростання, почалася інфляція. Виникла потреба скоротити адміністративний апарат. Однак спроби влади вийти з кризи за рахунок населення, зокрема через прийняття законів про збільшення пенсійного віку з 65 до 67 років, що стало впроваджуватися з 2013 р. і набере чинності в 2027 р., скорочення зарплати чиновникам на 5% тощо, наштовхнулися на категоричне неприйняття суспільства.

Криза підірвала довіру іспанців до уряду соціалістів. Особливо громадян непокоїла політика скорочення бюджетних коштів на освіту та охорону здоров'я, що зачіпало інтереси значної частини населення. Пов'язані з цим акції протесту в травні 2011 р. відбулися по всій Іспанії й охопили 50 міст включно з Мадридом. Вибори до місцевих органів влади, що відбулися в той час, виграли консерватори (Народна партія), які отримали більшість місць у регіональних парламентах Іспанії.

Соціалісти стрімко втрачали довіру громадян Іспанії. 29 липня 2011 р. під тиском з боку опозиції Сапатеро оголосив дострокові парламентські вибори, які відбулися 20 листопада 2011 р. Проблеми, що накопилися в Іспанії в період кризи, вирішальним чином вплинули на зрушення в суспільстві, на пошуки варіантів виходу з неї. Нездатність соціалістів вирішити цю проблему різко хитнула іспанське суспільство в бік правоцентристів. Вибори призвели до створення 21 грудня 2011 р. уряду консерваторів на чолі з лідером Народної партії з 2004 р. Маріано Рахоем, який своїми першочерговими завданнями бачив стабілізацію економіки, створення нових робочих місць, скорочення адміністративних витрат, підтримку підприємницької ініціативи.

До цього ж підштовхувала соціальна напруженість, викликана кризою. 29 березня 2012 р. у країні почався національний страйк, який охопив Мадрид, Барселону, Валенсію. У Барселоні на вулиці вийшли 800 тис., у Мадриді і Валенсії — 200 і 250 тисяч осіб відповідно. У травні страйкували шахтарі Астурії. У багатьох містах поліція застосувала силу. В Астурії, відомій своїм революційним минулим, — навіть Громадянську гвардію. У липні по країні прокотилась нова хвиля страйків і мітингів, спричинених високим рівнем безробіття особливо серед молоді, на яких звучали вимоги створити нові робочі місця. За таких умов уряд Маріано Рахоя підготував пакет заходів для пожвавлення економіки, в якому пропонували, зокрема, надати податкові пільги для молодих підприємців та малих експортерів і відкрити нові кредитні лінії для бізнесу.

Як для попередніх урядів Іспанії, так і уряду Рахоя важливим напрямом діяльності було збільшення експорту. Народники, переслідуючи мету розширення на початку 2012 р. присутності іспанських компаній, а також позиціонування малого і середнього бізнесу за кордоном, скорегували зовнішньополітичний курс у бік покращення іміджу Іспанії заради зміцнення її становища на світовому ринку.

Економічний розвиток. Фінансово-економічна криза

У ХХІ ст. Іспанія вступила за умов тривалого економічного розвитку, зростання рівня життя, підвищення мінімального рівня зарплати до 600 євро на місяць. А економічний ріст 2005-2006 р. навіть породив мрії про вхідження у «Велику вісімку». Іспанці мали намір здійснити те, чого не вдалося в період урядування Х.М. Аснара. Уже 2004 р. Іспанія посіла 8 місце за внесками у поточний бюджет ООН (27 млн. дол.). Ріст економіки Іспанії складав у передкризові роки 3,5% у рік. Наповнення країни сотнями тисяч нелегалів, працею яких живуть базові для економіки галузі туризм і будівництво, теж показник успішного розвитку. Ріст населення Іспанії за останні 13 років з 40 до 44 млн. осіб — у цьому ж ряду. У першій половині нульових років, напередодні кризи 2008 року, Іспанія жила примарними перспективами подальшого швидкого розвитку.

Економічний розвиток Іспанії на початку ХХІ ст. слід розглядати у двох різних періодах: передкризовому і кризовому — до і після 2008 року. Хоча уже в першій половині нульових років були відчутні сигнали біди, що насувалася. Якщо 2004 р. ріст ВВП Іспанії склав 3,1%, то уже у 2005 р. спостерігалася тенденція до зниження приросту вироблюваної продукції. Рівень безробіття в 2005 р. знизився до 8,4%, а 2008 р. він складав уже 11%, у 2011 р. — 21%. Інфляція досягла 4,4%.

Фінансово-економічна криза в Іспанії, будучи складовою частиною світової, мала свої особливості. Вона починалася, як «криза цегли». У першій половині нульових років в Іспанії продовжувався потужний будівельний бум, на який хлинули іммігранти-заробітчани з усіх країн. На морському узбережжі масово будувалися квартири, вілли, котеджі і продавалися будівельними компаніями дуже дорого. Іспанія отримувала величезні прибутки від їх реалізації своїм і закордонним нуворишам, не особливо цікавлячись інноваціями і модернізацією економіки. Однак стрибок цін на енергоносії у світі та світова економічна криза все розставили на свої місця. Більше того, це призвело до неліквідності готової продукції будівництва, яка склала 1,5 млн. одиниць. Будівельні компанії вияви-

лися неспроможними виплачувати кредити, а це, своєю чергою, поставило на грань розорення банки. У повному занепаді опинилася індустрія будівельних матеріалів. Таким чином, окрім характерного для багатьох країн світу, кризи в Іспанії поглибили негативні явища в будівництві та нерухомості. Після 15 років економічного зросту темпи стали сповільнюватися наприкінці 2007 року. У другому кварталі 2008 року Іспанія вступила в період рецесії. У 2009 році ВВП Іспанії скоротився на 3,7%, у 2010 р. — ще на 0,2%. Уряд намагався стимулювати ріст шляхом розширення допомоги по безробіттю, брав на себе відповідальність за кредити. Однак ці дії не спрацювали. Державний борг у 2009 р. склав 11,4% ВВП. Іспанія стала однією з країн ЄС, які найбільше постраждали від кризи. Іпотечна криза застала країну на злеті будівництва. За рівнем безробіття Іспанія в 2009 р. в ЄС посіла друге місце після Латвії. Від нього постраждав кожен третій працездатний іспанець. Проти кризи, що розпочалася в середині 2008 р., уряд Сапатеро прийняв пакет заходів, що знижували бюджетні витрати на 15 млрд. євро, покращували банківську систему і ситуацію в сфері податків. Восени 2011 р. конституційно було закріплено положення, що до 2020 р. дефіцит бюджету центру, регіонів і комун не буде перевищувати 0,4% ВВП. Намагаючись пом'якшити удар кризи, уряд вдався до реалізації низки заохочувальних проєктів. Зокрема, було продовжено план допомоги на придбання авто («План 2000 євро» в обмін на старий автомобіль). Такі кроки спричинили лише паліативний ефект. Було також зроблено акцент на розширення зовнішньої торгівлі — у 2010 р. її загальні обсяги збільшилися на 7,5%. Однак усі заходи виявилися недостатніми. Росло безробіття й бюджетний дефіцит. Суттєво не допомагав і жорсткий урядовий контроль за витратною частиною бюджету. Бюджетна економія за умов кризи не додала прем'єр-міністру популярності, оскільки Сапатеро, займаючи посаду, обіцяв зменшити високий дефіцит бюджету і залучити в країну інвесторів.

Вступивши 2008 р. у стан рецесії, наприкінці 2010 року Іспанія опинилася в кризі, яка в наступні роки лише поглиблювалася, не зважаючи на всі антикризові заходи уряду. А їх було чимало з боку обох прем'єр-міністрів: і Сапатеро, і Рахоя. За умов, коли

економічна криза в Іспанії, то сповільнюючись, то загострюючись, не вщухала, уряд Рахоя 11 липня 2012 р. оприлюднив пакет антикризових заходів, спрямованих на досягнення цільових показників державного бюджету. Вони зводилися до завдань, які були покликані стабілізувати ситуацію в економіці і, разом з тим, у державному бюджеті: а) збільшення ПДВ з 18 до 21%; б) скасування податкових пільг на майно; в) перегляд розмірів допомоги з безробіття; г) скорочення бюджетів міністерств; д) зменшення на 20% державного фінансування профспілок та політичних партій, скасування різдвяного бонусу для високопосадовців у 2012 р. тощо. Реалізація цих заходів, вважав уряд, передбачала зменшення державних витрат на 65 млрд. євро в найближчі 2,5 роки. Цьому ж мала сприяти і реформа державних адміністративних органів, яка дала б бюджету додаткових 3,5 млрд. євро.

І тут на допомогу прийшли партнери по Європейському Союзу. Після того, як 1 червня 2012 р. підвищилася прибутковість 10-річних держоблігацій до 7,15%, до Європейського Центробанку звернувся міністр закордонних справ Іспанії Хосе Гарсія Маргальо. Реакція не забарилася — 23 липня 2012 р. міністри фінансів Євросони вирішили виділити Іспанії 100 млрд. євро для порятунку банківської системи.

Усе ж криза продовжувалася. У 2012 р. рівень безробіття досягнув 25%, на початок 2013 р. безробіття складало уже 26%, на квітень цього ж року — 27%. Безробіття серед молоді було набагато вищим. Однак широка і добре продумана програма антикризових заходів, допомога з боку ЄС дали позитивні результати. Уже наприкінці 2013 р. Іспанія стала виходити із тривалої фінансово-економічної кризи.

Національна проблема

Важливою і складною проблемою «держави автономій» (за конституцією 1978 р.) початку XXI ст. залишається владнання національного питання, найбільш болючим пунктом якого є баскський сепаратизм, очолюваний те-

рористичною організацією ЕТА. У вирішенні цього питання уряд Сапатеро вдався до інтенсивних переговорів, які, між іншим, ініціювали баскські сепаратисти, висунувши ідею перетворення баскської автономії у державу, що «добровільно приєдналася до Іспанії». Про це повідомив глава уряду Країни Басків Х. Ібаретче. Переговори стали успішними, коли обидві сторони вдалися до пошуку компромісу. Проте, розпочавшись 6 липня 2006 р., 30 грудня вони були перервані після того, як ЕТА взяла на себе відповідальність за терористичний акт вранці 30 грудня 2006 р. у мадридському аеропорту Барахас.

Не менш складною, хоча і в поміркованому руслі, стала проблема каталонського сепаратизму. Каталонія — найбагатша і найбільша з 17 автономних регіонів Іспанії. Її населення складає 7,5 млн. осіб. У 2011 р. її ВВП складав п'яту частину загальноіспанського і дорівнював португальському. Каталонія має свій автономний уряд. Однак країна Басків і Наварра мають більше прав, ніж Каталонія, що особливо дратує її жителів. Іспанський уряд став шукати компромісні шляхи виходу зі складної ситуації. Так, у березні 2006 р. парламент Іспанії схвалив законопроект про надання Каталонії прав «широкої автономії», а в травні цього ж року парламент прийняв новий статус автономії, за яким значно розширено права краю. У документі каталонці визначаються як народ, а каталонську мову оголошено другою державною. На підтримку статусу висловилися 73% тих, хто брав участь у референдумі, що був проведений у Каталонії. Однак проблема не була вичерпана. У Каталонії популярна ідея повної незалежності, на що Мадрид не погоджується, а підставою цього є закони Іспанії, які не передбачають відокремлення регіонів. Мадрид погрожує в такому випадку й залишенням Каталонії поза Європейським Союзом, що аж ніяк не влаштує Барселону.

Усе ж іспанська демократія є головною запорукою вирішення цивілізованим шляхом національних проблем. У цьому плані відбулися й перші зрушення. Так 20 жовтня 2011 р. ЕТА заявила про «остаточну відмову від бойових дій».

В останні роки ХХ і на початку ХХІ ст. країна, швидко розвиваючись, стала об'єктом масштабної імміграції. Поряд з національною з'явилася проблема іммігран-

тів. Іспанія — друга після Франції за їх кількістю країн на Європи. За даними Євростату, на 2010 р. в Іспанії мешкало 12% іноземних громадян, серед них — 800 тис. марокканських іммігрантів, а перше місце посідає румунська діаспора.

Зовнішня політика

Соціалісти повернулися до «традиційних зовнішньополітичних орієнтирів», що означало відхід від атлантичного напрямку і посилення європейського аспекту зовнішньої політики, який виявився в активізації стосунків з Німеччиною та Францією. Іспанія — активний член Євросоюзу і НАТО. У європейських структурах вона відчуває себе досить комфортно і прихильно. На референдумі у січні 2005 р. 76,7% іспанських громадян підтримали Конституцію ЄС, яка була відкладена через негативне голосування у Франції та Нідерландах. У 2008 р. Іспанія схвалила Лісабонський договір, протягом першого півріччя 2010 р. головувала в ЄС.

Водночас розвивалася співпраця Іспанії з КНР та Республікою Корея. Пріоритетним напрямом зовнішньої політики залишалася Латинська Америка. Іспанія брала активну участь у формуванні Союзу для Середземномор'я (2007-2008 р.). Через проблеми із сепаратизмом у самій Іспанії, вона не визнала незалежність Косово, приєдналася до системи ПРО в Європі. Іспанія бачить для себе загрозу лише з Півдня у вигляді великої кількості нелегальних іммігрантів з Африки. Щодо США, то пріоритет надається зв'язкам з ними, хоча існують і певні розбіжності у ставленні обох держав до таких проблемних політичних режимів, які існують на Кубі та у Венесуелі. Іспанія брала участь у миротворчих операціях НАТО, зокрема в Іраку та Афганістані, підтримала дії коаліції у Лівії 2011 р. У Мадриді вважають, що від того, як будуть розвиватися події на Великому Близькому Сході, залежатиме й розвиток Іспанії. Міністр закордонних справ Х.М. Гарсія-Маргальо висловився щодо «арабської весни»: *«Ми в останні роки зробили в цьому регіоні світу великі ставки. На карту поставили значні інтереси іспан-*

ського бізнесу, і те, як будуть розвиватися події в арабських країнах, вплине на майбутнє Іспанії». Водночас він висловив побоювання, що «арабська весна», замість того, щоб стати «літом демократії», закінчиться «зимою фундаменталізму».

У 2007 р. іспанські вкладення за рубежем оцінювалися в 84,2 млрд. євро. В останні 15 років країна перетворилася в третього за значущістю експортера капіталу, поступаючись лише США і Франції. Особливо великі іспанські інвестиції є у країнах Латинської Америки.

За останні 20 років більше 100 тис. іспанських військовослужбовців брали участь у 50 місіях на 4 континентах. Вони здійснюють патрулювання біля берегів Сомалі — у 2009 р., наприклад, взяли в полон кілька десятків піратів. Як бачимо, Іспанія конкретними справами підтримує курс загального миру й безпеки у світі. 24 січня 2012 р. король Хуан Карлос, глава іспанської держави, підкреслив прихильність Мадрида ідеям збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки, висловив прагнення підтримувати демократію, справедливість і захищати права людини.

Важливим чинником іспанської зовнішньої політики виступає економічний інтерес, пошуки ринків збуту за межами Іспанії. Хвиля господарського піднесення 1995-2007 рр. спонукала Іспанію до активізації зовнішньоекономічної політики. Орієнтиром № 1 був ЄС, № 2 — Іbero-американська спільнота націй (ІСН). Іспанія водночас намагалася бути представленою у двох центрах нової світової системи. Вона прагне до співпраці з посткомуністичними країнами, у тому числі й з Україною, підтримуючи її в боротьбі цілісність і суверенітет. Разом з тим, Іспанія веде обережну політику щодо подій 2014 р. на Сході Європи. Будь-які необачні кроки Мадрида можуть відгукнутися протестом тих, хто розбурує сепаратизм в країні.

Особливу увагу надає Іспанія району Середземномор'я, закріпленню на ринках північноафриканських і близькосхідних країн. Вона зацікавлена у тамтешніх енергоносіях. Важливим регіонам була для неї й Африка на південь від Сахари. Екваторіальна Гвінея, Нігерія, Південна Африка цікавили Іспанію як сировинна база. А тому уряд Сапатеро подавав їм інтенсивну допомогу в

2008–2011 р. Допомога бідним країнам Африки набрала характеру довготермінової стратегії. Водночас Іспанія підтримувала тісні економічні контакти з Японією, Китаєм, Індією, а також Росією. Уряд М. Рахоя діє у тому ж напрямі.

Джерела та література

1. Аникеева Н.Е. Испания в конце XX – начале – XXI века / Н.Е. Аникеева // ННИ. – 2006. – № 2.
2. Аникеева Н.Е. Испанские социалисты у власти (2004-2011) / Н.Е. Аникеева // ННИ. – 2112 . – № 2.

Контрольні запитання

1. *У чому секрет іспанського економічного й соціального «дива»?*
2. *У чому специфіка іспанської фінансово-економічної кризи 2008-2013 рр.? Роль Євросоюзу у її подоланні.*
3. *Проблема сепаратизму в Іспанії. Як вона вирішується?*

7. ІТАЛІЯ

На початку ХХІ ст. у політичному житті Італії продовжував завершуватися процес становлення нової партійної системи. На місці могутньої ХДП, її потужного союзника ІСП, численної й активної ІКП, що розкололася одразу ж після краху комуністичного режиму в Європі на ортодоксальну Партію комуністичного перетворення і Демократичну партію лівих сил, що перейшла на соціал-реформістські позиції, з'явилися нові партійно-політичні утворення, які довгі роки переформатовувалися, пристосовуючись до змін у колективній свідомості італійців, загалом в Європі та світі після падіння комуністичних диктатур і зникнення небезпеки комунізму. Особливістю цього процесу є те, що чільне й визначальне місце в політичному житті Італії, нарешті зайняли об'єднання лівоцентристського і правоцентристського спрямування. Зауважимо, що крайні праві й крайні ліві перестали грати попередню роль і впливати на розвиток суспільства.

У 2010 р. завершився процес об'єднання правих і правоцентристських організацій («Італія, форца», Національний альянс, Ліга Півночі, інші дрібні групи) в єдину партію «Народ свободи». Це стало можливим, коли Ліга Півночі відмовилася від ідеї незалежності Півночі, а «Національний фронт» від неофашистської ідеології. Схожий шлях пройшли й лівоцентристи: від об'єднання «Олива» в 1996 р. до Демократичної партії (2007 р.), що стала основою лівоцентристських сил. Італійська багатопартійна система все частіше реалізовувала себе практично як двопартійна.

Другою особливістю італійського політичного розвитку на межі століть стала нова виборча система. Якщо раніше на виборах до вищих законодавчих органів влади діяв принцип пропорціонального представництва (кількість мандатів визначалася сумою отриманих голосів), то тепер використовується особливий мажоритарний. Сила, яка завоювала відносну більшість голосів,

отримує абсолютну більшість мандатів, що фактично призводить до гострої конкуренції між право- і лівоцентристами. Італійці вважають, що за таких умов почався перехід до Другої республіки.

Щодо зовнішньої політики, то Італія вела її досить зважено за принципом: друзів знайшла, а ворогів не треба. Берлусконі заявляв, що Італія повинна бути одночасно «європейською, атлантичною і другом Росії». Італія підтримувала США в Афганістані та Іраку, зоною особливих інтересів бачила Середземномор'я. У лютому 2008 р. вона одною з перших заявила про визнання Косово. Від Росії Італія отримує 30% нафти і газу. Досить успішно розвиваються італійсько-українські відносини. Серед країн СНД Україна посідає четверте місце після Росії, Азербайджану і Казахстану за обсягом товарообігу. В її експорті в основному сировина, у той час як з Італії походить найрізноманітніша промислова продукція групи «Б» (товари широкого вжитку, взуття, одяг, сантехніка тощо). В Україні значні італійські інвестиції, які вкладені у машинобудування, харчову, металообробну та легку промисловість. Станом на 1 січня 2009 р. в Італії проживало майже 154 тисячі громадян України. Цифри приблизні, оскільки нелегалів набагато більше. За статевим складом переважають жінки (у 2007 році на 100 українок припадало лише 24 чоловіки). Це ті, хто там працюють.

Політика другого кабінету Берлусконі

У травні 2001 р. перемогу здобув правоцентристський блок «Дім свобод» (45,4%) на чолі з партією «Італія, форца» і 59 післявоєнний уряд Італії очолив С. Берлусконі, який називав себе «кращим прем'єр-міністром Італії за всю її історію». Сам Сільвіо Берлусконі був відомий як підприємець і власник великої медіа-імперії. Володіючи трьома популярними каналами, він сам визначав їх стратегію, використовував для підтримки свого іміджу... та не дружив із законами, тому неодноразово притягувався до судової відповідальності (за приховування прибутків, давання хабарів, незаконне фінансування перед-

виборної кампанії свого товариша Б. Краксі, пригоди з путанами). Водночас він вирізнявся диктаторським стилем і правив сам, спираючись на вірних і найближчих людей. Ексцентричний, його сімейне життя не раз ставало об'єктом підвищеної уваги з боку громадськості. За його словами (2010 р.), він брав участь у 2,5 тисячі судових слухань і витратив на послуги адвокатів понад 200 млн. євро. За останні 10 років проти нього було ініційовано близько 90 кримінальних справ. Ні один з розпочатих проти нього 18 процесів не завершився обвинувальним вироком. Лише в 2013 р. його засудили до 4 років ув'язнення, однак справу далеко не завершено. Його феномен у тому, що чимало італійських громадян повірили, що Берлусконі дозволить їм усе і вони стануть багатими й успішними. У 2003 р., очевидно не без відома Берлусконі, було прийнято законодавчу поправку («лодо Скифани»), яка гарантувала судовий імунітет президенту, керівнику уряду і спікерам обох палат. Лівоцентристи, прийшовши до влади 2006 р., визнали її неконституційною. У 2008 р. Берлусконі повернув її під назвою «лодо Альфано», що викликало вибух протестів серед італійського загалу, який давно засвоїв принцип рівності всіх перед законом. У жовтні 2009 р. Верховний суд відмінив поправку як таку, що порушувала конституцію країни.

За винятком невеликого проміжку часу (2006-2008), коли цю посаду обіймав Р. Проді, весь період початку XXI ст. прем'єр-міністром був Берлусконі. Це водночас був час продовження формування нової партійно-політичної палітри після кризи старої у першій половині 90-х років.

Італія на початку XXI ст. виробляла 4% ВВП світу. Третину її продукції складали промислові вироби. 2/3 ВВП приходилося на частку послуг (інформаційних, фінансових, торгівельних, посередницьких, туристичних, розважальних, побутового обслуговування) і сільське господарство. Особливості італійської економіки виявлялися в тому, що, по-перше, 95% підприємств були дрібними і найдрібнішими, на яких працювали від 10 до 100 робітників (їх продукція — вироби легкої промисловості: одяг, взуття, тканини); по-друге, традиційною є орієнтація великого капіталу на допомогу держави у

випадку виникнення виробничих чи фінансових проблем; по-третє, широко розвинута кооперація. У країні функціонує близько 200 округів, у яких різні фірми працюють як частини єдиного організму на основі кооперації; по-четверте, низькі темпи економічного розвитку (0,74% приросту на рік) провокують побоювання громадян вкладати гроші в ризикові операції, а віддавати перевагу банківським депозитам, державним облігаціям, нерухомості тощо. Як наслідок, добробут італійців ріс швидше, ніж обсяг промислового виробництва. Головне завдання перед країною ХХІ ст. — соціально-економічна модернізація. Прийшовши до влади, Берлусконі обіцяв зменшити податки, створити 1,5 млн. нових робочих місць, боротися зі злочинністю, збільшити пенсії.

Кабінет Берлусконі розробив програму перетворень: лібералізація ринку праці, усунення адміністративних бар'єрів у розвитку бізнесу, ускладнення імміграційного законодавства, реформування освіти, охорони здоров'я, вирішення «проблеми Півдня», зниження податків. Справедливим Берлусконі вважав податок не більше 33%, що поетапно було досягнуто до 2006 р. За цей час чимало підприємств вийшло з тіні. Прощалися ті, хто визнавав за собою податкові гріхи, що, врешті-решт, породжувало уявлення про допустимість порушень.

Наступний крок — лібералізація трудових відносин. Було спрощено процедуру найму і звільнення робочої сили, а практика короткотермінових трудових угод дала можливість залучати в трудовий процес жінок і молодь, що надавало більш широкі права роботодавцям і послаблювало соціальний захист працюючих. Це викликало масові протести в 2001 р.

Одночасно на 30-50% знижувалося оподаткування осіб з найнижчими прибутками. Оновлення трудового законодавства дозволило створити 1,5 млн. нових робочих місць.

У 2004 р. почалася пенсійна реформа, яка розтягнулася на багато років і досі не завершена. Одним з її положень стало право на суміщення пенсії і зарплати, що обмежувало доступ на ринок праці молоді. Разом з тим було збільшено пенсійний вік у чоловіків до 65, а в жінок до 60 років за наявності трудового стажу не менше 35-40 років, що викликало протести профспілок. У 2010 р.

уряду вдалося провести через парламент закон про збільшення в найближчі 40 років пенсійного віку на 3 роки.

Продовжувалася у нульові роки ХХІ ст. розпочата ще раніше конституційна реформа, яка передбачала перерозподіл владних повноважень від центру до периферії, що просувалася досить повільно через партійні незгоди навколо неї. Певні зрушення сталися в 2001 р., коли було прийнято закон, що передбачав розширення функції управління і законодавчі повноваження місцевих органів влади й отримав потім схвалення на референдумі. Місцеві органи влади отримали фіскальну автономію (прибутки і витрати комун, провінцій і Рима та Мілана). У компетенції центральних органів влади залишалися 17 найважливіших сфер: державне управління, зовнішня політика, оборона, безпека, валютно-фінансова і податкова політика, соціальне забезпечення тощо. Реформа вела до розвитку федералізму і посилення автономії регіонів. Берлусконі був переконаний, що процес посилення федералізму слід продовжити, вважав президентську форму правління ефективнішою, ніж парламентська, пропонував навіть створити в парламенті «палату регіонів» та проводити прямі вибори президента. Проте у червні 2006 р. його пропозиція розширення повноважень виконавчої влади не знайшла підтримки на референдумі. Водночас протягом 5-річного правління правоцентристи прагнули законодавчо впровадити принцип субсидіарності, суть якого полягала в передачі на місця таких сфер суспільного життя, як охорона здоров'я і громадського порядку, освіта, Наголос робився на розвитку приватної ініціативи в освіті й охороні здоров'я.

Тривала боротьба із розповсюдженням наркотиків. «Закон Фіні-Джованарді» 2006 р. нівелював різницю між важкими і легкими наркотиками. За їх виробництво і розповсюдження передбачалося покарання у вигляді ув'язнення до 20 років і штраф до 260 тисяч євро.

Продовжувався процес реформування політичної системи У 2005 р. Італія повернулася до пропорційної виборчої системи. Партія чи блок, що набрали відносну більшість голосів отримували 54% мандатів у Палаті депутатів (340 місць) і в Сенаті, а це дозволяло формувати стійку більшість. Для проходження в Палату депутатів загальнонаціональний поріг становив 10% для блоків і

4% для позаблокових партій. Для проходження в Сенат поріг для цих категорій виборчих суб'єктів був удвічі більший — 20% і 8%. Дрібні партії на виборах до Палати депутатів мали набрати не менше 2% і в Сенат — 3%. Партії, які представляли етнорелігійні меншини, отримали привілеї. Щоб потрапити до нижньої палати, їм досить було набрати 20% голосів у своєму окрузі.

Однак завдання модернізації країни, підвищення конкурентоздатності економіки, приєднання до Єврозони змушували вдаватися до непопулярних заходів, таких як заморожування зарплати, обмеження до термінового виходу на пенсію, запровадження європейського податку. До цього додавалася традиція соціальної держави, характерний для Італії патерналізм. Внаслідок цього курс на розширення індивідуальної ініціативи, реформування трудових відносин, охорони здоров'я, освіти, пенсійної системи з метою підвищення їх ефективності на основі ринкових відносин нашттовхувався на труднощі і відбувався повільно.

Вибори 2006 року. Кабінет Романо Проді

Опозиція, скориставшись перемогою в 2005 році на регіональних виборах і нестабільністю коаліційного уряду, вимагала його відставки і проведення дострокових виборів. Більше того, чотири міністри уряду Берлусконі із Союзу християнських демократів подали у відставку, спровокувавши урядову кризу. Наступною 20 квітня 2005 р. стала відставка уряду Берлусконі. Президент Карло Адзеліо Чампі її прийняв і одразу ж доручив Берлусконі формувати новий уряд. Більшість нових міністрів представляли партію «Італія, форца». Берлусконі зміцнив своє становище як прем'єр-міністр ще на рік.

На парламентських виборах у квітні 2006 року до обох палат парламенту переміг правоцентристський блок «Дім свобод» на чолі з Берлусконі. Однак загальна перемога залишилася за лівоцентристським блоком «Союз» (49,8% голосів) на чолі зі знаним у світі економістом, ефективним управлінцем Романо Проді. «Союз» було створено на основі колишнього різномастого блоку

«Олива» і партії лівих демократів. Розрив був мінімальним — 25 тисяч голосів, але за новим виборчим законом переможець отримував 54% місць у парламенті. Таким чином, «Союз» на чолі з Р. Проді одержав 340 мандатів із 630 у нижній палаті парламенту. Перевагу у 2 голоси «Союз» мав і в сенаті — 158 місць проти 156 у Берлусконі. Президентом Італії 11 травня став колишній член ІКП 81-річний Джорджо Наполітано.

Основу блоку складала партія лівих демократів, яка проголосила курс на «соціалістичний лібералізм» (ринкова економіка, що працює на благо широких верств населення). У програмних документах «Союзу» і його опонента «Дім свобод» було чимало спільного. Ті й інші пропагували модернізацію інфраструктури, висловлювалися за допомогу малому бізнесу, за підтримку сім'ям, будівництво доступного житла, боротьбу з безробіттям і протидію міжнародному тероризму. Відмінність була лише в методах підходів до фіскальної системи, проведення пенсійної реформи, поповнення бюджету, імміграційного законодавства. Програма лівих виглядала більш вигравною щодо функцій держави в соціальних питаннях. Перемогу з перевагою в 25 тисяч голосів здобув «Союз». Уряд Романо Проді діяв з травня 2006 р. по січень 2008 р. Новий виборчий закон давав Проді можливість не раз порушувати питання про довіру уряду. Це дозволило йому дезавувувати низку законів, прийнятих попередниками: про умови натуралізації іммігрантів, про заходи боротьби з незаконною імміграцією, про судові переслідування за несплату податків. Уряд виконав ряд своїх обіцянок, що стосувалися сприяння дрібному бізнесу, зокрема доступ на ринок таксомоторних перевезень, нотаріальних послуг тощо).

Ідеологічна та політична внутрішня неоднорідність сил, які об'єдналися в «Союзі» (13 політичних партій — від католиків до комуністів), не сприяла стабільності роботи уряду Проді, що швидко опинився під вогнем постійної критики з усіх сторін. Навіть дрібні незгоди могли зруйнувати його єдність. Так неоднозначно сприймалася боротьба із засиллям Медіасет, яка належала Берлусконі, що монополізував ринок телепослуг в Італії і вміло маніпулював громадською думкою. Протест викликала й спроба реформи освіти, спрямована на зменшення ви-

трат у цій сфері через скорочення штату вчителів та зменшення навчальних годин, який не був почутий владою. Італійцями-католиками не сприймався й надмірний лібералізм прем'єра з питань абортів, проти яких категорично виступав Ватикан, і закон 2007 р. про легалізацію громадянських союзів для одностатевих пар. До цього додалася, і це було найголовнішим, неефективність кабінету Проді в боротьбі з наростаючою кризою.

Позиції уряду Проді ще більше погіршилися в перебігу боротьби навколо нового виборчого закону, ініційованого опонентами з боку політичної сили Берлусконі, який запропонував повернутися до мажоритарної системи. Згідно з новим законом, коаліція потрапляє у парламент, якщо набирає не менше 10% голосів, а партія, що входить до коаліції, — 2%, партія, що іде самостійно — від 4%. Тобто багато залежало від дрібних партій.

Проблеми Проді почалися на початку 2008 р. з того, що правлячу коаліцію залишили три члени невеликого «Союзу демократів за Європу», лідер якого міністр юстиції Клементе Мастелла, подав у відставку на знак протесту проти звинувачення в корупції його дружини, яка очолювала регіональну раду в області Кампанія. 24 січня сенат висловив недовіру урядові Проді. Місяць тривала політична криза, яка змусила президента Д. Наполітано розпустити парламент і призначити на квітень 2008 р. дострокові парламентські вибори.

Нове повернення Берлусконі

Правоцентристська коаліція, яка в 2007 р. отримала назву «Народ свободи», об'єднала партії «Італія, форца» та «Національний альянс» Джанфранко Фіні, до яких примкнула також «Ліга Півночі» Умберто Боссі (стоїть на позиціях федеральної автономії північного промислового району, проти масової міграції в Італію), йшла на вибори з гаслом «Вставай, Італіє!». Її опонент, Демократична партія Вальтера Велтроні, пропагувала гасло «Нова Італія сьогодні. Це можливо». Обидві політичні сили в передвиборній кампанії поспішали сподобатися виборцям насамперед обіцяними соціальними

заходами. Коаліція Берлусконі обіцяла підвищення безпеки громадян, зміцнення основ сім'ї, створення нових робочих місць, вдосконалення ринку праці. Їх опоненти — оновлення країни через вдосконалення системи освіти, розвиток наукової сфери, підтримку бізнесу, покращення медичного обслуговування, боротьбу з бюрократією тощо. Перемогу на виборах до обох палат парламенту здобула коаліція С. Берлусконі «Народ свободи», набравши 45,7% голосів. Відсоток опозиції загалом склав 37,6%. Правоцентристська коаліція перемогла і в Сенаті. 5 травня 2008 р. Берлусконі офіційно прийняв присягу прем'єр-міністра. «Сміттева криза» у Неаполі (розгорілася 2008 р. у зв'язку з тим, що місцева мафія контролювала утилізацію відходів і саботувала будівництво нових звалищ) стала і аргументом, і приводом, поклала початок відліку перебування при владі третього уряду Берлусконі. Саме з її вирішення розпочалася його діяльність. У своїй більшості гасла Берлусконі були попередніми: оздоровлення й лібералізація економіки, зниження податків, прискорення розвитку Півдня. Водночас він заявив про готовність забезпечити 0,5% росту економіки в рік. Але на заваді стала економічна криза. Попри всі заперечення Берлусконі, вона все-таки прийшла в Італію. Восени 2009 р. число безробітних виросло до 2 млн., кожна четверта сім'я переживала економічні труднощі. Зростав розрив у рівнях життя між бідними і багатими. Швидко збільшувався дефіцит бюджету і державний борг. Щоб уникнути грецького сценарію, Берлусконі довелося протягом 2 років зменшувати витратну частину бюджету на 24 млрд. євро. Для цього заморожувалися зарплати, зменшувалися дотації місцевим бюджетам на охорону здоров'я, плату за проїзд автострадами. Уряду вдалося утримати ситуацію. У цьому немала заслуга тієї третини нових підприємств, які були створені іммігрантами не-європейського походження.

Нові численні скандали, пов'язані з іменем Берлусконі (сімейні проблеми, нові судові позови за попередні протизаконні дії у господарській діяльності), не перешкодили його коаліції здобути перемогу за допомогою «Ліги Півночі» і на регіональних виборах 2010 р. У березні 2009 р. «Італія, форца» і «Національний альянс» злилися в єдину партію «Народ свободи».

Чергове, на цей раз більш як трьохрічне, правління Берлусконі нічим особливим не відзначилося. Навпаки, демократична і манірна Європа усе більше соромилася його поведінки як державного лідера, відкрито засуджувала її. У період економічної кризи, коли разом з іншими країнами Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) Італія опинилася в її епіцентрі, італійці зневірилися у запевненнях Берлусконі, що всі стануть багатими й успішними. Проти нього виступив навіть Ватикан. Національний бізнес звинуватив його в некомпетентності.

Антикризові заходи уряду технократів Маріо Монті

У листопаді 2011 року президент Д. Наполітано підписав відставку С. Берлусконі. До влади прийшов позапартійний технічний уряд, вільний від відповідальності перед будь-якою політичною силою чи партією. Його метою було подолання кризи шляхом жорстких і непопулярних реформ. Уряд очолив колишній єврокомісар Маріо Монті — людина з бездоганною репутацією, що не так вже часто зустрічається в італійському політикумі. Таким чином, 13 місяців працював кабінет спеціалістів — професори, банкіри, практики. Монті категорично відмовився від політиків, продемонстрував приклад того, як можна багато зробити навіть за короткий термін: домогся позитивного зовнішньоторгового балансу країни, що давало можливість брати позики за дешевими ставками і таким чином знизити борговий прес; провів пенсійну реформу, за якою величина пенсії залежатиме від суми внесків за весь період роботи. Проте пенсійний вік для чоловіків і жінок було збільшено до 67 років. Зросли податки й акцизи. У 2012 р. в Італії були найвищі ціни на бензин і електроенергію. Запроваджено податок на предмети розкоші і нерухомість, що набрав чинності з початку 2013 р., сплату додаткового солідарного прибутку в розмірі 3%. За ініціативи Монті вперше в історії Італії прийнято антикорупційний закон. Заходи виявилися не тільки сміливими, але й жорсткими. Монті прагнув відновити повагу до законів і рівність усіх перед

ними. Європа аплодувала «Супер Маріо». 12 січня 2012 р. в Парижі йому було вручено нагороду «Європеець року».

У 2012 р. здійснено покращення макроекономічних показників, що було досягнуто завдяки заходам жорсткої економії і збільшення податків. 2012 р. став для Італії роком «шокової терапії». У країні почалася боротьба з мільйонами неплатників податків, з корупцією високопоставлених чиновників, нелегальними фінансовими обладнаннями тощо. Противники реформ вдалися до акцій протесту. В Італії мали місце навіть терористичні акти, в яких підозрювали італійську мафію, що таким чином реагувала на антикризові заходи Монті.

Скориставшись незадоволенням суспільства реформами Монті, 6 грудня 2012 р. правоцентристська партія «Народ свободи» висловила недовіру уряду спеціалістів, який мав підтримку Євросоюзу і готував новий виборчий закон, за яким до виборів будь-якого рівня не допускаються кандидати, що мають більше двох років судимості. Берлусконі, підпадаючи під цю категорію, зіграв на випередження. 9 грудня Монті подав у відставку. Дострокові вибори були призначені на 24 лютого 2013 року. І Берлусконі, і Монті уже заявили про свою участь у боротьбі за крісло прем'єр-міністра. Однак той й інший з різних причин байдужі італійському виборцю.

Парламентські вибори, що відбулися наприкінці лютого 2013 р. стали і ящиком Пандори, і квадратурою кола в казані італійської політики за умов жорсткої економічної кризи. Маріо Монті, який багато зробив для вгамування її стихії, набрав лише 9% голосів до палати депутатів і 10% у сенат і фінішував четвертим. С. Берлусконі, незважаючи на скандальну славу, судові позови, зв'язки з мафією, похилий вік, завдяки обіцянкам знизити податковий тягар, підвищити соціальні стандарти (з використанням старої римської традиції «хліба і видовищ», що ніколи не вмирала в Італії і спрацьовувала у того, хто шукав популярності в народі), допомігтися більш самостійної політики Італії в ЄС, на 0,5% відстав від лівоцентристської коаліції П'єра Луїджі Берсані і зайняв друге місце. Очевидно італійці простили Сільвіо те, що в 2001 р. він обіцяв їм «нове економічне диво» і привів країну до межі фінансової катастрофи. Берсані, колишній комуніст, бачився Заходом як спадкоємець лі-

нії реформ Монті, отримав премію більшості — 340 голосів з 640 в палаті депутатів. Однак у Сенаті в нього така незначна більшість, що самостійно сформувати лівоцентристський уряд неможливо. Але головною несподіванкою стало третє місце руху «П'ять зірок» Бене Грилло. Широко використовуючи Інтернет, він закликав до виходу Італії з Єврозони, перегляду низки економічних договорів тощо. Зрозуміло, що 25% виборців підтримали революційні ідеї Грилло, перейнявшись його стараннями відповідальність за ситуацію, яка склалася в Італії в період кризи, перекласти на ЄС та зовнішні чинники за межами країни.

Вибори 2013 р. не зробили прозорим політичне життя Італії, а навпаки ще більше загострили ситуацію після відставки Монті. Проблема формування нового уряду виявилася вкрай складною з точки зору ситуації. Першим кроком на шляху до виходу з урядової кризи стало переобрання 20 квітня на спільному засіданні палати депутатів і Сенату національного парламенту 87-річного Джорджо Наполітано на посаду президента. А 28 квітня 2013 р. за поданням президента крісло прем'єр-міністра Італії зайняв Енріко Летта, представник Демократичної партії, який з лівоцентристів і правоцентристів створив уряд, чимось схожий на технічний уряд Маріо Монті. Зауважимо, що в ньому є і представники партії Монті. Завдання уряду складне і дуже важливе — вивести Італію з кризи. Однак зробити це Летта не вдалося і 14 лютого 2014 р. він подав у відставку. Через тиждень, 22 лютого, цю посаду зайняв лідер Демократичної партії Маттео Ренці.

У лещатах фінансово-економічної кризи

Економічна криза 2008 року ускладнила ситуацію в Італії. Несподівано для себе Італія разом з іншими країнами Південної Європи — Португалією, Грецією та Іспанією (PIGS) — опинилася в «зоні особливого ризику». Сам Берлусконі завіряв італійців, що криза схожа до «американського грипу», який швидко мине, оскільки в Італії «здорове тіло». Однак з Берлусконі вийшов поганий пророк. Ситуація в Італії стала серйозною загрозою для всієї

Єврозони, адже Італія є важливою ланкою економічної безпеки ЄС, третьою за обсягом продукції в Євразоні. Своє занепокоєння справами в Італії висловили її основні кредитори: Європейська комісія, Європейський центральний банк і Міжнародний валютний фонд. Борг Італії досягнув майже 2 трлн. євро. Лише виплати за боргами у 2012 р. склали 300 млрд. євро. Справа дійшла до того, що на саміті G20 2011 р. було прийнято рішення про встановлення контролю над економікою країни. Заходи її стабілізації збільшили національні борги. Наприкінці 2009 р. державний борг перевищував 100% ВВП, хоча за Маастрихтськими критеріями він не може перевищувати 60%. Рівень безробіття на цей час виріс до 9%. Ще однією болісною проблемою для Італії залишається боротьба з південно-італійською мафією, яка, використовуючи кризовий момент, нарощувала контрабандні операції зі зброєю, наркотиками, людьми тощо. Тіньова економіка складала 20%, а корупційні угоди — 60 млрд. євро. Можливе повернення Берлусконі до влади здатне поставити під питання рефінансування боргу Італії, який склав 2 трлн. євро або 120% ВВП країни (найбільший борг серед країн Євразони). Італія дуже повільно виходила з кризи. У 2013 р. очікувався подальший спад на рівні 0,7%. Продовжувало зростати безробіття, яке сягнуло 10,6%. Це означало, що майже кожні 11 зі ста працездатних — безробітні. У бізнесі бракувало інвестування. На італійську економіку виробництва споживчих товарів вплинуло також зниження платоспроможності покупця Євразони взагалі. За конкурентоздатністю Італія опинилася на 43 місці у світі. Зберігався високий рівень безробіття — 11%, а серед молоді — усі 36%.

Італійська економіка одна з двох в Євразоні, де показники ВВП на душу населення низилися з моменту запуску єдиної європейської валюти. У світовому рейтингу країн за рівнем росту ВВП на душу населення, займає 169 позицію зі 179, знаходячись по сусідству з Гаїті. У рейтингу Світового банку серед країн ЄС — на передостанньому перед Грецією. Ціни на електроенергію в Італії вищі на 50%, ніж у середньому по Європі. Проте, вважають італійці, економіка має потенціал росту. Потрібні лише структурні реформи.

Імміграційна проблема

Складною проблемою стала імміграція в Італію. На початку 2008 р. в країні мешкали понад 4 млн. 330 тисяч іммігрантів, з них більше 650 тис. нелегалів. Із 770 тисяч дітей іммігрантів 2/3 народилися в Італії. Як і скрізь, іммігранти принесли свій стиль життя, менталітет, звичаї. Суперечки навколо потоку іммігрантів вийшли чи не найперше місце в італійському соціумі. Завжди толерантні італійці, сьогодні, особливо молоді, заявляють про свою нетерпимість до вихідців з країн, що розвиваються. У липні 2002 р. було прийнято закон Боссі-Фіні, який ускладнював процедури в'їзду в країну (грошова застава і наявність трудового договору) та встановлення спеціальних квот на в'їзд за заявками регіонів. Перевага надається іммігрантам, що мають італійські корені. Скорочувався термін перебування в країні на отримання посвідчення на проживання з 6 місяців до 15 днів. Порушення закону карається ув'язненням до 3 років з наступною депортацією, — до 15 років — за допомогу в нелегальному проникненні іммігрантів з метою їх використання в кримінальному бізнесі. Проте закон мало вплинув на скорочення потоку іммігрантів. На їх частку припадає четверта частина кредитів, що видавалися в роки кризи. Кількість іммігрантів у виробництві ВВП ставала все більшою, особливо в сфері послуг. За таких умов їх вимоги проти дискримінаційних умов найму на роботу вилилися 1 березня 2010 року в 24-годинний страйк.

Отже, Італія — сучасна постіндустріальна розвинена країна з високим рівнем життя й широкими світовими зв'язками. Разом з тим, вона дуже імпортно-експортно залежна. У цьому її особливість, яка змушує провадити дуже виважену й раціональну зовнішню політику, щоб не зашкодити своїм національним інтересам. Це видно й з того, як повільно й обережно Італія вирішувала підтримати санкції Заходу проти Москви у 2014 р.

Джерела та література

1. Арбатова Н. Италия в тисках кризиса: перемены или преимственность / Н. Арбатова // МЖ. – 2013. – № 7.
2. Вдовиченко В. Італія в сучасній Європі: вироблення імунітету від «європейської кризи» / В. Вдовиченко // З.С. – 2012. – № 5.
3. Гаврилишин П. Українська трудова імміграція в Італії (1991-2011 рр.) / П. Гаврилишин. – 2-е вид., випр. і доп. – Брустурів; Дискурс, 2014.

Контрольні запитання

1. *Особливості політичного розвитку Італії в ХХІ ст.*
2. *У чому секрет політичного довголіття Сільвіо Берлусконі?*
3. *Які заходи антикризового характеру здійснив кабінет технократів Маріо Монті?*
4. *У чому виявилася солідарність країн Євросоюзу щодо Італії в період економічної кризи 2008-2013 рр.?*

8. КАНАДА

Канада — член «великої сімки», одна з найбільш розвинутих країн світу, світовий лідер авіабудування, потягів метро. Важливі виробничі сектори — нафтохімія, металургія, електронно-телекомунікаційна промисловість.

75% промислової продукції виробляється в провінціях Онтаріо та Квебек, а основними центрами переробної промисловості й надалі залишаються Торонто і Монреаль. Зокрема, Торонто — друге місто у світі після Шанхаю за кількістю будівництва хмарочосів. У країні працюють численні американські та японські підприємства. Канада — один з найбільших у світі виробників алюмінію, міді, заліза, золота, урану і цинку. Дуже важливі мінеральні ресурси — нафта і природний газ, найбільші запаси яких є у провінції Альберта. Величезні поклади бітуму, який можна переробляти на нафту. Багаті запаси урану є в провінції Саскачеван. Канада — один з найбільших споживачів енергії на душу населення. 60% виробництва енергії припадає на гідроенергетику. З 2007 р. розширилося будівництво вітряних електростанцій. Сільськогосподарські угіддя займають 7% площі Канади. Один з найбільших виробників пшениці у світі. У торгівлі — найбільший партнер США.

Канада — визнаний експортер зерна, хоча в сільському господарстві зайнято лише 4% населення, у той час як у сфері послуг — 75% усього працездатного населення. Канада — країна з найвищим рівнем інтернетизації населення. Вона посідає четверте місце у світі за показником конкурентоспроможності економіки і наукомісткості виробництва, найбільший виробник гідроенергії, третє місце за видобутком природного газу й шосте за виробництвом ядерної енергії. Країна з високим рівнем доходів на душу населення. Згідно з «Програмою людського розвитку» ООН, яка базується на таких показниках, як рівень і тривалість життя, позитивна динаміка приросту населення, стан здоров'я і грамотності, що складають так званий «індекс людського розвитку», посідає перші місця протягом останніх 15 років. Має посольства і консульства в 113 країнах світу.

Політичний розвиток Канади

Кар'єра прем'єр-міністра від лібералів Жана Кре-тьєна завершилася відставкою 14 листопада 2003 р. 12 грудня, майже через місяць, цю посаду обійняв новий лідер Ліберальної партії Пол Мартін, який ініціював позачергові парламентські вибори на середину 2004 року. У своїй передвиборній програмі Мартін обіцяв зосередити увагу на соціальних проблемах, зокрема створенні протягом десяти найближчих років 3 млн. нових робочих місць, впровадити програму «вирівнювання платежів» (розумілося прагнення провінцій якомога більшу частину своїх прибутків залишати на власні потреби, тим самим менше залежати від центру). У грудні 2003 р. він створив Раду федерацій, щоб знівелювати суперечності між регіонами та центром. До виборів готувалися й опоненти, що виявилось у сформуванні новоутвореної Консервативної партії в грудні 2003 р. через об'єднання «Канадського консервативного альянсу реформ», який діяв у провінції Альберта, з Прогресивно-консервативною партією. Її головою було обрано Стівена Гарпера, лідера партії «Канадський альянс». Основні дискусії між партіями розгорнулися навколо трьох питань, що стосувалися федерально-провінційних проблем, імміграції та легалізації одностатевих шлюбів. Не обійшлося й без скандалів. Так, генеральний ревізор Канади Шейла Фрезер виступила із заявою, у якій викладалися факти зловживання з боку Ліберальної партії напередодні квебекського референдуму 1995 р. Задля збереження цілісності країни ліберали пропонували окремим квебекським фірмам вигідні контракти з метою збереження Квебеку в складі Канади. Більше того, на пропаганду іміджу федерації з бюджету протягом 1997-2002 рр. було виділено 250 млн. дол., з яких 100 млн. невідомо куди зникли. Головним було те, що «Спонсорський скандал» зачепив П. Мартіна, який тоді був міністром фінансів і заступником голови державної скарбниці. Однак, попри скандал, 28 червня 2004 р. Ліберальна партія провела до парламенту 135 своїх кандидатів. Заручившись підтримкою Нової демократичної партії (19 мандатів), Мартін сформував уряд меншості, що утруднювало реалізацію обіцяного виборцям.

Позитивним у діяльності уряду було те, що економіка демонструвала зростання виробництва, а заробітна плата збільшилася. До негативу можна віднести високий відсоток безробітних (7,4), фронду окремих провінцій. Так, делегація Альберти покинула федеральну конференцію, де вирішувалися питання покращення системи охорони здоров'я, заявивши, що вона сама здійснить альтернативну реформу. Бунтівним виявився не тільки Квебек. Подібним чином повели себе в грудні уряди Ньюфаундленда, Лабрадору і Нової Шотландії. Вони нагадали П. Мартіну його обіцянку в рамках програми «вирівнювання платежів» повернути їм податок від видобутку корисних копалин на океанському шельфі. Уряд був змушений піти в січні 2005 р. після того, як у цих провінціях з адміністративних будівель у знак протесту зникли канадські державні прапори. У липні 2005 р. уряд також дав дозвіл на гомосексуальні шлюби, реакція громадськості на що теж була неоднозначною. Чимало уваги приділялося й проблемі виховання расової толерантності. У серпні 2005 р. генерал-губернатором з ініціативи Мартіна стала чорношкіра журналістка родом з Гаїті Мікаель Жан, що засвідчує факт зростання ролі та значення меншин з іншим кольором шкіри.

Противники лібералів консерватори вели активну кампанію проти заходів уряду щодо гомосексуальних шлюбів, розміру податків, реформи сенату, закликали до більш тісної співпраці з США. Та й у самій владі не було згоди. Ліберали не підтримали пропоновану союзною лібералам НДП програму запобігання приватизації закладів охорони здоров'я. Урешті-решт, правляча коаліція розпалася.

23 січня 2006 р. відбулися дочасні вибори, перемогу на яких, отримавши менше місць у Палаті громад Федерального парламенту, здобули консерватори. Їх лідер Стівен Гарпер сформував уряд меншості, що ускладнювало прийняття законопроектів і рішень. Йому доводилося враховувати пропозиції і поправки опозиційних фракцій, маневрувати в пошуках альянсів і компромісів.

Уряд у вересні почав реформу сенату, про необхідність якої розмови тривали уже з 1970-х років. Як і попередні уряди, Гарпер прагнув знайти формулу вирішення квебекської проблеми, а тому 22 листопада 2006 р.

канадський парламент визнав квебекців «нацією всередині єдиної Канади». У жовтні 2007 р. в Канаді зафіксовано найнижчий рівень безробіття за останні 33 роки.

У вересні 2008 р., щоб домогтися уряду більшості, Гарпер ініціював дочасні парламентські вибори, які відбувалися за умов погіршення господарської кон'юнктури. Поштовхом до них стала парламентська криза, викликана вотумом недовіри. Очікування не виправдалися, хоча консерватори, отримавши 143 місця (37,63%) у Палаті громад, залишилися при владі. Становище для консерваторів не покращилося, а погіршилося. Дамоклів меч вотуму недовіри й далі висів над їх головами. Він остаточно опустився 25 березня 2011 р., коли палата громад висловила недовіру уряду (за — 156, проти — 145). Приводом цього стало ненадання урядом інформації про витрати на такі програми, як закупівля 65 винищувачів f-35, скорочення корпоративних податків і витрати на програми зі зміцнення правопорядку, а це опоненти уряду в парламенті сприйняли, як безпрецедентні дії в практиці канадського парламентаризму. Гарперу нічого більше не залишалося, як вийти з проханням до генерал-губернатора про розпуск парламенту. Консервативний уряд, який уже кілька років існував як уряд меншості, пішов у відставку.

Парламентські вибори, призначені на 2 травня 2011 р., дали неочікуваний для опозиції результат. Консерватори отримали 166 мандатів, що було більше, ніж всі останні партії взяті разом (НДП — 103, ліберали — 34, квебекський блок — 4, зелені — 1 мандат). Отже, цього разу Стивен Гарпер став прем'єр-міністром більшості.

Економічний розвиток

Багаті природні ресурси, кваліфікована робоча сила, близькість економічного гіганта, спільний з ним ринок НАФТА створили сприятливі умови для стабільного економічного розвитку. За період з 1993 по 2007 р. він характеризувався високими темпами. Однак сильний спад виробництва в останні місяці 2008 р. спричинив дефіцит бюджету після 15 років профіциту. Проте банки, особливо великі, мало постраждали і вийшли з

кризи серед сильних у світі, чому сприяли консервативні традиції фінансового сектора в галузі кредитування (майже скрізь прийняття кредитів здійснюється готівкою, а кредитні карточки мають свій ліміт — суму, на яку можна купувати в кредит), а також у результаті високої капіталізації, тобто в найбільш раціональному використанні умов для прибутковості бізнесу.

Усе ж Канада, як й інші розвинуті країни світу, не уникала наслідків фінансово-економічної кризи, що настала 2008 р. Уже в травні 2008 р. розпочалося скорочення ВВП, що спричинило проблеми в нафтовій та газовій промисловості, зменшення випуску автомобілів. Банк Канади як запобіжний захід, намагаючись поживити господарську діяльність, знизив відсоткову ставку. Таким чином, вдалося уникнути банкрутства багатьох великих банків. Однак рецесія тривала і в майбутньому році, внаслідок чого виник дефіцит державного бюджету. Безробіття зросло до 8,5%, ВВП впав на 2,4%. Найбільше падіння припало на 2009 р., а наприкінці цього ж року Канада почала виходити з кризи.

Відновлення економіки відбулося лише в другій половині 2009 р. У першому кварталі 2010 р. ріст виробництва склав 6,1%. Показником виходу з кризи стало й те, що центральний банк Канади підняв базову відсоткову ставку на 0,5%, першою у західному світі відійшовши таким чином від стратегії «найдешевших грошей». Загалом, Канада не тільки не постраждала від кризи, але й перетворилася у визнаного лідера за темпами розвитку економіки після рецесії 2008-2009 рр. Цьому сприяла низка обставин: різноманітні природні ресурси, високопродуктивне сільське господарство, політична і соціальна стабільність, надійність банківсько-фінансового сектора, висока освіченість працівників сфери матеріального виробництва і сфери послуг. Важливу роль зіграли також низький рівень оподаткування і бюрократичного навантаження, надійний захист прав інвесторів тощо.

Протягом 2010 р. економіка Канади, через зниження попиту на експортну продукцію і високий курс канадського долара, зросла тільки на 3%. У 2010 р. номінальний ВВП складав 1335 млрд. дол. ВВП Канади на душу населення досяг 39 тисяч доларів. Інфляція в 2010 р. складала 1,8%, рівень безробіття — 8%.

ВВП Канади в 2010 р. склав 1,6 трлн. дол. США. За даними МВФ, у 2010 р. Канада за масштабами економіки посіла 9 місце у світі (Росія — 10). При чисельності населення трохи більше 34 млн. осіб показник ВВП на душу населення в 2010 р. складав 45,9 тис. дол. Канада поступається США, де 47,1 тис. дол., але випереджає решту країн «сімки» (Японію, Велику Британію, Німеччину, Францію, Італію). У третьому кварталі 2012 р. ВВП Канади досягнув 1,765 трлн дол. США. Є відмінності в темпах розвитку між Сходом і Заходом. Разом з тим, Канада знаходиться на високому місці за сприятливими умовами для зайняття бізнесом.

Усе це не означає, що Канада — безпроблемна. Після кризи в гірший бік змінився баланс вигод і втрат тісної господарської інтеграції з США. Посилилися негативні наслідки домінуючої орієнтації на одного торгово-економічного партнера, що виявилось у великій залежності канадської економіки від господарської кон'юнктури сусідньої країни, і дій американської адміністрації, і підвищення волатильності курсу канадської валюти (волатильність — непостійний, мінливий валютний курс через політичні та інші непередбачувані умови). Завдання уряду Гарпера — збалансувати державний бюджет до 2015 р. Звідси і постають вимоги диверсифікації економічних зв'язків Канади, хоча це не означає відмови від пріоритетності розвитку господарської інтеграції з США.

Канада, з її природними багатствами, низькими процентними ставками, відносною стабільністю канадського долара, — приваблива для інвесторів.

Зовнішня політика

У період перебування уряду П. Мартіна при владі, особливих змін у зовнішній політиці Канади не сталося. Однак зміни у розташуванні сил і економічних центрів у світі видозмінювали або формували додаткові вектори зовнішньої політики країни. Помітну роль для неї став відігравати Азійсько-Тихоокеанський регіон. Основним об'єктом тут, зрозуміло, стала КНР, насамперед, як ри-

нок збуту, чому сприяли також тертя між Канадою і ЄС. Останній звинувачував Канаду у субсидуванні власного сільського господарства, а, отже, у нечесній конкуренції.

Канада взяла активну участь в операції проти таалібів й «Аль-Каїди» в Афганістані. У січні 2002 р. 750 вояків з Канади було перекинуто в Афганістан. Канада готувалася до участі в операції проти Іраку під назвою «Незламна свобода», однак в останній момент відмовилася, мотивуючи відсутністю санкції ООН. Це призвело до погіршення канадсько-американських стосунків. Вони втратили елемент стабільності й коливалися за принципом маятника: то в бік покращення, то навпаки — погіршення. Зокрема, американська адміністрація була незадоволена м'якою політикою Оттави і недостатніми зусиллями в боротьбі з терористами, які вільно могли проникати з території Канади у США. Вашингтон дратувала також толерантна політика щодо біженців та іммігрантів, яких Канада щорічно приймає в значній кількості, не допускаючи лише їх компактного поселення.

Канадці, у свою чергу, незадоволені американським протекціонізмом, антидемпінговими митами на імпорт до США канадських пиломатеріалів та пшениці, постійними проблемами навколо ввезення до США канадської яловичини, що можна розцінювати як звичайну конкуренцію, як захист національних інтересів, але ні в якому разі бажанням завдати якусь шкоду партнеру. Однак дискусії, які почалися в нульові роки між США, РФ і Канадою щодо закріплення суверенітету над північними територіями і районами Північного Льодовитого океану, призвели до серйозних розходжень між Вашингтоном і Оттавою. У відповідь на спроби США ігнорувати інтереси Канади міністр закордонних справ П'єр Педігрю 24 лютого 2005 року заявив у Палаті громад, що Канада розглядає можливість не брати участь в Американській національній програмі протиракетної оборони. Цей негатив, безсумнівно, вплинув на стосунки в системі «особливого партнерства» США і Канади. Однак основою «стосунків стратегічного партнерства» залишався створюваний багатьма роками позитив між обома північноамериканськими державами. Так, понад 80% канадського експорту реалізується в США, для 9 із 10 провінцій американський ринок є більш важливим, ніж канадський.

Більше того, США значною мірою на початку XXI ст. залежали від імпорту енергоносіїв з Канади. Так, імпорт нафти з Канади становив 15%, електроенергії — 99%, ядерного палива — 35%, природного газу — 94% усього ввозу енергоносіїв Сполученими Штатами Америки. Іде також будівництво стратегічного газогону з Аляски до США через територію Канади. Однак останнім часом такі показники зазнають суттєвих змін у зв'язку з масштабним видобутком сланцевого газу в США. Сполучені Штати заявили про свій намір почати експорт сланцевого газу.

Нове розташування економічних і політичних сил у світовому вимірі геополітики змушують канадський політичний істеблшмент задумуватися над питанням місця і ролі Канади у світі, що швидко змінюється. Уже в 2005 році керівні кола Канади висловили занепокоєння з приводу зменшення зовнішньополітичного впливу Канади у світі. Політична еліта країни бачить вихід у перетворенні Канади в «зразкову і привабливу» країну світу. Шляхом до реалізації намічених планів стає вихід у виробництві на рівень Німеччини і Франції: активізація Канади на світових ринках, насамперед в Азійсько-Тихоокеанському регіоні; нарощування силових можливостей країни в неспокійному світі, наприклад, миротворчі операції тощо. Для цього прем'єр-міністр Канади Стівен Гарпер після приходу до влади в 2006 р. оголосив про збільшення збройних сил на 13 тисяч осіб і резервістів на 10 тисяч. Як і раніше, Канада брала активну участь у миротворчих операціях на Гаїті, у Боснії та Чорногорії, Афганістані. У 2004 р. вона активно підтримала Помаранчеву революцію в Україні.

Зовнішньополітична активність Канади продовжилася і за урядування Гарпера. Прем'єр-міністр двічі відвідав канадський контингент, що брав участь у Союзницькій акції в Афганістані проти талібів. Проте під тиском канадської громадськості він заявив у 2008 р. про бажання вивести війська з Афганістану. Для цього йому знадобилося цілих три роки. Канадські війська були виведені з Афганістану наприкінці 2011 р. Не менш гострій критиці піддався Гарпер у 2008 р. і за підтримку Ізраїлю в конфлікті з Ліваном. У 2010 р. Гарпер з офіційним візитом відвідав Україну.

Одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики Канади є захист прав людини. Канада як учасниця таких основоположних документів ООН, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. і двох факультативних протоколів до нього, де викладені права людини, засвідчує її велику позитивну роль у гуманізації сучасного світу. Канада — також співавтор низки інших міжнародних гуманітарних документів, сприяє їх пропаганді та реалізації. В їх числі — Конвенція про заборону всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція проти тортур 1984 р. Професор Макгілльського університету Дж. Хемфрі — один зі співавторів Загальної декларації прав людини 1948 р., представниця Канади Л. Арбур в 2004-2008 рр. була Верховним Комісаром ООН з прав людини, юрист Ф. Кірш — першим президентом Міжнародного Кримінального суду (2003-2006 рр.), а Ж. Дешеве — одним з провідних суддів у Міжнародному трибуналі по колишній Югославії. Урядова політика канадських урядів характеризується соціальною спрямованістю. Особлива увага надається дітям — Канада фінансує проекти по демобілізації та реабілітаційній терапії дітей — солдат в Уганді, Ліберії, Заїрі, Колумбії тощо. Зусилля Канади в захисті прав жінок, дітей, національних меншин, сексуальних меншин — загально визнані в усьому світі.

Важливе місце у зовнішніх стосунках Канади, де проживає понад 1 мільйон етнічних українців, займає Україна. Відносини, які розвиваються між обома країнами, далекі від ідеальних. Зокрема, канадці вважають, що Україна зовсім не використовує реальні можливості, які могли б прислужитися інтересам обох країн. Таку мету переслідував прем'єр-міністр Пол Мартін 22 лютого 2005 р. під час зустрічі з президентом України у Брюсселі. Предметом обговорення глав двох держав стали канадсько-українські торгово-економічні стосунки і тема євроінтеграції України. Зокрема, Пол Мартін заявив про готовність Канади інвестувати за сприятливого клімату значні капітали в Україну. Про це ж говорив і Стівен Гарпер під час візиту в Україну 25-26 жовтня 2010 р. Він акцентував, що обидві країни мають багато схожого.

Канада має великого сусіда США, Україна — Росію, що є ризиком для обох держав, й закликав до диверсифікації ринків обох країн, що означає також поглиблення торгово-економічних зв'язків між ними. Однак сприятливий клімат так і не настав, хоча прихильність канадців до України зовсім не знизилася. З початком неоголошеної війни Росії проти України, Канада однією з перших відгукнулася допомогою Києву, тому що в її арсеналі є необхідне військове спорядження для української армії, зокрема шоломи, балістичні окуляри, намети, спальні мішки. Ця країна готова надати фінансову, а також необхідну військово-технічну допомогу, вона бере участь у санкціях західних держав проти агресора.

Джерела та література

1. Демчук А.А. Место и роль оппозиции в политической системе Канады / А.А. Демчук, В.И. Соколов // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2014. – № 5.
2. Израелян Е.В. Права человека во внешней политике Канады / Е.В. Израелян // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2012. – № 7.
3. Израелян Е.В. Права человека во внешней политике Канады / Е.В. Израелян // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2012. – № 5.
4. Колпаков А. Перспективы развития экономики Канады в рамках НАФТА / А. Колпаков // Международная жизнь (МЖ). – 2013. – № 11.
5. Немова Л.А. Экономика Канады в посткризисный период / Л.А. Немова // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2013. – № 2.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте досягнення Канади в соціально-економічному та політичному розвитку.*
2. *Як і на чому будується канадсько-американське стратегічне партнерство?*
3. *У чому виражається співпраця Канади та України? Які її складові?*

9. КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

Взірцем держав добробуту називають Данію, Норвегію, Швецію, Фінляндію, які мають великий середній клас, характеризуються відсутністю крайньої диференціації прибутків різних прошарків населення, узаконенням державних соціальних гарантій населенню (безкоштовна медична допомога, освіта, соціальне житло, гідні пенсії), значною участю держави в перерозподілі прибутків, практикою державно-приватного партнерства, діяльністю соціал-демократії в політиці, ефективними формами демократичного устрою і громадянського суспільства. Усі країни Північної Європи успішні, належать до першого світу — світу розвинутих країн. У рейтингу найбільш конкурентоздатних економік світу (2010 р.) Швеція посідає 2 місце, Фінляндія — 7, Данія — 9, Норвегія — 14.

Велику роль держави в перерозподілі національного доходу і здійсненні соціальних функцій засвідчує частка податків, що збирається владою, у ВВП. За даними американського журналу «Економіст» у 2004 р. у Швеції вона складала 50%, у Данії — 49%, у Норвегії — 44%, Фінляндії — 43%.

Економічні досягнення, престиж та авторитет у світі створюють важливу основу для активної участі країн Північної Європи у міжнародних справах.

Економічний розвиток

Швеція. Економіка країни базується на високій виробничій кваліфікації 4,5 млн. зайнятих із загальної кількості населення 9,4 млн. осіб (2011), кожен третій має вищу освіту. Економічне зростання у Швеції, що почалося ще 1983 р., продовжувалося до 2008 року. Його стимулювали внутрішній попит та експорт. Її промисловість — високотехнологічне інноваційне виробництво: обчислювальна техніка, телекомунікаційні галузі, теле-

фонна апаратура та інші засоби зв'язку, які надходять на ринки світу. У промисловості особливе місце належить машинобудуванню, великотоннажному суднобудуванню, автомобільній промисловості (дві національні автобудівні компанії), розвинутому ВПК, основою чого є виробництво легованих і високо вуглеводневих сортів сталі. Швеція — найбільший у зарубіжній Європі виробник гідротурбін, кулькових і роликівих підшипників. На заводах електротехнічного концерну «Асена» виробляють потужні генератори, трансформатори, двигуни. Країна володіє такими високотехнологічними галузями, як авіабудування та ядерна енергетика. Двома потужними групами представлена фармацевтична галузь, розвинуте целюлозно-паперове виробництво, яке споживає більше половини заготовлюваної деревини.

Шведська промисловість зосереджена в невеликій кількості потужних компаній (20), що сприяє високому рівню інвестицій у науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР). Велика промисловість зосереджена в приватному секторі, де виробляється 90% продукції. Частка сільського господарства складає менше 2% ВВП і зайнятості.

Промисловість країни вмонтована у світову економіку та ринок і тісно пов'язана з міжнародними ТНК, понад 2700 яких мають свої штаб-квартири в Швеції.

Світова економічна криза 2008 р. не оминула Північну Європу і виявилася для Швеції досить вразливою. У третьому кварталі 2008 р. економіка ввійшла в рецесію — виробництво скоротилося на 4,9%. Найбільшого удару зазнали експортні галузі. Суттєвих збитків зазнали такі великі компанії, як Eriksson, SKF, Electrolux, Volvo, та ін. Упав внутрішній попит, центробанк змушений був знизити облікову ставку до 1%. Стали скорочуватися промислове виробництво й експорт, що призвело до зниження ВВП у 2009 р. приблизно на 5%. Почалось зниження внутрішнього попиту, курс шведської крони впав на 15%, збільшувалося безробіття. Профіцит державного бюджету обсягом 2,5% у 2008 р. перетворився в його дефіцит з показником 1,2% у 2009 р. Державний борг за цей період збільшився з 38 до 42% від ВВП. Уряд Фредрика Райнфельдта вдався до масштабного зниження податків, акцій, спрямованих на приборкання кри-

зових явищ. Уже наприкінці 2008 р. було вжито заходи з підтримки національної економіки, особливо підприємств, орієнтованих на експорт. Також надавалася допомога неплатоспроможним банкам і вливався капітал у платоспроможні, надавалося 2-місячне відтермінування виплати податків на зарплату, підтримувався існуючий рівень зайнятості через запровадження гнучкого робочого графіка, а також скорочення трудових витрат і спрощення адміністрування, запроваджено прозорість інформації про вакансії на ринку праці. Риксбанк збільшив суму гарантій вкладів, підвищив норми порогу депозитів, які підлягали гарантуванню, до 500 000 крон. З метою досягнення фінансової стабільності було створено цільовий стабілізаційний фонд, який на 2010 р. нараховував 50 млрд. крон. Уже 2010 р. Швеція стала виходити з кризи. Ріст експорту предметів споживання і відновлення банківського сектора стали локомотивами оздоровлення економіки. У 2010 р. економічний ріст наближався до 5%. У вересні 2011 р. рівень інфляції склав 3,2%, а безробіття — 6,8% (341 000 осіб). Порівняно з 2010 р. збільшилася кількість робочих місць.

Порівняння матеріально-сировинної бази Швеції (деревина, гідроелектроенергія, залізна руда) і багатого та різноманітного асортименту товарного виробництва однозначно вказує на важливість експортно-імпортного чинника в економіці країни. Швеція, як й інші країни Північної Європи, — експортно-імпортозалежна. На стан її економіки суттєво впливають ціни на експорт та імпорт. Для неї важливо, щоб ціни на експорт підвищувалися, а на імпорт знижувалися, тим більше, що 80% експорту складають промислові товари, і 2/5 машин та устаткування, що випускаються в країні, іде на експорт. Основні ринки — країни ЄС. 1/5 експорту йде у Норвегію й Данію. В останні роки в структурі експорту відбулися великі зміни. Запитовані за кордоном послуги, інформаційні технології й телекомунікації стали переважати над традиційними галузями, такими як сталеплавильна й целюлозно-паперова промисловість, що внесло значні зміни в структуру економіки і зробило шведський вивіз менш вразливим для міжнародних коливань. Він став основним двигуном економічного зростання. У 2010 р. обсяг експорту Швеції склав 162,6 млрд. дол., а імпор-

ту — 158,6 млрд. Найбільший зовнішньоторговий обіг у Швеції в даний час з Німеччиною, США, Норвегією, Великою Британією, Данією і Фінляндією.

Важливе місце в зовнішній торгівлі Швеції займає експорт зброї (сьоме місце у світі). У 2009 р. його обсяг складав 1,9 млрд. дол. 80% шведської зброї було поставлено США, ПАР і країнам ЄС, останні 20% — Пакистану, Індії, Малайзії, Таїланду та ОАЕ. Попитом користуються бойова машина піхоти CV 90, винищувачі JAS 39 Gripen та протиартилерійські радары ARTHUR.

У 2010 р. ВВП Швеції за пріоритетом купівельної спроможності (ПКС) склав 337,9 млрд. дол., збільшившись майже на 2% порівняно з попереднім роком. ВВП на душу населення за ПКС — 36,5 тис. дол.

Норвегія. Схожі до економічних здобутків Швеції й досягнення Норвегії. Її економіка — теж вдалий приклад синтезу вільного ринку та державного регулювання. Норвегія — розвинута індустріальна країна.

Окрім таких природних ресурсів, як ліс, мінерали, гідроресурси, Норвегія володіє великими запасами нафти та газу. До 2007 р. потужних імпульсів швидким темпам розвитку додавали високі ціни на енергоносії. 30% надходжень до бюджету і 50% усього товарного експорту забезпечує паливний сектор. Видобуток нафти у 2002 р. склав 165 млн. тонн при внутрішньому споживанні 10 млн. Нафтогазовий сектор на початку XXI ст. давав 25% ВВП і приносив третину усіх прибутків (понад 23 млрд. дол.). У ньому безпосередньо зайнято близько 75 тис. осіб — 3% всіх зайнятих, а опосередковано ще 220 тис. Нафтогазову галузь, як і всі інші сектори економіки, контролює держава, хоча власне державний сектор у промисловому виробництві складає лише 5%.

Експорт товарів і послуг складає майже половину ВВП. Щодо структури експорту, то тут є відмінності від номенклатури вивозу інших країн Північної Європи. Понад 50% його припадає на енергоносії і лише 15% — на технологічний сектор.

На початку XXI ст. Норвегія, поряд з Саудівською Аравією та Росією, входила в трійку найбільших у світі експортерів нафти. У 2006 р. вона забезпечувала майже 15% потреб ЄС в нафті та газі. Однак власні потреби на 50% забезпечує гідроенергія.

Ріст прибутків від нафти дозволяє країні брати зовнішні позики за рахунок майбутніх доходів від продажу енергоносіїв на підтримку інших галузей і на реалізацію програм соціального та регіонального розвитку в межах концепції «держави загального добробуту». У 2005 р. Норвегія вже не мала зовнішнього боргу. Підтвердженням цього є створений 1990 р. Норвезький нафтовий фонд, розмір якого на 2005 р. досяг майже 150 млрд. дол. Його мета — збереження високого рівня життя населення після виснаження запасів нафти. Таким чином реалізується програма «Вуглеводні надбання — нації». Високорентабельне й сільське господарство, в якому працює лише 2,5% всіх зайнятих. На угіддя задіяно лише 3% території, але на 75-80% Норвегія забезпечує себе зерновими і повністю продукцією тваринництва. Одна з головних статей продовольчих товарів Норвегії — морепродукти, велика частина яких надходить на зовнішні ринки. Зокрема, майже 2/3 риби, яку експортує Україна, іде з Норвегії. Останнім часом норвежці вдалися до штучного розведення таких цінних порід риби, як лосось і форель.

Із початку 2008 р. темпи економічного росту почали знижуватися. Усе ж Норвегія менше постраждала, ніж інші країни Північної Європи, у чому заслуга нафти та газу. Великі інвестиції продовжували надходити в ці галузі. Уперше за післявоєнний період у 2009 р. у Норвегії відбулося скорочення ВВП на 1,4% та на 7% експорту традиційних товарів внаслідок спаду попиту на ринках у Європі. Банк Норвегії вдався до пониження процентної ставки. У 2009 р. вона склала менше 2%. Держава здійснила низку заходів у боротьбі з кризою. Уже 2010 р. ВВП склав 276 млрд. дол.

Данія до середини 2000-х років демонструвала стабільні темпи розвитку. ВВП у 2002 р. склав 1358 млрд. крон, що в перерахунку на душу населення становило 253 тис. крон. Чисельність економічно активного населення — 2,9 млн. осіб, безробіття в 2002 р. — 5%, інфляція майже не виходила за межі 2-3% на рік (2002 — 2,4 %).

Галузева структура економіки за вкладом у ВВП: промисловість — 26%, сфера послуг — 71%, сільське господарство — 3%; за зайнятістю — сільське господарство — 4%, промисловість — 17%, сфера послуг — 79%.

Специфікою Данії є те, що майже 3/4 її території займають сільськогосподарські угіддя, з яких 90% розорано. Культивують переважно фуражні культури, особливо ячмінь, який використовується для відгодівлі свиней та виробництва пива.

У промисловості переважають дрібні й середні підприємства. Провідні галузі — машинобудування, харчова, хімічна, фармацевтична, текстильна промисловість. Вони складають майже 80% валової вартості промислового виробництва. Спеціалізація — судна, сільськогосподарські машини, виробниче устаткування, прилади. Збільшується частка електронного устаткування. Хімічні підприємства виробляють добрива й медикаменти (інсулін, антибіотики, вітаміни тощо) на базі відходів і побічних продуктів боєнь. Серед останніх галузей виділяються електронна, пивоварна, меблева промисловість, будівництво, суднобудування. Енергетика базується переважно на використанні нафти й вугілля.

Важливою галуззю економіки є сільське господарство, в якому раціонально поєднується землеробство і тваринництво. Вироблювана країною аграрна продукція втричі перевищує потреби країни. Провідна продукція сільського господарства — м'ясо-молочне тваринництво і свинарство беконного спрямування, які дають 80-90% товарної вартості продукції, а також птахівництво. Данська корова в середньому дає 7-8 тис. л молока на рік. 2/3 молочної продукції експортується. Данія — один з найбільших у світі постачальників масла, сира, молочного порошку, які переважно закупляє Англія. Кормова база свинарства, яке складає приблизно половину аграрного експорту — відходи молочного виробництва.

Погіршення в економіці Данії почалося вже 2007 р. Скорочення ВВП сталося наприкінці 2007 р., досягнувши в 2009 р. майже 5 %. Експорт упав на 19%, безробіття піднялося до 3,6%. Уряд широко застосував програми стимулювання, економії, бюджетних ін'єкцій тощо, що дало можливість вийти з кризи з меншими втратами.

Понад 40% продукції експортується. Данія торгує ледь не з усіма країнами світу В експорті переважають машини й устаткування, м'ясо та м'ясні продукти, молочна продукція, риба, хімічні товари, меблі, судна. 65% експорту іде в країни ЄС, у США — 7%, Норвегію — 6%.

В імпорті, який поступається експорту в грошовому виразі, переважають машини й устаткування, промислова сировина і напівфабрикати, хімічні товари, зерно, споживчі товари. 70% імпорту надходить з країн ЄС.

До 2006 р. успішно розвивалася і **Фінляндія**, яка довгі роки після Другої світової війни згідно з договором 1948 р. була орієнтована на СРСР. Обсяг ВВП в 2005 р. досяг 159,1 млрд. євро. Це єдина країна Північної Європи, яка входить в зону євро. За показниками ВВП на душу населення (30434 євро в 2005 р.) Суомі посідає 17 місце серед країн світу. Стабільності і росту сприяють державна підтримка економіки та протекціоністська податкова політика. Податки у Фінляндії значно нижчі, ніж у Швеції, Данії та Норвегії, практично відсутня корупція.

Фінам, як і їх західним сусідам, також не бракує виробничого таланту, інтелекту й працездатності. Їм притаманні спрямування на успіх і характер незалежного господаря. «Вважається, що нема такого фіна, який не мріяв би про свій острів, свою сауну та свій моторний човен».

У Фінляндії добре розвинутий малий і середній бізнес, який, користуючись всебічною підтримкою держави, створює 65% ВВП і забезпечує основний обсяг експорту. У ньому зайнято 56% усіх працездатних. На 5 млн. населення країни припадає 220 тис. малих підприємств. 80% у малому бізнесі складають послуги. До 2004 р. щорічно відкривалося понад 20 тис. підприємств. Зауважимо, що середній бізнес Фінляндії досить інтенсивно рухається у високотехнологічні галузі економіки.

До категорії малих у Фінляндії належать підприємства з кількістю працюючих до 50 осіб і річним обігом до 7 млн. та балансом до 5 млн. євро. До середніх — фірми й компанії, у яких працює від 50 до 250 робітників з річним обігом не менше 40 млн. і балансом 27 млн. євро. Заклади, де працює менше 10 осіб, належать до категорії мікропідприємств. На підприємствах малого й середнього бізнесу працюють як постійні, так і тимчасові робітники і службовці. Тимчасові працівники здебільшого не мають права працювати одночасно і у великій компанії, і на малому підприємстві, які знаходяться між собою в ділових зв'язках, з метою профілактики можливих махінацій. Фірми, співробітники яких порушують

це табу, можуть бути позбавлені державного замовлення й державної підтримки.

Ще однією особливістю Фінляндії є наявність кластерів, яких у фінській економіці дев'ять: лісний, інформаційний і телекомунікаційний, металургійний, енергетичний, бізнес-послуг, охорони здоров'я, машинобудівний, харчовий, будівельний. Кластер — це союз економічних, тісно пов'язаних і територіально близько розташованих компаній, які сприяють спільному розвитку і зростанню конкурентоздатності кожної з них. Це неформальні об'єднання фірм-лідерів із середніми і малими підприємствами, розробниками технологій, необхідними ринковими інститутами та споживачами і постачальниками, що взаємодіють між собою в межах єдиного ланцюга створення додаткової вартості. Усі вони зосереджені на обмеженій території для здійснення спільної діяльності в процесі виробництва і постачання визначеного типу продукції та послуг. Успіху сприяють і дешеві банківські кредитні ставки, що складають приблизно 3%.

Основні торговельні партнери Фінляндії — теж країни ЄС і Північної Європи, а також Росія, на яку приходить 12% фінського експорту. Його росту сприяв високий попит на продукцію електроніки, металургії, паперової промисловості. Так, на частку найбільшого у світі виробника мобільних телефонів Nokia припадає майже 20% усього експорту.

Основна проблема Фінляндії в роки кризи — безробіття (6,2%). У Фінляндії, як ніде, криза 2008 р. найбільш негативно позначилася на господарстві. У 2009 році ВВП скоротився на 30%, виробництво й експорт відповідно на 20% і 21%, безробіття сягнуло 7,6%. Проте позитивне сальдо державного бюджету попередніх років, яке складало 4,2% від ВВП 2008 р., дало можливість використати наявні кошти для стимулювання економіки, зниження ставок прибуткового податку, підтримки банків.

Спільне в економічному розвитку країн Північної Європи. Для усіх характерна експортна й імпортна залежність, наявність інноваційних галузей промисловості, у виробках якої частка інтелекту на порядки перевищує вартість використаної сировини; скрізь економіка є синтезом вільного ринку та державного регулювання ВВП, насамперед, з соціальними цілями; високий рівень

життя населення забезпечується такою ж високою технологією і культурою виробництва; усюди в економіці значно переважає сфера послуг — один з важливих показників сучасних розвинутих країн.

Ці характерні ознаки складають основу скандинавських «суспільств добробуту», які, своєю чергою, найбільш наочно виражаються у відомій світові шведській економічній моделі. Термін з'явився наприкінці 1960 р., коли в Швеції успіхи швидкого економічного розвитку ініціювали широку політику реформ на фоні відносної соціальної безконфліктності в суспільстві. Шведська економічна модель поєднує ринкові стосунки і державне регулювання, переважаючи приватну власність у сфері виробництва й усупільнене споживання. Привабливість і живучість моделі закріплена перманентною солідарною політикою між робочою силою (в особі профспілок) і підприємцями в укладенні колективних договорів у галузі заробітної плати. У механізм моделі закладено дві головні мети: повна зайнятість і вирівнювання прибутків, що і визначає методи економічної політики. У шведській моделі домінуюча роль держави: і в активній політиці на високорозвиненому ринку праці, і в державному секторі. Під останнім розуміють повсякчасну плідну роботу держави у сфері раціонального перерозподілу матеріальних благ.

Нарешті, у широкому значенні, шведська модель — це весь комплекс соціально-економічних і політичних реалій у країні з її високим рівнем життя і масштабна соціальна політика. Отже, поняття «шведська модель» не має однозначного трактування. Модель приваблива. До неї, особливо в період кризи, приглядається багато великих політиків та економістів світу. Що стосується країн Північної Європи, то в кожній з них тою чи іншою мірою все більше виявляються елементи шведської моделі.

Політичний розвиток

Швеція. На початку ХХІ ст. уряди країни очолювали два прем'єр-міністри — очільник Соціал-демократичної робітничої партії Швеції (СДРПШ) Ганс Йоран Перссон (1996-2006) і лідер Поміркованої консервативної партії

(ПКП) Фредрик Йон Райнфельдт, який посів місце керівника уряду 5 жовтня 2006 р. і став третім наймолодшим прем'єром в історії королівства.

У Швеції, як і в інших західних країнах, останнім часом все більше виявляються риси двопартійної системи, представлені ліво- і правочентристами. Однак у внутрішній і зовнішній політиці залежно від часу і викиків змінюються лише деталі, а курс залишається попереднім. Соціал-демократи, які були при владі в країні з 1932 р., за винятком 1976-1982 і 1991-1994 років, коли до влади приходили консерватори, поступилися останнім у 2006 і в 2010 рр.

У 2006 р. консерватори отримали у риксдазі 178 місць з 349, а ліві — 171. Прем'єр-міністром став лідер ПКП Швеції Фредрик Райнфельдт. Від нього шведи чекали зниження рівня безробіття, підтримки освіти й активної боротьби зі злочинністю. Усе це обіцяв і Перссон. Причини перемоги консерваторів не тільки в тому, що вони пропонували реформувати систему шведської держави високого добробуту шляхом скорочення податків і пільг, оскільки в Швеції були одні з найвищих податків у світі, а й у тому, що в консерваторів був більший запас довіри з боку громадян, ніж у Перссона, який, навіть вдало працюючи, уже його вичерпав. А високі податки, які за нього зберігалися, відбивали у шведів бажання працювати краще. Була й широка підтримка програмної обіцянки консерваторів приватизувати великі концерни.

У 2010 р. на парламентських виборах знову переміг консервативний блок Райнфельдта «Альянс за Швецію». Соціал-демократи, які за останні два десятиліття років не знайшли відповіді на виклики часу, програли. Вплинуло й те, що уряд правочентристів зумів нейтралізувати удари світової економічної кризи в країні. Заходи, здійснені ним, схвалювалися. Шведська економіка росла швидше, ніж в інших країнах, покращилося матеріальне становище працездатних. Правочентристи («сині») згуртувалися й отримали в 2010 р. разом 49, 27% голосів і 173 місця в риксдазі. «Червоно-зелені» — соціал-демократія — втратили роль домінуючої сили в багатопартійній системі. Це водночас була криза довіри до соціал-демократії з боку профспілок, адже 78% шведських робітників і службовців є їх членами.

Така ситуація і здорова фінансова система дозволили правоцентристському уряду здійснити реформу, спрямовану на збільшення зайнятості, зменшення залежності від світових ринків і зниження ролі держави в економіці.

Швеція з її толерантним ставленням до національностей і рас, високим рівнем життя, стабільним розвитком (середня інфляція в нульові роки ХХІ ст. була однією з найбільш низьких серед європейських країн) приваблива для іммігрантів з бідних країн.

Унаслідок цього виникла проблема іммігрантів, які вимагають роботи і рівних прав з автохтонами. Серед корінного населення, як і в інших західноєвропейських країнах, ростуть антиімміграційні настрої. За 1950-2008 рр. частка іноземців у населенні країни, що народилися за кордоном, виросла з менш 1% до 13,8%. а при врахуванні родичів, що з'явилися на світ у Швеції до 21,9%.

Майже половина тих, хто приїздить у Швецію, — вихідці з країн, що розвиваються. Швеція — одна з лояльних до біженців країн. І тут їх багато: у перерахунку на душу населення за біженцями Швеція посідає перше місце в світі. Вважають, що під прикриттям біженців тут ховаються сотні військових злочинців. Виникли проблеми, пов'язані з влаштуванням, навчанням і соціальним забезпеченням іммігрантів у країні добробуту. Виникли проблеми цивілізаційної сумісності. Негативну реакцію в доброзичливій Швеції викликають аморальні вчинки й кримінальні дії іммігрантів. Територіальна сконцентрованість (на півдні країни) поглиблює ефект їх негативного сприйняття частиною населення. Популярність завойовують партії, що виражають антиімміграційні погляди, зокрема шведодемократи (ШД), головне гасло яких — «Збережемо «шведськість» Швеції». Вони вимагають обмежити прийняття з-за кордону біженців і родичів тих, що вже проживають у країні іммігрантів, як мінімум до рівня Данії і Фінляндії; здійснення асиміляції іммігрантів; скорочення на 90% імміграції з неєвропейських країн і заборона возз'єднання сімей іммігрантів. Шведодемократи вважають за необхідне загальмувати, насамперед, мусульманську імміграцію. Їх успіхи на останніх парламентських виборах 2010 р., на яких отримали 20 мандатів риксдагу, стали реакцією шведів

на проблему імміграції. У світі XXI ст. під впливом глобалізації Швеція міняється. У період кризи 2008 р. помітним стало зниження державного втручання в економіку, простежується відмова від соціал-реформістської практики теорії та ідеології економічної демократії. Висловлюються думки про втрату особливості шведського розвитку під назвою «шведська модель».

Швеція не має постійної армії, не є членом НАТО. Вона традиційно зберігає свій двохсотрічний нейтралітет, але збройні сили, прекрасно оснащені і боєздатні, включають Сухопутні сили, ВМС, ВПС. Щорічно новобранці у віці 18 років призиваються на основну підготовку на термін від 5 до 15 місяців, після чого проходять перепідготовку кожні 4 роки. Мобілізаційні можливості Швеції — до 850 тис. осіб. Полки Сухопутних військ у мирний час існують тільки для підготовки.

Повітряний простір і територіальні води знаходяться під постійним контролем ВПС, ВМС і берегової охорони. Щорічні військові витрати складають 2,1% ВВП. Збройні Сили будуються на загальній військовій повинності чоловіків від 18 до 47 років. Ухвалене в 2000 р. риксдагом рішення про скорочення числа військових підрозділів означає одночасний ріст їх боєготовності й мобільності. Велике значення надається військовій авіації. Шведські підрозділи знаходяться в постійній готовності до участі в міжнародних акціях із врегулювання конфліктів. Понад 60 тис. шведських вояків проходили службу в підрозділах ООН у різних частинах світу, в тому числі і в колишній Югославії. Швеція тісно співпрацює з НАТО, бере активну участь у програмі «Партнерство заради миру».

Вироблена віками психологія нейтралітету ніскільки не перешкоджає Швеції бути активною у міжнародній політиці, особливо в європейській. Будучи членом ЄС, вона не поспішає позбуватися атрибутів незалежності. Швеція завжди дбає про свої традиції та національні інтереси, що дає їй можливість бути не як усі, провадити самостійну політику, що характерно й для інших країн Північної Європи. Так, у 2003 р. вона відмовилася ввійти до Європейського валютного союзу, проте брала активну участь у виробленні загальноєвропейської політики в питанні забруднення довкілля, домагалася прийняття Лісабонського договору. Фредрик Райнфельдт та-

кож відкрито виступав за прийняття Туреччини до ЄС, через що його критикували лідери Західної Європи. В останні роки Швеція зблизилася з Європою та США, а правляча ПКП висловилася на користь вступу Швеції до Євросони й НАТО.

Фінляндія — єдина з чотирьох країн Північної Європи, де немає короля. Це парламентська республіка з однопалатним законодавчим органом, в якому засідає 200 депутатів. Понад 93% населення — фіни.

Протягом перших років XXI ст. у Фінляндії змінилося п'ять прем'єр-міністрів: Ліппонен, Пааво (15.4.1999-17.4.2003); Яаттеенмякі, Аннелі (17.4.2003-24.6.2003); Ванганен, Матті (24.6.2003-22.6.2010); Ківініємі, Марі (22.6.2010-22.6.2011.); Катайнен, Юркі (22.6.2011). Суомі — багатопартійна країна, а уряди, як правило, коаліційні. Найбільш впливові партії, які формують коаліції, — Соціал-демократична партія, Фінляндський Центр, Національна коаліційна партія. Для громадян Суомі не так вже важливо, яка коаліція сформує уряд, оскільки завжди витримується курс в інтересах країни і громадян.

Після двомісячного перебування при владі Аннелі Яаттеенмякі у 2003 р. прем'єр-міністром став міністр оборони в її уряді Матті Ванганен, який 2006 р. балотувався в президенти Фінляндії і набрав 18,6% голосів (третє місце). До того часу він займався питаннями екології, прославився тим, що заблокував будівництво п'яти атомних блоків електростанції (1992 р.). Працював також у безпекових проектах ЄС, а 18 квітня 2007 р. — сформував другий уряд, у якому жінкам належало 12 з 20 портфелів. Проте в 2010 р. Матті Ванганен подав президентові країни Тарї Галонен прохання про відставку, ймовірним приводом якої міг стати корупційний скандал, що вибухнув у вересні 2009 року і стосувався справи, що мала місце 14 років тому й отримала назву «Бордгейт». Прем'єр-міністра звинувачували в хабарі від будівельної компанії з метою отримання будівельних підрядів державного Молодіжного фонду, в якому Ванганен обіймав посаду голови. Тоді йому вдалося спростувати звинувачення, пояснюючи, що його зв'язки зі згаданою компанією обмежилися поставкою невеликої партії необроблених дощок. Але, як з'ясувалося зго-

дом, йшлося про передачу йому великої партії високоякісного будівельного матеріалу.

Наступником Ванганена у червні 2010 р. стала представниця від тієї ж самої правоцентристської коаліції 41-річна політолог Марі Ківініємі, яка в уряді Ванганена обіймала посаду міністра в справах адміністрації та муніципалітетів. Після цього на керівних посадах у Фінляндії одночасно були дві жінки: президент Тар'я Галонен і прем'єр-міністр Марі Ківініємі.

У Фінляндії добре розвинуті місцеві органи влади — комуни, серед яких розрізняють міста, напівміські поселення й сільські комуни. Усього в країні їх — 461 (94 міста зі статусом комуни і 367 комун за станом на 1 січня 1986 р.). До їх повноважень належать питання будівництва комунальних доріг, будинків, скверів, мостів; утримання санітарної поліції; організації та утримання парків, дитячих площадок, плавальних басейнів; постачання жителів водою, газом, електрикою; міські й сільські комунікації; комунальні послуги.

До соціальних повноважень комуни входять питання освіти й культури, охорони здоров'я, довкілля, соціального забезпечення, забезпечення місцевого населення робочими місцями, опіка над інвалідами. Представницький орган влади — комунальна рада, яка обирається населенням на чотири роки. Право вибрати й бути обраним належить усім жителям комуни, що досягли 18 років, а також іноземцям, які проживають на території комуни не менше трьох років. Кількість депутатів ради залежить від числа жителів комуни.

Із метою більш ефективного державного управління на місцевому рівні створюються союзи комун, які вирішують поточні завдання і забезпечують співпрацю та взаємодію між комунами (разом — 270 таких об'єднань). Союзи комун нагадують розповсюджені в Європі Агентства регіонального розвитку (АРР). Використовуючи державні кошти, засоби ЄС і муніципалітетів реалізують конкретні програми й проекти в межах регіональних стратегій розвитку. Вони й розробляють їх

Країна бере активну участь у міжнародних справах, особливо в регіональній політиці. Одним з головних зав-

дань Фінляндії є покращення співпраці по Балтійському морю в сенсі підвищення ефективності охорони морського довкілля, про що, зокрема, йшлося на саміті по Балтійському морю, який відбувся в лютому 2010 р. у Фінляндії.

Після Помаранчевої революції Фінляндія активізувалася на українському напрямку. Фінські фірми давно намагалися увійти на український енергоринок, зокрема цікавилися розробкою торфу. Офіційна зустріч прем'єр-міністра Ванганена з Президентом Ющенком та прем'єр-міністром Єхануровим відбулася у жовтні 2005 р. Проте низька віддача від контактів на найвищому рівні швидко його розчарувала. У жовтні 2006 р. в Гельсінкі відбувся десятий саміт Україна — ЄС, де йшлося про енергетичну та інвестиційну співпрацю.

Стабільним політичним розвитком у перші роки XXI ст. відзначалася **Данія**. У 2001-2009 рр. керівником її уряду був Андерс Фог Расмуссен, лідер Ліберальної партії Данії, який, як це традиційно для демократичних країн, пройшов довгий кар'єрний шлях. Ліберали, здобувши в листопаді 2009 р. перемогу і сформувавши уряд з правими партіями — Данською народною партією і Консервативною народною партією, уперше після 1920 р. змусили соціал-демократів поступитися владою. Таким чином, на місце уряду Пола Нюрупа Расмуссена прийшов уряд Андерса Фога Расмуссена, який у передвиборній кампанії обіцяв утриматися від скорочення витрат на соціальні програми. Не похитнули його позиції парламентські вибори 2005 р. і 2007 р.

Уряд Расмуссена здійснив низку реформ. Серед них реформу адміністративного устрою, в перебігу якої замість 14 комун залишилось 5 регіонів, а загальна кількість муніципалітетів скоротилася з 271 до 98. Із метою скорочення оподаткування (максимальні ставки прибуткового податку з населення — 59%, а ставки податків на доходи компаній 30%), здійснив податкову реформу. Всупереч обіцянкам, уряд почав скорочення державного фінансування соціальної сфери, запровадив жорсткі імміграційні закони, виявив себе активним прихильником європейської інтеграції та переходу Данії на євро.

Разом з тим період правління уряду лібералів був пов'язаний з низкою гострих внутрішньополітичних і зовнішньополітичних колізій. Всупереч опозиції в країні, Расмуссен підтримав війну США в Іраку. Ще більшого резонансу у світі набули події, пов'язані з опублікуванням на сторінках газети Jallands Posten карикатур на пророка Мухаммеда. Однак Расмуссен і тут знайшов вихід із ситуації. У відповідь на вимоги мусульман вибачитися, він заявив, що засуджує публікацію карикатур, але згідно з існуючими законами не може засудити газету та її директорів.

Зовнішня політика Данії на початку XXI ст. виходила із завдань і пріоритетів європейських і євроатлантичних структур, членом яких вона є. Однак це ніскільки не означає, що Данія не є самостійною у цій сфері. Так, Данія, всупереч позиції багатьох членів НАТО, брала активну участь у війні в Іраку. Її військовий контингент у кількості 550 військовослужбовців було виведено лише у 2007 р. Її представник Андерс Фог Расмуссен з 2009 по 2014 рік був генеральним секретарем НАТО.

Норвегія початку XXI ст. була чи ненайуспішнішою серед країн Північної Європи. У рейтингу Програми розвитку ООН за 2001 і 2005 р. за такими показниками, як рівень медичних послуг, освіта, тривалість життя, доступ до новітніх інформаційних технологій і комунікацій вона визнана кращою за якістю життя у світі.

Початок XXI ст. у Норвегії відзначився переважним правлінням Народної робітничої партії, представник якої Єнс Столтенберг у березні 2000 року зайняв посаду прем'єр-міністра. До того часу у нього була чимала практика роботи державного чиновника високого рангу: у 1993-1996 рр. був міністром торгівлі й енергетики в уряді Гру Гарлем Брундтланд, міністром фінансів у 1996-1997 рр. в уряді Турбйорна Ягланда. Однак перше прем'єрство тривало лише більше року. У 2001-2005 рр. при владі перебував уряд Хьеля Магне Бунневіка (Християнська народна партія). Однак у 2005 р. Народна робітничка партія в коаліції з Соціалістичною Лівою повернула собі владу. Єнс Столтенберг вдруге став прем'єр-міністром, а 20 жовтня 2009 р. втретє сформував уряд,

у якому виявилася гендерна рівність: з 20 міністрів — 10 чоловіків і 10 жінок. Його курс на повну зайнятість працездатного населення, збереження стабільності податків, більше коштів виділяти на дороги, на соціальне забезпечення, пенсіонерів повинні підтримувати громадяни Норвегії. З 1 жовтня 2014 р. Єнс Столтенберг — генсек НАТО.

Норвегія також не залишилася осторонь еміграційних потоків, наслідки яких і позитивні, і негативні водночас. Позитив їх — у припливі дешевої робочої сили в брудні сфери виробництва, негатив — у зростанні неспокою в раніше виваженій і толерантній країні. Показовим прикладом цього є розстріл близько ста дітей у молодіжному таборі на острові Утея в 2011 р. норвезьким терористом Брейвиком, який заявив, що таким чином протестує проти наростання мусульманської хвилі в Європі і, зокрема, Норвегії.

Сьогодні в країнах Північної Європи сформувався тип громадянського суспільства, який характеризується існуванням великої кількості різноманітних громадських асоціацій та некомерційних організацій. У той же час цим державам (за винятком Фінляндії) притаманний досить виражений «євроскептицизм». На думку їх урядів, належність до ЄС не має перешкоджати реалізації особливої економічної, соціальної та адміністративної політики на національному рівні. Скандинавські країни довго йшли до своєї особливості і не хочуть її позбавлятися. Країни Північної Європи мають і багато спільного в зовнішньополітичному курсі, який однозначно миролюбний і спрямований на злагоду й співпрацю між країнами Європи та світу. У цьому сенсі цілком зрозуміла їхня позиція неприйняття політики Росії на пострадянському просторі.

Джерела та література

1. Волков А. Северные страны Европы после кризиса / А. Волков // МЭ и МО. – 2014. – № 4.
2. Воронов К.В. Северные страны: рациональная алгоритмика преодоления кризиса / К.В. Воронов // Мировая

- экономика и международные отношения. – 2014. – № 10. – 37-48.
3. Гришин И. Швеция всё более теряет особость (к выборам 2010 года) // МЭ и МО. – 2011. – № 3.
 4. Давыденко А. Россия укрепляет связи с северными соседями / А. Давыденко // МЖ. – 2013. – № 12.
 5. Захарова Н.Ю. Швеция: экономика под ударами финансовых кризисов / Н.Ю. Захарова // Современная Европа. – 2010. – № 3.

Контрольні запитання

1. *Спільності та відмінності в економічному та політичному розвитку країн Північної Європи на початку ХХІ ст.*
2. *Що лежить в основі стабільного економічного розвитку країн Північної Європи?*
3. *У чому суть кластерної системи організації виробництва у Фінляндії?*
4. *Шведська система організації і підготовки боєздатних збройних сил.*
5. *Країни Північної Європи та Україна.*

10. ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Політичний розвиток

Парламентські вибори 2002 р., що відбулися за участю 71% виборців, забезпечили представництво в Сеймі Латвії 6 партій і блоків. Найбільшими за числом депутатів серед них були: «Новий час» (24%), проросійське об'єднання «За права людини в єдиній Латвії» (18,9%), Народна партія (16,6%) та ін. У червні 2003 р. на позачерговому пленарному засіданні Сейму В. Віке-Фрайберга була переобрана президентом Латвії на другий чотирирічний термін. За сприяння глави держави 16 квітня 2003 р. підписано договір про вступ Латвії до Євросоюзу, а на референдумі 20 вересня 2014 р. за це рішення висловилися понад 72% його учасників.

У травні 2007 р. урядова коаліція (Народна партія, Латвійська перша партія, Союз «зелених» і селян та об'єднання БС/РННА) ухвалила висунути кандидатом на посаду президента Латвії позапартійного лікаря В. Затлерса, який мав високий професійний і громадський авторитет. Його кандидатура отримала більшість голосів депутатів Сейму в першому турі голосування. У 2009 р. президент ініціював прийняття Сеймом поправки до Конституції щодо можливості розпуску парламенту народом, але не зміг провести Закон про право президента розпускати Сейм без референдуму. Він запропонував поправки до Конституції, що збільшували повноваження президента і поправки до Закону про громадянство, що розширювали можливості подвійного громадянства і спрощували отримання громадянства дітьми негромадян та апатридів (фізична особа без громадянства чи така, що не мала доказів для встановлення громадянства чи підданства). У травні 2011 р. В. Затлерса ініціював проведення в Латвії референдуму про розпуск обраного в жовтні 2010 р. Сейму, посилаючись на його «неповагу до суду» і торгівлю посадами. Утім, у травні 2011 р. Сейм шляхом голосування обрав на новий президентський термін іншого кандидата —

А. Берзінша, а його попередник оголосив про створення Партії реформ Затлерса.

Наприкінці 2013 р. прем'єр В. Домбровскіс взяв на себе політичну відповідальність за обвалення даху в торговельному центрі «Максима» в Ризі 21 листопада (загинуло 54 людини) і заявив про відставку уряду. На позачерговому засіданні сейму в січні 2014 р. був затверджений новий склад уряду на чолі з прем'єр-міністром Л. Страуюмою. Правлячу коаліцію сформували об'єднання «Єдність», Партія реформ на чолі з экс-президентом В. Затлерсом, націоналістичне об'єднання «Батьківщині і свободі / Рух за національну незалежність Латвії — Все Латвії!» та Союз «зелених» і селян. Новий глава уряду також заручилася підтримкою президента країни А. Берзінша. Основними завданнями нового кабінету міністрів було визначено підвищення конкурентоспроможності Латвії і зростання економіки, зменшення розколу в суспільстві й розриву між владою і громадськістю, а також підготовка правової, економічної і соціальної бази для переведення з 2018 р. всіх російських шкіл, що фінансуються державою, на латиську мову навчання.

У Латвії залишалася невирішеною національна проблема, зумовлена тим, що 390 тис. її жителів (17% населення в 2007 р.) мали статус негромадянина. Останній, на думку президента В. Затлерса, був «наслідком радянської окупації». Маючи всі соціальні права, право на освіту, пенсію, негромадяни не мали права участі в політичному житті Латвії, не могли працювати в поліції і служити в армії. Закон про громадянство (1994 р.) передбачав його отримання після проходження процедури натуралізації за умови складання іспитів на знання латиської мови й історії. Частина негромадян не погоджувалися на таку процедуру і залишалася негромадянами. У лютому 2012 р. в Латвії було проведено референдум щодо надання російській мові статусу другої офіційної, що остаточно вирішив би головну проблему мовної політики і водночас закрити низку проблем у сфері інтеграції національних меншин у латвійське суспільство. Участь в опитуванні взяла рекордна кількість виборців — 71%, з яких 820 тис. осіб (75% виборців) сказали «ні» російській мові. Навіть 5% із 30% етнічних росіян проголосували за латиську як єдину державну мову. Утім, в Латвії були представлені російськомовна преса, радіо й телебачення.

У 2014 р. юридична комісія сейму Латвії затвердила для розгляду в третьому читанні поправку до Карного закону, що передбачає тюремне ув'язнення за публічне заперечення, виправдування та прославлення радянської і німецької окупації. Тоді ж латвійський уряд прийняв безпрецедентне рішення — заборонив усім міністрам під загрозою звільнення брати участь у марші легіонерів Ваффен СС, які щорічно проходили в Ризі 16 березня і неодноразово засуджувалися міжнародним співтовариством. Президент А. Берзіньш теж закликав усі політичні сили не використовувати цей день з провокаційною метою, а міністрів утриматися від участі в марші.

За підсумками парламентських виборів, які відбулися 4 жовтня 2014 р., правлячу коаліцію сформували об'єднання «Єдність», Союз «зелених» і селян та націоналістичне об'єднання «Батьківщині і свободі / Рух за національну незалежність Латвії — Все Латвії!» Новий уряд, склад якого було затверджено на позачерговому засіданні Сейму Латвії, очолила Л. Страуяма. Окрім посади прем'єра, представники «Єдності» очолили 5 міністерств — фінансів, закордонних справ, транспорту, внутрішніх справ та освіти і науки.

Соціально-економічний розвиток

На початку 2000-х рр. Латвія залишалася індустріально-аграрною країною. Провідні позиції в галузі промисловості посідали енергетичне, транспортне і сільськогосподарське машинобудування, виробництво засобів зв'язку, електронна промисловість, а також хімічна, лісова, деревообробна і харчова промисловість. В аграрному секторі економіки переважали господарства хуторського типу, які спеціалізувалися на розвитку тваринництва, вирощуванні зернових, кормових і технічних культур. Вступ Латвії до ЄС дав їй економіці певні переваги внаслідок відкриття ринків інших країн учасників цього союзу. Лише протягом 2004 р. обсяг латвійського експорту зріс на 28%, а в наступні роки на країни ЄС припадало майже 77% латвійського експорту, що свідчило про успішне пристосування економіки країни до умов конкуренції. Відповідно скоротилися обсяги торгівлі з країнами СНД.

Упродовж 2001-2004 рр. Латвійська республіка демонструвала один із найвищих в Європі темпів розвитку — у середньому 7,5%, хоча в розрахунку на душу населення ВВП становив приблизно половину від середнього показника ЄС. У прийнятій 2004 р. «Єдиній стратегії розвитку народного господарства» як одне із найголовніших завдань уряд висунув мету досягти через 20-30 років середнього рівня Євросоюзу за обсягом ВВП на душу населення. Водночас інтеграція в ЄС ускладнила деякі проблеми, зокрема за рік після приєднання до нього інфляція зросла до 6,2% і досягла найвищого на той час рівня серед країн Євросоюзу. Відбувався вплив з країни кваліфікованої робочої сили, зросло безробіття, подорожчали предмети повсякденного попиту, продукти харчування, збільшилася вартість виконання багатьох державних проектів.

Світова фінансова криза 2008 р. боляче вдарила по Латвії, яка вже наступного після її початку року утримувала лідируючі позиції в ЄС за темпами спаду економіки, рівнем безробіття (16%), зменшенням роздрібної торгівлі, виробництва (19%), експорту й імпорту. Уряд В. Домбровскіса вдався до реструктуризації всієї економіки та антикризових заходів, що включали пакет конкретних законодавчих ініціатив. Задля зниження дефіциту бюджету країни латвійська влада вдалася до шоківих реформ: урізала пенсії на 20% (працюючим пенсіонерам — на 70%) і соціальну допомогу, знизила на 20% зарплату держслужбовцям і в громадському секторі. Було проведено складні переговори з Євросоюзом і міжнародними фінансовими структурами про додаткові кредити на підтримку економіки, що дозволило Ризі наприкінці 2008 р. отримати 7,5 млрд. євро стабілізаційного кредиту (34% ВВП країни). Важливим кроком виходу країни з кризи уряд вважав розробку стратегії, ставку в якій було зроблено на приватний бізнес і невеликі підприємства, а також на галузі з конкурентними перевагами й високою доданою вартістю. Передбачалося, що домінуючими галузями економіки повинні стати деревообробка, виробництво продуктів харчування, хімічна промисловість, виробництво електричного та оптичного устаткування. Відбувалося поступове збільшення експортного потенціалу за рахунок фінансового посередництва, туризму та освіти.

Послідовна реалізація антикризових заходів забезпечила вихід Латвії з фінансової й економічної кризи. ВВП країни з 2010 р. поступово знову почав збільшуватися. На кінець 2013 р. її економіка вважалася однією з тих, що найшвидше розвивалася в ЄС (зростання ВВП становило 4,2%). Виконавши базові вимоги ЄС щодо інфляції — 1,3% у 2012 р. від необхідних 2,7%, рівня дефіциту бюджету — 1,2% ВВП при необхідних 3% та інших макроекономічних показників, Латвія з 1 січня 2014 р. перейшла на використання євро. Запровадження єдиної європейської валюти забезпечить зростання довіри до Латвії з боку іноземних інвесторів та її інтеграції в ядро сильних європейських економік. Водночас Латвія повністю відповідала європейським стандартам у забезпеченні прав нацменшин, що підтвердили моніторингові групи Парламентської асамблеї Європи.

Зовнішня політика

З моменту відновлення незалежності в 1991 р. Латвія послідовно проводила курс на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, що дозволило їй у 2004 р. стати членом НАТО і ЄС. Головними акцентами зовнішньополітичної діяльності Латвії у подальшому були підтримка зовнішньоекономічних зв'язків і співробітництва, зовнішньої безпеки, зміцнення стратегічного партнерства із США, ролі Латвії в Європейському Союзі і НАТО, інтенсифікація співробітництва з країнами Балтії, країнами Північної Європи і Польщею, а також розвиток взаємовигідних добросусідських відносин з Росією.

Двосторонні відносини Латвії з Росією розвивалися складно і, за виразом В. Віке-Фрайберги, «скидалися на спроби порозумітися двох людей із вадами слуху». У Латвійській республіці проживала найчисельніша в країнах Балтії російська діаспора, що давало підстави Кремлю відстежувати становище росіян в Латвії і висувати претензії про недотримання в країні прав нацменшин. Спроби Росії дискредитувати Латвію численними зверненнями до Європейського суду з прав людини від імені російськомовних були також безуспішними. Уряд Латвії створив комісію для підрахунків збитків (попередньо оцінених у понад 18 млрд. доларів США), завданих під час радянської окупації. Російська сторона відкидає

саму ідею «окупації», а претензії Латвії на компенсацію вважає безпідставними. У 2007 р. глави урядів Латвії і РФ підписали двосторонній договір про кордон. Росія залишалася основним економічним партнером Латвії, а обсяг латвійського експорту до неї збільшувався і в 2013 р. склав понад 1 млрд. доларів США.

Відносини між Латвією та Україною у політичній та економічній сферах розвивалися з часу проголошення незалежності обома країнами. Двосторонні взаємини активізувалися за часів президентства В. Ющенка. У 2011 р. двосторонній товарообіг досяг 390 млн. доларів США. З України Латвія експортувала залізничні локомотиви, шляхове обладнання, електричні машини, насіння і плоди олійних рослин. Серед товарів, які імпортувалися з Латвії, — миючі засоби, фармацевтична продукція, хімічні штапельні волокна, вироби з деревини, папір, картон та ін. У Латвії проживає численна українська меншина — близько 60 тис. осіб, більшість з яких поки що не мали латвійського громадянства. Латвійський уряд підтримував прагнення українців до євроінтеграції, а відповідальність за ескалацію насилля і сепаратизму в Східній Україні навесні 2014 р. міністр закордонних справ Латвії Е. Ринкевич поклав на Росію. Внаслідок тенденційної подачі інформації про події в Україні в країні була обмежена ретрансляція телеканалу «Росія РТР». Влітку 2014 р. МЗС Латвії визнало факт наявності війни між Україною та РФ.

Джерела та література

1. Латвія почала головувати в ЄС: пріоритети робочої програми головування включають три складові [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/126959>
2. Чому Латвія сказала «ні» російській мові [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainianweek.com/World/42704

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте досягнення Латвії в політичному розвитку.*
2. *У чому специфіка фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.?*

11. ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

Політика економічного неолібералізму, прийнята в 1980–1990-ті рр. латиноамериканськими країнами, пришвидшила темпи економічного розвитку і створила основи формування умов для соціальної політики, з одного боку, росту фінансової й політичної залежності від США, з іншого. У 2001 році зовнішній сукупний борг країн Латинської Америки складав понад 800 млрд. дол. Субконтинент, таким чином, став донором розвинутих країн, оскільки проценти за борги в 2,5 рази перевищили прямі іноземні інвестиції.

Лібералізація торгівлі й збільшення імпорту призвели до розорення місцевих підприємців. До початку XXI ст. 46% населення жили за межею бідності. Поряд з такими благополучними країнами, як Аргентина, Бразилія, Мексика, Уругвай, Чилі, найбільш відсталими залишалися Болівія, Гаїті, Гватемала, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Еквадор. Навіть для успішних країн неоліберальна політика не стала порятунком. У 90 роках XX — на початку XXI ст. економічна криза обрушилася на Мексику, Бразилію, особливо Аргентину (1997-2001 рр.), зовнішній борг якої сягнув 40 млрд. дол. До економічної кризи додалася й політична. Наприкінці 2001 — початку 2002 р. протягом 2 тижнів в Аргентині змінилося 5 президентів.

Водночас з кінця XX — початку XXI ст. Латинська Америка активізує зовнішню політику на світовій арені, характерними для якої були дві риси: зміцнення міждержавних стосунків у межах субконтиненту на регіональному рівні і «входження в концерт великих держав». США й надалі залишаються незмінним партнером й опонентом країн регіону.

«Лівий поворот»

Невдоволення результатами економічного лібералізму призвели до того, що маятник суспільної орієнтації, як це було не одноразово у XX ст., різко хитнувся влі-

во. У низці країн до влади прийшли ліві. У Венесуелі в 1999 р. Уго Чавес — радикальний прихильник соціалізму XXI ст., у Чилі — соціаліст Рікардо Лагос, який здійснив реформу освіти і зробив її доступною для всіх. У 2006 р. на президентській посаді його змінила теж соціалістично налаштована Мішель Бачелет. У Бразилії до влади прийшов лідер Партії трудящих Луїс Інасіу Лула да Сілва; в Аргентині — Нестор Кіршнер — прихильник доктрини «справедливого суспільства» Х.Д. Перона, який домігся реструктуризації зовнішнього боргу і відтермінування платежів. Президентом Уругваю став соціаліст Таваре Васкес. На виборах 2005 р. в Болівії переміг ліворадикальний «Рух до соціалізму» на чолі з першим у новітній історії президентом індіанцем, колишнім пастухом Ево Моралесом, який підписав програму співпраці з Кубою, встановив тісні контакти з Венесуелою, провів націоналізацію природних багатств і спрямував ресурси на модернізацію країни, підвищення життєвого рівня мало-забезпечених верств населення. Схожі зміни відбулися в Еквадорі та Перу. «Лівий поворот» діяв і в інших країнах Латинської Америки, чому сприяло об'єднання 1990 р. лівих партій Латинської Америки у Форум Сан-Пауло, який став важливим елементом повороту.

Процес полівиння продовжувався і наприкінці першого десятиліття XXI ст. У 2007 р. в Аргентині президентом стала дружина Н. Кіршнера Христина Фернандес де Кіршнер. У квітні 2008 р. в Парагваї переміг прихильник теології звільнення і християнського соціалізму Фернандо Луго, який взявся за здійснення соціально-економічних і політичних реформ та потребував від США ліквідації військової бази на території країни.

Ліві прийшли до влади в Гватемалі, Гондурасі. Що це було? Відповідь на невдачі політики неолібералізму чи запізнілі пологи соціалізму, які так довго пророчили в Москві? Гадається, є і третій чинник: латиноамериканський соціалізм виріс на основі багатовікового культивування президентського кауділізму, головною опорою якого була значна державна власність і закритість економіки, пристосування специфічної форми державного й суспільного ладу до нової ролі латиноамериканського господарства у світі, її складної трансформації в ринкову економіку в період глобалізації.

Економічний розвиток Латинської Америки на початку ХХІ століття

Лівих, що прийшли до влади, об'єднувала мета через посилення ролі держави подолати крайнощі економічного неолібералізму і на основі нових технологій зайнятися модернізацією виробництва й соціальними програмами, поглибити інтеграційні зв'язки. У 2003-2008 рр. на третину виріс ВВП, удвічі збільшився експорт латиноамериканських країн. Регіон став скорочувати економічне відставання від розвинутих країн світу, більш як у два рази зменшився державний борг, у 2,6 виросли золотовалютні резерви. Збільшилися іноземні прямі інвестиції, на рівні 5-7% підтримувалася інфляція. Число людей, які жили за межею бідності в 2003-2008 роках, скоротилося на 20% — з 221 млн. до 180 млн. осіб. Безробіття з 11% 2003 р. — до 7,5% у 2008 р. У 2009 р. населення регіону перевищило 600 млн. осіб.

Узята лівоцентристами на озброєння модель економічної політики отримала широке розповсюдження в регіоні. Її складові: пріоритетна ставка на розвиток внутрішнього ринку і забезпечення господарського росту переважно за рахунок внутрішніх джерел; скорочення залежності від зовнішнього фінансування; державна підтримка національної індустрії; диверсифікація господарства і зовнішніх зв'язків; розширення сектора високотехнологічної економіки; поглиблення регіональної інтеграції; частковий контроль над цінами і стримування інфляції.

Світова економічна криза, що почалася 2008 року, не обминула й Латинську Америку. Постраждали металургія, машинобудування, автомобілебудування, текстильна галузь. Зменшився обсяг зовнішньої торгівлі, збільшилася кількість бідних — з 180 млн. до 189 млн. осіб. Найбільше постраждала Мексика, держави Центральної Америки і Карибського басейну.

Ужиті заходи звелися до збільшення державних інвестицій, податкового стимулювання інвестиційної активності та споживчого попиту, заохочення експорту, захисту вітчизняних товаровиробників. Це означало підвищення регулюючої ролі держави в економіці, збільшення відкритості субконтиненту.

Латинська Америка в ці роки, долаючи традиційні для неї явища попереднього часу (замкнутість, господарську монокультурність, державний етатизм, особливий привілейований статус воячини, диктаторство), продовжувала курс на трансформацію економіки і суспільства в напрямі до вільного ринку й демократії. Процеси ці відбувалися нерівномірно з огляду на попередню історію континенту та шляхи розвитку окремих латиноамериканських суспільств.

Особливості соціально-політичного розвитку

Перша особливість розвитку країн регіону на початку ХХІ ст. — це переміщення світового центру лівизни до Латинської Америки, спроби лівоцентристів і лівих реалізувати свої економічні, політичні та соціальні гасла, суть яких зводилася до створення справедливого суспільства, будівництва соціалізму, головним пропагандистом яких став президент Венесуели Уго Чавес. Його точку зору поділяли Кіршнер, Лула, Кастро, інші латиноамериканські лідери.

Другою особливістю, що проявилася наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., стало піднесення індіанського руху. Унаслідок цього, мови індіанців поряд з іспанською було визнано державними в Парагваї (гуарані), Болівії, Перу та Еквадорі (кечуа та аймара).

Третьою особливістю процесу «лівого повороту» став відхід від католицизму, найбільш розповсюдженого в Латинській Америці, до протестантства. Статистика засвідчує: щогодини 400 осіб приймають протестантську віру, яка стала активним суб'єктом суспільного і релігійного життя. Отже, зменшується територія католицизму і розширюється протестантства. На політичній мові це означає ріст демократичних настроїв і лібералізму.

Четвертою особливістю став емігрантський потік з регіону в США і ЄС. У 2003 р. число емігрантів у Західній півкулі досягло 175 млн. осіб, з яких 85 млн. були гастарбайтери. У США в 2008 р. знаходилося 10 млн. зареєстрованих і 12 млн. нелегальних іммігрантів з Латинської Америки. Майже половина з них — вихідці з найбільш відсталих андських країн. Особливо багато, незважаю-

чи на потужну систему загороджень, так звану «черепашову стіну», збудовану на кордоні двох країн, було емігрантів у США з Мексики. Більшість з них не поспішає там асимілюватися. За неофіційними даними, 3 млн. латиноамериканців знаходяться в Іспанії, на другому місці за кількістю — Велика Британія, потім — Італія, Німеччина, Португалія і Швеція. Більшість зароблених грошей емігранти надсилають на батьківщину. Їх сума з 38 млрд. дол. у 2003 р. виросла до 65 млрд. у 2007 р. Ці гроші суттєво вплинули на зменшення кількості тих, хто живе за межею бідності. Еміграція також впливала на зниження рівня безробіття. Але проблема в тому, що на заробітки їдуть молоді і соціально мобільні люди. Особливого збитку завдає виїзд до США і Канади вчених. Це не тільки втрата цінних працівників та інтелекту для розвитку країн регіону. Імміграція — це водночас і проблема соціально-етичного характеру: втрачається зв'язок між батьками і дітьми, що негативно впливає, насамперед, на становлення молодого покоління.

Бразилія

198-мільйонна Бразилія — сильний актор сучасного світу. У 2011 р. вона посідала за економічною потугою шосте місце у світі. Золотовалютні резерви складають 348 млрд. дол. Її вплив поширився далеко за межі Латинської Америки. Єдина латиноамериканська країна, яка безпосередньо брала участь у бойових діях на боці антигітлерівської коаліції, надіславши на фронті 25 тис. військовослужбовців. Має близькі стосунки з африканськими країнами. Португальською мовою спілкується близько 250 млн. осіб (офіційна мова ООН). У 1991 р. стала членом і засновником МЕРКОСУР. Президентом Бразилії 1995-2002 рр. був Фернандо Енріке Кардозу, соціолог та економіст. Його неоліберальні реформи заклали підґрунтя стабілізації в країні. У цей період були накоплені фінансові ресурси. У 2003-2010 рр. президентом став Лула да Сілва — представник Партії трудящих. У часи його керівництва обсяги товарообороту з країнами Африки зросли з 5 млрд. дол. 2002 р. до 26 у 2008 р.

Венесуела

Друга у світі країна за запасами вуглеводневих енергоносіїв — 211 млрд. барелів нафти і 5,065 трлн. м³ газу. 6 грудня 1998 року ліві сили Венесуели, об'єднавшись у коаліцію «Патріотичний полюс», отримали перемогу на президентських виборах. У лютому 1999 р. президентом Венесуели став Уго Чавес. Завдяки йому та його соціалізму Венесуела на початку XXI ст. опинилася в центрі політичного життя Латинської Америки і певною мірою навіть світу.

Він самбо — індіанець з домішкою негритянської крові, колишній підполковник-десантник. Чавес проголосив початок «мирної революції» і розпочав реформи політико-правової й економічної системи. У грудні 1999 р. було прийнято нову конституцію, що гарантувала громадянам зайнятість, безплатне медичне обслуговування, отримання середньої і вищої освіти, університетам автономію. Реорганізовано судову систему. Її вищою інстанцією став Верховний трибунал юстиції. Функції вищого законодавчого органу покладалися на однопалатну Національну асамблею, яка фактично перетворилася у верховний орган над усіма гілками влади. Мандат президента продовжився з 5 до 6 років. Запроваджено посаду виконавчого віце-президента, який призначався і звільнявся головою держави. Таким чином, з перших років свого правління Чавес домігся надзвичайних повноважень для президента.

Нові конституційні положення засвідчували нахил у бік зміцнення виконавчої влади, створення основ кауділізму Чавеса, який у своїй політичній практиці широко використовував популярний у Латинській Америці культ Болівара. Він постійно дбав про зміцнення улюбленої вертикалі влади, поставив під державний контроль життєво важливі галузі економіки, що традиційно було характерним для диктаторських режимів Латинської Америки, які вбачали в ньому міцну опору своєї влади, а політику перетворив у проект, який обслуговував винятково його інтереси. Чавес пішов фактично традиційним для субконтиненту шляхом президента — каудільо. Стилем його керівництва стало балансування між дотриманням законів і зневажанням їх. Він і його прихильники у своїй практиці виходили з розуміння насильства як баби-повитухи історії.

1 січня 2000 р. країна стала називатися Боліваріанська Республіка Венесуела.

Опорою режиму стали незаможні верстви населення, яких боліваріанці на чолі з Чавесом на вернули на свій бік нафтодоларами. Нафта стала основою його сили і головним важелем політики. На ній будувалася вся система маніпулювання суспільством та реалії венесуельського соціалізму XXI ст. За рахунок її експорту режим підтримував стабільність у країні, вів активну зовнішню політику. Так Чавесу вдалося умовити експортерів нафти до підвищення цін, зав'язати тісні контакти з Кубою, закуповувати зброю в Росії, а Білорусії постачати нафту. На венесуельській нафті з'явилася «вісь добра» — Венесуела, Куба, Болівія. Нікарагуа й Куба почали отримувати допомогу від Венесуели. Для режиму Кастро її нафта була порятунком після розпаду СРСР. Він також виступив за створення Латиноамериканської конфедерації, відновлення Руху неприєднання, повернення другого світу на міжнародну арену. Маючи нафту, Чавес міг критикувати усіх у світі і підкуповувати електорат вдома. 90% надходжень до бюджету давала нафта. Популярність Чавеса — не в соціалізмі, а в нафті, з допомогою доходів від якої годуються бідні — виборці та соціальна база Чавеса. Однак все залежить від ціни на нафту, а вона визначається не в країнах-видобувачах, а в основному в країнах-споживачах.

Другою опорою Чавеса були збройні сили, на багнеттах яких традиційно в Латинській Америці трималися диктаторські режими. Військові отримали право голосу, регулярне підвищення зарплати, збільшення асигнувань на модернізацію армії, закупівлю новітньої зброї. Військові підрозділи, як це властиво для диктаторських країн, використовувалися також у поліцейських акціях.

Третьою опорою режиму Чавеса був популізм і патерналізм. Наприклад: після обрання президентом Чавес залишив собі військову пенсію, а президентську платню (1200 дол.) віддав на заохочення кращих студентів. Масштабно практикували і патерналізм, що був матеріальною основою пропаганди ідеї соціалізму XXI ст.

Зміцнюючи свою одноосібну владу і задобрюючи електорат, Чавес через масштабне втручання держави у виробництво, перейшов до реалізації ідеї суспільства

справедливості. Створювалася, таким чином, крихка база ситуативної підтримки його політики з боку найменш забезпечених низів, що постійно призводило до поляризації політичних сил у країні. Середній клас, підприємці були незадоволені авторитарним стилем правління. Однак вправний у мистецтві соціального лавірування, Чавес завжди знаходив вихід із ситуації. Так, напередодні референдуму 15 серпня 2004 р. він надав громадянство емігрантам з Колумбії, Лівану, Центральної та Східної Європи і вони проголосували «за». Референдум висловив довіру Чавесу.

Після перемоги на президентських виборах 2006 р. Чавес оголосив про вступ революції в соціалістичний етап. 1 лютого 2007 р. Національна Асамблея надала йому надзвичайні повноваження видавати укази, які мали чинність законів на півтора року, а президентський термін збільшила до 7 років.

Але цього для Чавеса виявилось недостатньо. У другій половині 2007 р. почалася підготовка до референдуму щодо реформи конституції 1999 р. Йшлося про відміну обмежень на обрання і подальше розширення повноважень президента та проголошення держави соціалістичною. Цього разу проти надмірної концентрації влади виступила навіть частина його близького оточення. На референдумі 2 грудня 2007 р. 51,7% виборців відкинули пропозиції про реформу. Уперше на електоральному полі не спрацювала тактика застосування демократичних за формою механізмів для реалізації авторитарних по суті методів правління.

У 2009 р. Чавес знову потребував надзвичайних повноважень. Чим більше їх отримував, тим більш авторитарною ставала влада Чавеса. Механізмом мобілізації мас у справі будівництва соціалізму XXI ст. стала створена 2007 р. Єдина соціалістична партія (ЄСП), яка на середину 2009 р. нараховувала 5 млн. членів і будувалася за армійським зразком. Цього ж року було припинено діяльність 34 радіостанцій.

Уподобану Чавесом ідеологію називають чавесизмом, який є дивним коктейлем кастровського комунізму, боліваріанського націоналізму і «третьої універсальної теорії», запозиченої у Муамара Каддафі, яку Чавес назвав венесуельською моделлю соціалізму, яка нібито

врятує країну від згубного впливу глобалізації. Але економічне становище країни погіршилося вже в 2000-2001 рр. Капітали «втікали» за кордон, росло безробіття. Усі спроби скинути Чавеса, а їх, починаючи з 2002 р., було кілька, закінчувалися невдачею. Заколотники виявилися безсилими проти популізму і патерналізму Чавеса. Мінімум заробітної плати в 2008 р. — 372 дол. на місяць, мережі продовольчих магазинів з доступними цінами, 240 тис. безплатних соціальних будинків, споруджених для бідняків, безплатне медичне обслуговування мешканців бідних районів, боротьба з неписьменністю, передача селянам 3 млн. га конфіскованої землі — головні переваги соціалізму XXI ст. Чавеса.

Експерименти Чавеса над країною дорого коштували середньому класу. За останні 11 років купівельна здатність венесуельців упала на 163%, ціни виросли на 773%. З країни емігрував 1 мільйон найбільш освічених осіб. Венесуела стала головною проблемою Латинської Америки, а могла б стати найбагатшою зі своїми енергоресурсами. Чавес зробив Венесуелу другою Кубою. У країні не вистачає води, газу, електроенергії, процвітає бандитизм. Чавес дозволив в'їзд у країну сотням тисяч злочинців з Болівії, Еквадору та Нікарагуа, експропріював землі і власність у колишніх європейських емігрантів. Він вважав себе головним лідером світу. Як і належить диктатору, Чавес визначив свого наступника. 5 березня 2013 року Уго Чавес помер. Соціалізм-клони часто помирають разом зі своїми батьками, однак привид боліваріанського соціалізму ще довго буде блукати Латинською Америкою. Ім'ям Чавеса там, де йде повільний, але незворотній процес демократизації, а кауділізм відходить в історію, лякають виборців.

Загальні результати будівництва соціалізму XXI ст. на нафтових потоках виявилися невтішними. «Піраміда добробуту», виплекана Чавесом, обрушилася на венесуельців звичайними уже відомими наслідками: нестачею найнеобхіднішого, дефіцитом, розчаруваннями мільйонів людей. Розподільна економіка знаходиться на межі катастрофи. Крім перерозподілу прибутків від нафти, боліваріанці нічого більше не запропонували своїм громадянам. У 2012 р. бюджетний дефіцит Венесуели склав 11-12%. Тут найвищий в регіоні рівень інфляції (майже 20%), а в Латинській Америці – 5%. Венесуела імпортує

70% продуктів. За час правління Чавеса знизився видобуток нафти. Після націоналізації підприємств упав рівень виробництва.

На позачергових президентських виборах 14 квітня 2013 року перемогу здобув соратник Чавеса соціаліст Ніколас Кадуро. Чавесизм продовжується?

Мексика

Країна посідає 14 місце у світовій економіці. За кількістю населення (115 млн. осіб) у Латинській Америці поступається лише Бразилії. Територія 1,992 тис. кв. км. 80% зовнішньої торгівлі орієнтовано на США. Входить разом зі США і Канадою в північноамериканську зону вільної торгівлі — НАФТА. Торговельний обмін між США та Мексикою у 2011 р. склав понад 500 млрд. дол. З 1929 р. править Інституційно-Революційна партія (ІРП), яку в народі називають «партією олігархів і рабовласників».

Після створення НАФТА (1 січня 1994 р.) Мексика стала об'єктом інвестицій з боку США, Канади, Південної Кореї, Японії. У 2011 р. в країні випущено 2,5 млн. автомобілів. Мексика — великий виробник побутової електроніки й текстильної продукції. Країна майя і ацтеків — об'єкт світового туризму (22 мільйони осіб на рік).

У США працює 12 млн. мексиканців, 6 з них — нелегали. Американсько-мексиканський кордон щодня пересікає більше одного мільйона осіб, долає понад 50 тисяч автомобілів. У Мексиці 18 тисяч компаній з американським капіталом. Прямі закордонні інвестиції США складають 100 млрд. дол.

Зауважимо, що НАФТА дала і негативи — ізоляція від решти країн субконтиненту і водночас відкриття економіки для глобалізаційних процесів. Посилення прикордонного контролю ускладнило процедуру видачі віз для жителів країн, що розвиваються, зменшився туризм. Змінилася соціальна карта Мексики в сенсі рівня життя. На півночі на душу населення після імплементації угоди про НАФТУ припадає 8000 дол., а на Півдні — лише 400. Через глобалізацію і відкритість зазнала збитків текстильна промисловість і сільське господарство, яке страждає від завезення продуктів із США, де фер-

мери отримують великі субсидії, а мексиканські — не витримують конкуренції. У 2011 р. Мексика імпортувала 10 млн. тонн кукурудзи. У глибокій кризі опинилася нафтодобувна галузь, оскільки прискорений видобуток вичерпав її запаси в Мексиці.

У 2000 р. на президентських виборах переміг Вікенте Фокс, представник правоцентристської «Партії дії». Виборці, які втомилися від правління ІРП, з ентузіазмом сприйняли критику корупції керівного апарату, засудження принципів секуляризму, на яких була заснована діяльність «мексиканської КППС». Фокс також обіцяв щороку створювати 1 млн. робочих місць, 7% щорічного зростання економіки. Партія отримала також більшість у сенаті (128 місць з 225) і половину (225 з 500) в палаті представників. Фокс почав процес примирення з індіанцями штату Чьяпака, вивівши звідти війська і звільнивши бойовиків, заарештованих у 1994-1995 рр., багато уваги приділив досягненню спокою в країні. Він зініціював «Пуєбло-Панама» — програму розвитку південних штатів. Однак план через брак коштів і позицію індіанців, які запідозрили тут можливість засилля ТНК на їхній території, не було реалізовано.

У 2006 р. новим президентом став Феліне Кальдерон, однопартієць Фокса, який теж оголосив себе реформатором. Він прагнув регулювати ціни на найбільш уживані бідними продукти, ухвалив закон, за яким приватні компанії отримували податкові пільги, якщо брали на роботу молодих людей без досвіду. Велику увагу було надано розширенню кількості лікувальних закладів, з'явилося 200 нових шпиталів. Було ініційовано низку соціальних програм. Однак усе впиралося в кошти, і сьогодні 52 млн. мексиканців живуть бідно, а 11 — у злиднях. Система освіти, на яку було витрачено 30 млрд. дол., залишилася корумпованою, а вчительські посади продовжували продаватися директорами шкіл. Через брак грошей, внаслідок скорочення видобутку нафти, компанії «Пемекс» 2008 року було дозволено надавати ТНК дозвіл на розробку нафтових полів для себе в обмін на платню в барелях «чорного золота».

Пріоритетом своєї внутрішньої політики Кальдерон зробив боротьбу з наркотрафіком за допомогою США, які надавали фінанси, устаткування, допомогу спеціа-

лістами. Для цього довелося реформувати поліцію, переклавши обов'язок боротьби з наркотрафіком з муніципальної поліції на федеральну, а також функцію патрулювання міст передати федератам (місцеві служителі закону беззахисні перед наркокартелями, оскільки члени картелів знають, де вони живуть, і корумповані через низьку платню). До операцій проти наркобаронів стали залучати війська, які нерідко чинили розправи над ні в чому не винними громадянами.

До труднощів і невдач уряду Кальдерона додався економічний спад у Мексиці, спричинений американською рецесією, що розпочалася в 2008 р., епідемією свинячого грипу 2009 р., посухою зимового періоду 2011, що охопила 5 штатів і призвела до загибелі 1,5 мільйона голів свійської худоби та втрати джерел води для 2,5 млн. людей.

Унаслідок цього, 1 липня 2012 р. «мексиканська КІРС» повернулася до влади. Президентом став 45-річний губернатор штату Мехіко Енріке Пенья Ньето, який провів виборчу кампанію під гаслом «Пенья Ньето знає, як виконувати свої обіцянки». Мексиканці бояться, що ІРП прийшла надовго і авторитаризм повернеться в політичне життя. Її рецидив можна пояснити бездіяльністю попередників, які за 12 років правління не стали на шлях створення громадянського суспільства, не домоглися елементарних успіхів у вирішенні суто мексиканських проблем: завершення війни з наркокартелями і найбільш очікуваного — реальних результатів у боротьбі з бідністю.

Загалом, поглиблюючи неоліберальні реформи і продовжуючи зближення з США, Мексика залишається одним зі світових локомотивів. Актуальним для прискореного зростання залишається закінчення війни з наркокартелями.

Аргентина

На виборах 23 квітня 2003 р. у першому турі переміг Карлос Менем, президент Аргентини в 1989-1999 рр. Однак, побоюючись програшу, він не пішов на другий тур і президентом було проголошено Нестора Кіршнера, який представляв створену ним 2003 р. лівопероністську партію «Фронт за перемогу». Її ідеологією став хустисіа-

лізм — пероністська доктрина справедливого суспільства «третього шляху» між капіталізмом і соціалізмом, який розуміють як поєднання принципів соціальної справедливості та суспільного добробуту на основі соціальної економіки й рівноваги між правом індивіда і суспільства.

Кіршнеру вдалося подолати кризові явища 2001-2002 рр.: середньорічний ріст ВВП склав 8,7%, знизилася інфляція, виросла мінімальна зарплата, пенсії та різного виду допомога. Але, у зв'язку зі звинуваченням в корупції, на другий термін він не пішов. Від лівоцентристської коаліції «Фронт за перемогу» на виборах пішла його дружина Христина Фернандес де Кіршнер. Друга жінка-президент в історії Аргентини після Ісабель Перон прийшла в 2007 р. на економічному злеті, унаслідок високого попиту на сільськогосподарську продукцію Аргентини (сою, соняшник, інші традиційні аграрні товари). Її передвиборна кампанія пройшла під гаслом «продовження змін в економіці країни». Так Христина Фернандес заявила про вірність курсу Н. Кіршнера.

Економічна політика пари Кіршнерів виражалася у прагненні повного контролю над економікою. Її головним завданням було підтримати економічне піднесення через збільшення інвестицій, зниження інфляції, підвищення податків на експорт сої та соняшника (з врахуванням росту цін на експортних ринках). Так Х. Кіршнер закликала аграріїв забезпечити, насамперед, країну продуктами, а потім думати про експорт, що, зрозуміло, викликало незадоволення і страйки та отримало назву «соевий конфлікт». У результаті, проект закону було заблоковано в парламенті, а рейтинг уряду Кіршнер упав.

Проблемою залишався зовнішній борг. Для його зниження Кіршнер навіть вирішила пожертвувати частиною золотовалютних запасів, однак керівник Центробанку Мартін Редрадо сміливо заявив, що гроші банку належать усім громадянам, а не тільки президенту Кіршнер. Урешті-решт президент домоглася свого, звільнивши керівника Центробанку.

Христина Фернандес де Кіршнер посилювала роль держави у соціально-економічній сфері, що властиво для латиноамериканських країн, з одного боку, а з іншого, владу обраного президента доповнювала диктаторськими функціями. Та й ідеї націоналізації у Латинській

Америці були досить популярними. Зокрема, в листопаді було націоналізовано приватні пенсійні фонди на суму близько 26 млрд. дол. Приватна пенсійна система не проіснувала й 15 років. Уряд, таким чином, зміцнював своє становище. Зміцнювалась, передусім, влада президента, оскільки він володів не тільки політичними, а й економічними важелями. Велику роль відіграла і пропаганда, яка стверджувала, що це робиться в інтересах народу.

Президент продовжувала заходи свого чоловіка з метою максимальної концентрації влади в своїх руках, що формувало так званий «кіршнеризм». Н. Кіршнер намагався керувати країною за допомогою декретів, що завдавало шкоди розвитку демократії. Це продовжила і Х. Фернандес Кіршнер. З метою посилення влади в грудні 2008 р. було прийнято рішення про націоналізацію великої авіакомпанії. У березні 2009 р. націоналізовано авіаційний завод у Кордові, інші стратегічні об'єкти і підприємства. Вона була переконана, що у випадку складного становища держава зобов'язана втручатися в економіку.

До кризи 2008 р. економіка Аргентини більше 5 років розвивалася стабільно. Останні 8 років ріст склав 7,6% на рік, а ВВП виріс майже вдвічі. Та й криза 2008-2009 рр. завдяки вжитим заходам не була руйнівною. Соціальні програми не скорочувалися, як це було в інших латиноамериканських країнах. З метою недопущення падіння рівня життя найбідніших верств населення було збільшено сімейні виплати, мінімальна заробітна плата та пенсії, знижено податки на прибутки працюючих за наймом, створено нові робочі місця, надано соціальне житло малозабезпеченим.

З метою створення для себе бази масової підтримки, особливу увагу Фернандес Кіршнер приділяла соціальній політиці. Однак така щедрість за умов економічної стагнації або навіть падіння спричинює швидкий ріст інфляції, тобто номінальна зарплата, різні виплати зростають, але інфляція, як правило, різко випереджує «доброту» влади і рівень життя стрімко падає. У результаті рівень інфляції в Аргентині став чи не найвищим серед латиноамериканських країн.

«Соевий конфлікт» і замаскований інфляційними подачками авторитаризм Кіршнерів призвів до того, що на парламентських виборах 2009 р. коаліція «Фронт за пере-

могу», ледь набравши третину голосів і втративши проурядову більшість у конгресі, зазнав поразки у всіх найважливіших виборчих округах. Підсумки виборів змусили Х. Фернандес Кіршнер корегувати політичний курс. Однак переговори, що відбулися з представниками опозиції, не дали позитивних результатів. І в той же час, щоб повернути собі довіру громадян країни, Кіршнер вдалася до політики реформ. У вересні 2009 р. уряд розробив новий закон про ЗМІ, який розширив кількість аудіовізуальних компаній, у тому числі й дрібних, але водночас збільшив роль держави в галузі преси, радіо й телебачення. Законопроект було узаконено конгресом, проте конфронтація уряду й ЗМІ не припинилася. Будь-який наступ на ЗМІ громадськістю оцінювався як обмеження свободи в країні. Суть політичної реформи Кіршнер, внесеної до конгресу у жовтні 2009 р. зводилася до зменшення політичних партій та об'єднань. Реформа також передбачала проведення перед президентськими виборами праймерзів, метою яких було впорядкувати кількість бажаючих балотуватися у президенти шляхом вибуття, зокрема тих, хто набрав менше 1,5% голосів. У президентській гонці міг брати участь лише 1 претендент від партії чи блоку. Ця реформа, як і попередня, мала багато противників, проте 2 грудня 2009 р. була схвалена конгресом.

На президентських виборах 23 жовтня 2011 р. Х. Фернандес де Кіршнер знову виборола президентське крісло, чому сприяли раптова смерть популярного в країні її чоловіка Н. Кіршнера, роз'єднаність опозиції, яка не змогла виставити єдиного кандидата, і відсутність гідного суперника. Та й економічний ріст у період кризи, яка минула Аргентину, в 2008 р. склав 6,8%, 2009 р. — 0,85%, 2010 р. — 9,2%, 2011р. — 9,0%, був їй на користь. В Аргентині останнім часом постійно скорочується кількість бідних. Важливим досягненням була соціальна політика Х. Фернандес Кіршнер. Її головним орієнтиром на закріплення довіри громадян до влади і неї самої бачиться подальший курс на розбудову соціальної сфери. У цьому Аргентині допомагають високі ціни на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку.

У зовнішньополітичному плані Кіршнер прагнула до активізації Аргентини на міжнародній арені. Наприкінці 2008 року вона побувала з візитом у Москві. Її перего-

вори з президентом Медведевим стосувалися співпраці у галузях атомної енергетики, газової промисловості, сільського господарства. Досягнуто також угоди про безвізовий режим для туристів протягом 90 днів. У 2010 р. з візитом-відповіддю в Аргентині побував Медведев. Уперше за останні 23 роки Кіршнер відвідала Кубу. Особливо дружні стосунки вона зав'язала з Венесуелою. У 2009 р. Аргентина і Венесуела підписали 21 угоду про співпрацю у багатьох сферах. У тому ж 2009 р. президент відвідала Індію, Чилі. З останньою уклала контракт про будівництво залізничного тунелю через Андійські Кордильєри вартістю у 3 млрд. дол. У 2010 р серед інших відвідала Китай і Туреччину. Досить непростими продовжують бути відносини з Великою Британією, які ще більше загострилися після того, як Англія оприлюднила свої плани видобутку нафти на Фолклендських островах. І з цього приводу Кіршнер висловила протест Лондону. На президентських виборах 23 жовтня 2011 р. Христина Кіршнер знову стала президентом.

Чилі

Одна з великих країн Латинської Америки, яка найшвидше розвивається і є найменш корумпованою. Багата на природні ресурси. Основний експорт — мідь та інші корисні копалини.

Із січня 2000 р. по 2006 р. президентом Чилі від Демократичного союзу, набравши 51,3% голосів, став Рікардо Лагос — адвокат, економіст, політичний діяч, колишній противник режиму Піночета, один з лідерів Соціалістичної партії Чилі. Зусилля перших років його правління були спрямовані на боротьбу з безробіттям, політичною нестабільністю, корупцією високих чиновників. Лагос зосередив увагу на модернізації інфраструктури і транспорту, покращенні системи соціального страхування з безробіття, створенні та впровадженні житлової та медичної програми, запровадженні обов'язкового навчання дітей до 12 років. Було внесено й прийнято поправки до конституції. Уперше в історії католицької країни прийнято закон про розлучення. Заходи адміністрації Лагоса сприяли підвищенню життєвих стандартів чилійських громадян. Цілком законо-

мірно, що свій 6-річний президентський термін Лагос закінчив з рейтингом 70% підтримки.

У сфері міждержавних стосунків у Латинській Америці зосередився на залагодженні напружених відносин з найближчими сусідами — Болівією та Аргентиною. Напруженість була спричинена прагненням болівійського уряду домогтися виходу до просторів Тихого океану, втраченого ще в Другій тихоокеанській війні 1879-1883 рр. через передачу Чилі 120 тис. кв. км. території вздовж узбережжя Тихого океану за мирною угодою 1884 р. з Болівією та Перу. Аргентина у цьому територіальному конфлікті опинилася опосередковано: саме через її територію проходять газогони з Болівії до Чилі. Справа дійшла до того, що болівійський президент Карлос Меса на переговорах у 2004 р. з президентом Кіршнером умовою постачання газу Аргентині висунув вимогу, що він не потрапить в Чилі. У конфлікт втрутився й Уго Чавес, підтримавши морські вимоги Болівії, внаслідок чого дипломатичні стосунки між Аргентиною та Венесуелою зайшли в глухий кут (*impasse*). Означена проблема не знайшла свого логічного й раціонального кінця до сьогоднішнього дня. Подібний прецедент у випадку негативного розвитку призвів би до загальної дестабілізації ситуації в Латинській Америці. Адже війн і змін кордонів там, як і в усьому світі, було чимало. У період президентства Лагоса Чилі вели ефективну політику зближення з багатьма країнами світу, як і належить країні з відкритою економікою. Зокрема, було підписано Угоду про вільну торгівлю з Європейським Союзом, США, Південною Кореєю, КНР, Новою Зеландією, Сінгапуром, Брунеєм.

На президентських виборах 2006 року перемогла соціалістка Мішель Бачелет. Вона пройшла довгий шлях службової кар'єри. В уряді Рікардо Лагоса займала спочатку посаду міністра охорони здоров'я, потім — оборони. Їй протистояв мільярдер Себастьян Піньєра від опозиційного консервативного блоку «Національне оновлення». Її життєвий принцип — говорити правду народу, головні цінності — обов'язок і відповідальність. Вона — перша жінка-президент в історії Чилі. На вибори йшла від лівоцентристської коаліції «Демократична згода» (соціалісти, соціал-демократи, інші лівоцентристи), що правила в Чилі з 1990 р. Мішель Бачелет обіцяла надати

чильській економіці соціальну зорієнтованість, скоротити розрив між найбагатшими і найбіднішими громадянами, провести реформи охорони здоров'я й освіти, суттєво підвищити пенсії.

У 2010 р., після 20-літнього правління «Демократичної згоди», президентом став, набравши 52% голосів, член партії правоцентристського Національного відродження, що входить до коаліції «Альянс за Чилі», Себастьян Пінєра. Обіцянку вести країну вперед він підкріпив поміркованістю: не руйнувати створеного попередниками лівоцентристами. Чилійці, маючи досвід кризи 2008 р., проголосували за менеджера, гадаючи, що його успішне управління власними підприємствами буде перенесено на загальнодержавний рівень. Психологія впевненості в новому президенті анулювала усі попередні підозри щодо Пінєри в нечесних фінансових операціях. Його рейтинг виріс і за рахунок особистої участі в рятуванні гірників, які опинилися під обвалом у шахті Сан-Хосе.

Джерела та література

1. Головченко В. «Червоний Гуллівер» Уго Чавес / В. Головченко // Закордонні справи (далі З.С.). – 2012. – № 10.
2. Дабагян Э. Куда идёт Венесуэла? / Э. Дабагян // МЭ и МО. – 2010. – № 4.
3. Ігнат'єв П. Федеративна Республіка Бразилія: форсуючи Атлантику під стягом африканського братерства / П. Ігнат'єв, Б. Черкас // З.С. – 2012. – № 5.
4. Сазоненко А. Бразилія: нова книга о «стране будущего» / А. Сазоненко // МЖ. – 2009. – № 4.
5. Семёнов В. Венесуэла в новом веке: итоги и перспективы / В. Семёнов // МЭ и МО. – № 5.

Контрольні запитання

1. *Історичні особливості економічного й соціально-політичного розвитку латиноамериканських країн.*
2. *Що спричинило «лівий поворот» в Латинській Америці наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. У чому він виявився?*
3. *Чавесизм – різновид соціалізму: суть, опора, соціальна база. Загальні наслідки діяльності.*

12. ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Політичний розвиток

Розстановку політичних сил у країні визначили парламентські вибори 2000 р., за результатами яких було сформовано коаліційний уряд правоцентристів на чолі з лідером лібералів Р. Паксасом. Новий прем'єр не зміг забезпечити політичного консенсусу, задати правильний вектор подальшого розвитку і за півроку пішов у відставку. За таких умов Соціал-демократична партія з Новим союзом утворили чергову урядову коаліцію, лідер якої А. Бразаускас двічі очолював уряд — уперше 2001 р., вдруге після парламентських виборів 2004 р. Успадкувавши від попередників державний борг у 3 млрд. доларів США і рівень безробіття понад 13%, цей кабінет спрямував зусилля на зменшення політизації суспільства, проведення соціально-орієнтованої економіки та інтеграцію до євроатлантичних структур. У 2006 р. стався розвал урядової коаліції після того, як президент В. Адамкус запропонував урядові реформуватися й заново отримати вотум довіри в Сеймі.

У січні 2003 р. президентом країни було обрано Р. Паксаса (55% виборців), але через політичний скандал було розпочато процедуру імпічменту, і він пішов у відставку. На дочасних виборах глави держави в червні 2004 р. більшість виборців (52%) проголосувало за В. Адамкуса. Він підтримав підписання угоди між лідерами провідних політичних партій про незмінність зовнішньополітичного курсу, зокрема зміцнення зв'язків з ЄС і США, сприяв демократичним процесам у країнах пострадянського простору тощо. Президент Литви відмовився взяти участь в московських урочистостях в травні 2005 р. з нагоди закінчення Другої світової війни, а в 2008 р. Сейм ухвалив закон, за яким зрівнювалася нацистська і комуністична символіка, а її використання було заборонено на різних публічних заходах.

На парламентських виборах 2008 р., що відбувалися у два тури за вкрай низької явки виборців (48% і 32%),

за депутатські мандати змагалися 22 політичні партії, половина з яких стали парламентськими. Результати виборів засвідчили розчарування литовців у програмах політичних партій та їх лідерах, які входили до складу урядів і не змогли забезпечити економічний добробут і зростання країни. Уряд очолив лідер консерваторів А. Кубілюс, що в умовах світової фінансової кризи проводив політику суворої економії, зокрема запровадив низку необхідних, однак непопулярних рішень.

Сподівання на стабілізацію економіки країни, що перебувала в глибокій рецесії, литовці пов'язували з новим президентом країни, який мав визначити правильний вектор її розвитку. На виборах глави держави в травні 2009 р. перемогу здобула незалежний кандидат, єврокомісар із питань бюджету і фінансового планування Даля Грібаускайте, що вже в першому турі отримала 69% голосів. Новообраний президент послідовно сприяла подальшій інтеграції країни в структури і програми Євросоюзу, впровадженню високого рівня стандартів у сфері соціального захисту.

Парламентські вибори в жовтні 2012 р. проходили в обстановці невдоволення політикою уряду та правлячої коаліції «Союз Вітчизни» — християнські демократи Литви, діяльність яких негативно оцінювали 31,9% громадян, а «швидше негативно» — ще 51%. Усього було обрано 139 депутатів Сейму (70 — за партійними списками і 69 — в одномандатних округах). Одночасно з першим туром виборів був проведений референдум про будівництво в Литві нової АЕС. Литовські виборці проголосували не за уряд консерваторів Кубілюса, що успішно боровся з наслідками кризи, а віддали більшу частину голосів опозиційним популістським партіям лівого спрямування. Переможницею виборів стала Соціал-демократична партія Литви, а новим главою уряду за згодою Сейму президент країни призначила лідера соціал-демократів А. Буткявічюса. До складу уряду також увійшли 7 соціал-демократів, 4 представники Партії праці (її лідер росіянин-мільйонер В. Успаскіх у 2006 р. через нечесний облік партійної бухгалтерії потрапив у поле зору прокурорів і навіть утік до Москви, де переховувався понад рік і просив політичного притулку. Після повернення до Литви зумів повернути собі політичний

вплив і 2008 р. був обраний депутатом Сейму, а в 2009 р. — депутатом Європарламенту), 2 представники партії «Порядок і справедливість» і 1 член Виборчої акції поляків Литви.

У 2013 р. на виконання Закону про люстрацію, що обмежував професійну діяльність тих, хто співробітничав з радянськими спецслужбами, розпочато публікацію даних реєстраційних журналів про співробітників КДБ СРСР (1,7 тис. осіб), завербованих у 1940–1979 рр. Прізвища тих, хто добровільно зізнався в такому співробітництві, згідно із законом, зберігалися в таємниці.

У травні 2014 р. відбулися чергові вибори глави держави, на яких 58% виборців віддали свої голоси за чинного президента, якого вперше в історії країни було обрано другий раз поспіль. Такий результат свідчив, що політичний курс Д. Грібаускайте на подальшу інтеграцію країни в європейські та північноатлантичні структури, підтримуваний лібералами й консерваторами, влаштовує більшість литовських громадян.

Соціально-економічний розвиток

На початку 2000-х рр. у різних галузях литовської економіки було зайнято майже 52% усього працездатного населення, 20% з них — у сільському господарстві, що було важливою галуззю її економіки. Позитивним чинником його розвитку стало загальноєвропейське регулювання сфери аграрного виробництва. У промисловості відбувався міжгалузевий перерозподіл працівників на користь невиробничої сфери, де зайнято близько чверті всіх працюючих. Основу індустріального розвитку складали підприємства енергетичної, машинобудівної, металообробної і хімічної галузей, була добре розвинена лісова і деревообробна промисловість. Аграрний сектор економіки спеціалізувався на вирощуванні зернових, картоплі, льону, кормових культур, розвитку м'ясо-молочного тваринництва та свинарства.

Стабілізації економічного розвитку на початку століття чимало сприяла діяльність міністра фінансів у різних урядах Д. Грібаускайте, яка зуміла зменшити дефі-

цит бюджету з 8,5% ВВП до 1,2% і наблизити країну до європейських стандартів. Після вступу до ЄС (2004 р.) Литва зіткнулася з феноменом трудової міграції — чималий відсоток жителів країни поїхав на заробітки до Великої Британії, Ірландії й тоді цілком успішної Іспанії. Це була істотна проблема для демографічного становища країни, проте згаданий феномен, з погляду свободи вибору, дав змогу реалізувати такий вибір. Ці литовці працювали в країнах ЄС легально, були забезпечені соціальними гарантіями і мали рівні права з іншими жителями Європейського Союзу. Молоде покоління жителів позитивно оцінило приєднання Литви в 2007 р. до системи Шенгенського простору, що скасовувала контроль на внутрішніх кордонах ЄС.

За угодою з ЄС Литві довелося закрити Ігналінську АЕС, що виглядало нераціонально — особливо на тлі прагнення країни забезпечити свою енергетичну незалежність. Це найбільша причина для невдоволення членством в Євросоюзі, яку у своїх промовах часто використовують євроскептики. Ідея ЄС не цілком зрозуміла старшому поколінню жителів Литви, які більшу частину життя прожили в межах іншого союзу. Серед противників ЄС у Литві — члени маргінальних груп, зокрема націоналісти, які ратують за збереження «самобутності», мріють про самоізоляційні тенденції в політиці й не сприймають девізу об'єднаної Європи «Єдність у розмаїтті».

Уряди країни середини першого десятиріччя виявилися нездатними забезпечити високі темпи економічного зростання країни та оцінити реальні масштаби спаду в економіці з початком економічної кризи 2008 р. Наступного року спад економіки в країні становив 12%, зросло безробіття, падав життєвий рівень населення. Це призводило до зростання соціальної напруги, а акції протесту на початку року закінчувалися сутичками їх учасників під стінами парламенту.

Стабілізації національної економіки наприкінці першого десятиріччя XXI ст. сприяли ініційовані президентом країни рішучі й непопулярні заходи економії і боротьба з олігархізацією країни, що дали свої результати. Важливою підтримкою для Литви були гроші європейських структурних фондів, що виділяються на проекти,

пов'язані з розвитком інфраструктури й людських ресурсів нових членів ЄС. За період 2007-2013 рр. на різні проекти, здійснювані в країні, з європейських структурних фондів виділено понад 6 млрд. євро. «Європейські гроші» розподіляються на конкурсній основі, за їх використання здійснюється суворий контроль з боку Вільнюса і Брюсселя. З 1 січня 2014 р. Литва взяла участь уже в третьому з моменту її вступу до ЄС етапі розподілу коштів. Але більшість жителів Литви не схвалюють перехід на євро в найближчому майбутньому і закликають провести з цього питання референдум. У литовському суспільстві відсутній консенсус щодо проведення геологорозвідки і початку видобутку сланцевого газу, що на думку окремих фахівців може завдати шкоди підземним запасам прісної води, які становлять приблизно третину надр країни (у грошовому вимірі оцінюються сумою 60-70 млрд. літів).

Зовнішня політика

Відновлення незалежності Литовської республіки восени 1991 р. означало для країни повернення на політичну карту Європи. У 1995 р. Литва подала заявку на вступ до ЄС, а офіційні переговори про вступ почала у лютому 2000 р., що успішно завершилися в грудні 2002 р. На референдумі щодо майбутнього членства країни в Європейському Союзі в травні 2003 р. з 63% жителів Литви, що взяли участь в голосуванні, 91% висловилися за членство країни в ньому. Тож 1 травня 2004 р. Литва офіційно вступила до Європейського Союзу. За місяць до цього — 29 березня — країна також стала членом НАТО, що ознаменувало ще одну важливу геополітичну перемогу в процесі її євроатлантичної інтеграції. Випробуванням політичної зрілості країни стало головування Литовської республіки в Раді Європейського Союзу в 2013 р.

Литовська республіка проводила жорстку політику щодо Росії, зокрема під час грузино-російського збройного конфлікту 2008 р. З 2009 р. президент Д. Грібаускайте активізувала європейський вектор зовнішньої політики,

оскільки там ухвалювалися рішення, що визначали долю Литви. Головним стратегічним партнером Вільнюса залишалися США. У рамках Євросоюзу Литва розвивала активні відносини з Німеччиною та скандинавськими країнами. Після переобрання главою держави Д. Грібаускайте доклала чимало зусиль для налагодження ослаблених литовсько-польських контактів, оскільки цього вимагали партії правлячої коаліції і прості громадяни.

Литва розвивала двосторонні політичні, економічні, культурні відносини з Україною. У литовському експорті в Україну домінували нафтопродукти, полімерні матеріали, пластмаси, а в імпорті — чорні метали, деревина і вироби з неї. Активно працювали двосторонні інституції: Рада президентів Литви й України, Рада міжурядової співпраці, міжпарламентська Асамблея. Розвивалися відносини у форматі регіонального трикутника Литва-Польща-Україна. Зберігалася також традиція щорічних обмінів візитами, зокрема й на найвищому рівні. Позитивна динаміка двосторонніх відносин дала підстави офіційному Києву в 2011 р. визнати Литву стратегічним партнером України. Влітку 2014 р. Вільнюс визнав російське військове вторгнення в Україну і закликав Російську Федерацію вивести військові сили та озброєння.

Джерела та література

1. Лукошюс О. Ускладнений голос Вільнюса: Литва обрала новий парламент, але інтрига не зникає [Електроний ресурс] / О. Лукошюс. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/64318>

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте роль Д. Грібаускайте в трансформаційних процесах початку 2000-х рр. у Литовській республіці.*
2. *Українська політика Литви.*

13. РЕСПУБЛІКА МАКЕДОНІЯ

Політичний розвиток

Парламентські вибори 2002 р. в Македонії, що проходили за участю 9 політичних партій і блоків, були покликані стабілізувати політичну ситуацію в країні, яку розхитували албанські сепаратисти. Західні райони республіки, розташовані на межі з Косово, центральний уряд практично не контролював, а органи місцевої влади там знаходилися в руках албанців. Найбільший неспокій у македонців викликала перспектива відділення західних районів країни, албанське населення яких не раз заявляло про наміри приєднати ці землі до Косово. Найбільше голосів отримав опозиційний блок «Разом з Македонією» (40,5%). Новий коаліційний уряд вдруге сформував Б. Црвенковський, партія якого отримала більшість міністерських портфелів. У квітні 2004 р. відбулися дочасні вибори глави держави (президент Б. Трайковський загинув в авіакатастрофі), у другому турі яких переміг Б. Црвенковський.

Нову розстановку політичних сил зафіксували парламентські вибори 2006 р., у яких брали участь 35 партій. Найбільшого успіху домоглася правоцентристська коаліція ВМРО–Демократична партія македонської національної єдності (ВМРО–ДПМНС) (35,5%), а на другому місці виявилася коаліція «Разом з Македонією» (23,3%). Вибори виявили розходження між албанськими партіями, які були підбурювачами і виконавцями хаосу та насилля в Македонії і між якими під час виборчої кампанії спалахували локальні збройні сутички. Наступні кілька років суспільно-політичне життя республіки визначала проблема вступу Македонії до НАТО, який блокувала сусідня Грецією. Остання наполягала на перейменуванні Македонії, оскільки назва цієї країни, що вийшла зі складу Югославії на початку 90-х рр., збігалася з назвою одного з північних грецьких регіонів. Обговорення цього питання в парламенті Македонії в квітні 2008 р. призвело до його саморозпуску.

Проблема македонсько-грецького протистояння щодо назви країни була головною на позачергових парламентських виборах у червні 2008 р. На них переконливу перемогу здобула коаліція «За кращу Македонію», очолювана чинним прем'єр-міністром Н. Груєвським (48,8%), який обіцяв приділити особливу увагу поліпшенню економічної ситуації, боротьбі з корупцією і криміналом, сприяти вступу країни до Євросоюзу і НАТО. Другий тур президентських виборів у березні 2009 р. приніс упевнену перемогу кандидату від консерваторів Г. Іванову, за якого віддали голоси 63,4% виборців.

На початку 2011 р. країну втягнуто в політичну кризу, спровоковану опозиційними партіями, що звинуватили уряд у відсутності виваженої внутрішньої і зовнішньої політики, передусім з Грецією, і покинули парламент. Останній був розпущений, а в червні 2011 р. пройшли дочасні вибори. Відносну більшість здобули правоцентристська коаліція (38,9%) і Соціал-демократичний союз Македонії (32,7%).

Розкол у правлячій коаліції між ВМРО–ДПМНС та албанською партією «Демократичний союз за інтеграцію» щодо питання висунення єдиного кандидата на чергових президентських виборах призвів до розпуску парламенту. Дострокові вибори в законодавчі збори були призначені на 27 квітня — день проведення другого туру президентських виборів — стали тестом на довіру правлячій партії та прем'єру Н. Груєвському, що перебували при владі з 2006 р. і практично повністю контролювали ЗМІ, органи юстиції та адміністративний апарат. Етнічні албанці, які становили близько чверті населення країни, вибори бойкотували. За результатами голосування перемогу здобула правляча ВМРО–ДПМНС (42,3% голосів), а опозиційна партія Соціал-демократичний союз посіла друге місце з результатом 22,8%. Главою держави, що обіймав церемоніальні функції, було обрано Г. Іванова (55,2%). Новий коаліційний уряд на чолі з прем'єр-міністром Н. Груєвським, який учетверте обійняв цю посаду, усі свої зусилля спрямував на розвиток економіки, пришвидшення руху до членства в Євросоюзі та блоці НАТО, проведення жорсткої боротьби зі злочинністю, зміцнення етнічної гармонії та активний розвиток освіти. Глава уряду також розраховував за декілька

років створити десятки тисяч нових робочих місць, щоб вирішити проблему зайнятості та забезпечити зростання ВВП в межах 4,5-6%. Уряд також відновив переговори з Грецією щодо назви своєї країни.

Соціально-економічний розвиток

На початку 2000-х рр. Македонія була однією з найбідніших європейських держав. Перехід країни до ринкової економіки відбувався в умовах індустріальної фрагментарності, сировинної та енергетичної недостатності, етнічних та релігійних протиріч, що перешкоджало подоланню затяжної економічної кризи та розв'язанню гострих соціальних проблем. Найбільша частка у структурі ВВП припадала на сферу послуг — 46,6%, промисловість — 36%, сільське господарство, рибацтво і лісництво — 10%, будівельну галузь — 6%. Основою видобувної промисловості були феросплави, вироби зі сталі, промисловості будівельних матеріалів — цемент. Розвивалася фармацевтична промисловість. Важливими статтями експорту македонських товарів були феросплави, вироби легкої промисловості і продукція сільського господарства (тютюнові вироби, вино). Македонія переважно імпортувала нафтопродукти, прокат сталі, автомобілі, машинне і транспортне обладнання, електроенергію.

Фінансово-економічна криза 2008 р. негативно вплинула на економічний розвиток країни. Спостерігалось падіння росту ВВП і валового національного доходу на людину, зріс рівень інфляції, а рівень безробіття коливався в межах понад 30%. Втім уряду Н. Груєвського вдалося утримати контроль над ситуацією в секторі економіки та отримати підтримку міжнародних фінансових структур.

На початку другого десятиріччя Македонія була однією із дешевих європейських країн, де ціна продуктового кошика в середньому була на 60% нижчою за середньоевропейську. Вартість квадратного метра житла в столиці країни Скоп'є становила 1 тис. євро. За підсумками 2013 р. рівень економічного зростання стано-

вив 3,1% ВВП, а зовнішній борг не перевищував 35% ВВП. Останній у перерахунку на душу населення становив близько 32% від середнього в країнах Євросоюзу, середня заробітна плата — менша ніж 350 євро, рівень безробіття перевищував 28%.

Становленню економіки країни сприяла політика нового коаліційного уряду Н. Груєвського, спрямована на залучення іноземних інвесторів і створення упродовж найближчих трьох років 64 тис. нових робочих місць та скорочення безробіття. Влітку 2014 р. парламент Македонії схвалив конституційні зміни в частині створення у країні вільних економічних зон із привабливим для бізнесу податковим режимом (за зразком фінансових зон Мальти, Кайманових островів чи Кіпру).

Зовнішня політика

Македонія мала сталі позиції на міжнародній арені й бачила своє майбутнє в Євросоюзі і НАТО. Вона брала участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру», а в 1999 р. надала свою територію і повітряний простір у розпорядження військ альянсу. У 2001 р. уряд країни підписав угоду про стабілізацію та асоціацію з Євросоюзом, а наприкінці 2005 р. Македонія отримала статус офіційного кандидата на вступ до цієї організації. Цього ж року прем'єр-міністр В. Буковський відвідав штаб-квартиру НАТО й обговорив з керівництвом альянсу питання про виконання його країною заходів на шляху набуття членства в блоці. Оскільки Греція заблокувала вирішення цього питання, у 2011 р. офіційний Скоп'є подав позов до Міжнародного Суду в Гаазі, який ухвалив, що Греція не може блокувати членство Македонії в НАТО, ЄС та інших міжнародних організаціях. З 2006 р. Македонія є учасницею Центрально-Європейської асоціації вільної торгівлі, але переговори про вступ країни в ЄС не розпочалися. Зближенню сторін заважали конфлікт з Грецією стосовно назви «Македонія», що начебто передбачав територіальні претензії на північну область Греції; конфліктна ситуація з Болгарією, окремі політики якої вважали, що Скоп'є пропагує окрему історію, а також політична нестабільність у Македонії.

Динамічно розвивалися відносини з Україною. Договірною-правова база двосторонніх відносин наприкінці 2013 р. налічувала 24 міждержавних угод. У 2005 р. Україну з офіційним візитом відвідав президент Македонії Б. Црвенковський. Регулярно відбувалися засідання двосторонньої Комісії з питань торгово-економічного співробітництва та Комітету з імплементації угоди про вільну торгівлю. Розвивалися українсько-македонські торговельні відносини. Основну групу українського експорту товарів становили чорні і кольорові метали, автобуси, вироби з міді, кокс, електричні машини та устаткування. Україна імпортувала з Македонії кабельну продукцію, тютюн та ін. Важливими напрямками двосторонніх відносин між двома країнами була співпраця у сфері науки, освіти і культури, розвитку якої сприяло запровадження Македонією навесні 2012 р. безвізового режиму для громадян України, що згодом був продовжений до 2018 р.

Джерела та література

1. Криницький В. У Македонії – протести проти податкових нововведень [Електронний ресурс] / В. Криницький. – Режим доступу: <http://anc.in.ua/u-makedoniyi-protesti-protipodatkovih-novovveden-2083>

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Македонії.*
2. *Взаємовідносини Македонії з країнами Балканського регіону.*

14. НІМЕЧЧИНА

Німеччина, ставши після об'єднання найбільшою країною Європи за кількістю населення, впевнено вступила в ХХІ ст. Її стара-нова столиця Берлін знову стала одним з великих центрів Європи. Подолавши розкол, який був віссю «холодної» війни, що вирувала між двома системами-світами, Німеччина внесла значний вклад у демократизацію посткомуністичного світу, в процес трансформації центрально-східноєвропейських країн від тоталітаризму до демократії і ринку. До цього її спонукав не тільки власний досвід подолання нацистського тоталітаризму за допомогою західних держав, але й те, що в недалекому минулому сама стояла перед завданням вийти з не менш складної ситуації. Сучасна німецька демократія стала результатом осмислення німцями двох катастроф ХХ ст., що виразилися руйнівними світовими війнами. Тепер набутим досвідом німці діляться з колишніми мешканцями соціалістичного табору. Лише в східні землі за 10 перших років трансформаційного періоду було вкладено майже 2 трлн. марок. Тільки на оздоровлення отруєного радянськими військами довкілля потрібно було 25 млрд. марок.

Проте процес возз'єднання «оссі» й «вессі» до цього часу остаточно не завершився. Землі НДР, що зникла, не просто ввійшли у ФРН, а в західний світ.

Країна повністю відповідає показникам постіндустріальної економіки, зокрема, понад 2/3 ВВП створюється в сфері послуг.

Економічний розвиток ФРН

У 2008 р. ВВП ФРН склав 2,5 трильйона євро — четверте місце у світовому рейтингу. За конкурентоспроможністю німецька економіка теж на 4 місці у світі. Однак економічний розвиток з початком ХХІ ст. не був стабільним. Спостерігалися й спади у виробництві

(2002-2003 рр.), і піднесення (2006 р. — 2,9%, 2007 р. — 2,5% приросту), що свідчило про нестабільність, залежність від експортної кон'юнктури тощо.

Німецька промисловість й надалі займає провідні позиції у виробництві та збуті точних верстатів, поліграфічних машин, устаткування для виробництва відновлюваної енергії (сонячні батареї, вітряні генератори). А німецьке автомобілебудування залишається символом надійності для мільйонів покупців усього світу. Машинобудування (в окремі роки досягало 10% зростання) є найбільш успішною і швидкозростаючою галуззю промисловості. Німецькі позиції тут в Європі і світі міцні, беззастережні й престижні.

Велике значення має малий і середній бізнес (на відміну від США та Японії). У галузі малої індустрії працює 3,5 мільйони підприємств, які представляють, в основному, сімейну власність. І навпаки, у великому бізнесі показник досить помірний. Серед 500 найбільших корпорацій світу тільки 37 — німецькі.

Німеччина продовжує залишатися економічно залежною від таких чинників, як експорт та імпорт, іншими словами, від стабільності функціонування зовнішнього ринку, його здатності купувати й продавати.

Важливу роль у розвитку економіки, особливо її новітніх галузей, відіграє наука. Майже 10% приросту знань у світі приходиться на ФРН. У 2008 р. на науку й нові технології виділено 11 млрд. євро, що склало 2,8% ВВП. Значним позитивом є й те, що кожний п'ятий, який працює за наймом в економіці, має вищу освіту.

Однак, як і в будь-якому працюючому і цілеспрямованому суспільстві трапляються проблеми. Першою і болісною є величезний державний борг ФРН, що досягає суми 1,5 трлн. євро, на обслуговування якого щороку витрачається 40 млрд. євро — 1/6 частина прибутку бюджету.

По-друге, на інвестиційну привабливість країни негативно впливає ринок праці, оскільки середньостатистична зарплата в ФРН — одна з найбільших у Західній Європі. Тому прибуток від вкладеного інвестором капіталу не стає заохочувальним чинником. До певної міри висока продуктивність праці і якість німецької продукції компенсує цей факт, але лише до певної міри. Унаслідок

цього, значна кількість вітчизняного капіталу шукає застосування за межами Німеччини.

По-третє, триває незворотний процес старіння населення, що вимагає збільшення витрат на професійне навчання молоді, з одного боку, а з іншого, залучення до роботи в неprestижних сферах виробництва іммігрантів.

По-четверте, потужний фінансово-промисловий важіль ФРН до цього часу не впорався з санацією виробничої і транспортної структури східних земель. Зберігається закритість енергетики від зовнішніх джерел сировини, хоча здійснюються масштабні поставки газу з Росії. Зокрема, саме на Німеччину став працювати російський Північний потік, запущений 2012 р.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р. у Німеччині, як ніде інше, оголила основний конфлікт сучасного капіталізму (між економічною ефективністю і соціальним захистом) і водночас підтвердила, що німецька економіка вміє реагувати на її виклики. Уже в жовтні 2008 р. було прийнято першу антикризову програму, відтак закон про стимулювання ринкової кон'юнктури і зниження податків з підприємців. Бундесканцлер Ангела Меркель визнала кризу «найбільш глибокою в історії ФРН» і вдалася до заходів скорочення робочого тижня, що не допустило збільшення безробіття (у країні в 2010 р. було 3,2 млн. безробітних, але робоча сила не втратила в зарплаті). Різницю між попередньою зарплатою і фактичною теперішньою федеральним підприємцям стало компенсувати федеральне відомство з працевлаштування. Почало масштабно застосовуватися неокейнсіанство — кейнсіанство, що відповідає сучасним методам макроекономічної теорії, яке у вирішенні найважливіших економічних проблем вирішальну роль відводить інвестиціям, сучасному регулюванню, монетаризму за умов високої динаміки розвитку. Унаслідок вчасно вжитих заходів і стійкості німецької економіки, Німеччина із великих країн найменше постраждала від фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. На докризовому рівні зберігались обсяги експорту. Уже восени 2009 р. почався ріст виробництва. Бюджет на 2010 р. передбачав збільшення державних витрат на 10%.

Внутрішньополітичний розвиток

Німеччина — багатопартійна країна. З усіх політичних партій своєю численністю, стажем владної роботи й управління країною серед інших виділяються народні партії ХДС і СДПН. Вони утворюють основу, як правило, коаліції. У післявоєнній Німеччині однопартійних урядів взагалі не було. Разом з тим, уже традиційно склалася цілком сприятлива ситуація, характерна для демократичної країни, коли правляча коаліція й опозиція, якщо не брати до уваги окремі нюанси зовнішньої та внутрішньої політики, спільно працюють у рамках національних інтересів суспільства.

У ХХІ ст. Німеччина вступила з урядом рожево-зелених на чолі з соціал-демократом Герхардом Шредером, якому на виборах у вересні 2002 р. повністю вдалося зберегти коаліцію, що прийшла до влади 27 вересня 1998 р. Сам Шредер вважав це мандатом суспільства на проведення давно нагальних, хоч і непопулярних реформ. Завданням рожево-зеленої коаліції, що прийшла до влади 27 жовтня було виконання програми «Прорив і оновлення», проголошеної 10 листопада 1998 р., в основі якої, спираючись на принципи субсидіаризму, було закладено вирішення соціальних проблем, тобто надання фінансової допомоги з боку держави суспільству, в тому числі й роботодавцям, з метою збереження виробництва. Така політика повністю вписувалася в рамки концепції нової соціал-демократії. Жорсткий і прагматичний політик Шредер умів розмовляти з усіма й подолатися усім.

Разом з тим, по-перше, величезні кошти тратились на «зрощення» двох Німеччин, на забезпечення позитивної динаміки економічного розвитку, на боротьбу з міжнародним тероризмом. Особлива увага приділялася екології, виведенню з експлуатації ряду атомних електростанцій, питанню податкових пільг і фінансової компенсації за електроенергію з регенерованих джерел.

Однак знайти дієві засоби проти економічної стагнації уряду Шредера не вдалося. Число безробітних досягло 5 млн. осіб, і тільки негаразди, що стали відомі громадськості, в їх конкурентів з ХДС/ХСС (махінації Коля і його найближчого оточення, які приймали від промис-

ловців внески в «чорну» касу християнських демократів) дозволили Шредеру, що підкріпив свою позицію обіцянками не посилати німецьких солдат в Афганістан без мандата ООН, зберегти в 2002 році рожево-зелену коаліцію і себе на посаді федерального канцлера. 22 вересня відбулися вибори в бундестаг. Перемогу знову здобув Г. Шредер.

Шредер зразу ж вдався до реформи, метою якої було вдосконалення моделі соціальної держави. Почався обережний перегляд існуючої соціальної системи, що утвердився в назві «Агенда 2010» («Порядок денний до 2010 р.»). Заяву про наміри було оголошено уже 14 березня 2003 р., а пакет законів для неї був вироблений урядом у 2004-2005 рр. Реалізація «Агенди 2010» мала метою пристосувати німецьку економіку до викликів глобалізації через підвищення її конкурентоспроможності, вирішити проблему зайнятості, повернути надію тим, хто опинився на соціальному дні. У соціальній державі це означало б здійснення перерозподілу суспільного багатства на користь тих, хто його виробляє.

Радикальна реформа системи соціального страхування виразилася в «законах Хартца» — члена правління концерну «Фольксваген» — і запроваджувала жорсткий контроль за тими, хто жив за рахунок «соціальної держави». Реформа передбачала різного роду допомогу, яка прив'язувалася до розміру зарплати. Складна система нарахувань цієї допомоги означала фактично зменшення її розміру загалом. Оцінка політологами «Агенди 2010» була позитивною. Однак у тих, хто працював за наймом, вона викликала неприйняття. Представники найманої робочої сили, профспілки, ті, кого вона стосувалася конкретно, зустріли її негативно, звинуватили Шредера в зраді їх інтересів, у проведєнні політики великого капіталу, оскільки податковий тиск на нього послабився. Протестні виступи отримали підтримку у лівого крила СДПН, яке вимагало дистанціюватися від урядового курсу і навіть добровільно перейти в опозицію. Позиції Шредера в суспільстві і власній партії хитнулися.

Навесні 2004 р. він змушений був відмовитися від посади голови партії. За таких умов, щоб повернути собі довіру німців і продовжити розпочаті реформи, Шредер заявив про необхідність провести нові парламентські

вибори. Це було помилкою. «Агенда 2010» завдала удару саме по електорату СДПН. Відбулося зрушення вліво, активізувалася ПДС (Партія демократичного соціалізму), яка, відмовившись від комуністичних догм і засудивши берлінську стіну та злочини комуністичного режиму, до початку передвиборної боротьби 2005 р. оформила союз з «Виборчою ініціативою за працю і соціальну ініціативу», за якою стояли профспілки західної частини країни. Нова політична організація, яка остаточно сформувалась у червні 2005 року і на передвиборному з'їзді 17 липня 2005 р. була перейменована на «Ліву партію», посилила ряди опонентів Шредера. Ліву партію народні сприймають як протиставлення ультраправим, які останнім часом зміцнюють свої позиції на електоральному полі. Якщо кілька років тому одна з найбільш відомих ультраправих організацій (Національно-демократична партія) була представлена на рівні комун, то зараз у неї вже три фракції в ландтагах. Більше того, нещодавно НДП і Німецький народний союз оголосили про своє злиття. Останній, щоб зберегти владу, пішов на дострокові вибори до бундестагу, які програв. Таким чином, у 2005 р. мали шанс отримати мандати вже 5 політичних партій (ХДС/ХСС, СДПН, ВДП, зелені та Ліва партія). На виборах 18 вересня 2005 р. християнські демократи отримали 35,2% голосів, соціал-демократи — 34,2%. Потрапила в бундестаг і Ліва партія, набравши 8,7%, а на території Східної Німеччини — всі 23,3%. Після довгих переговорів утворилася коаліція, яку зразу ж охрестили «протиприродною». СДПН, відмовившись від союзу з Ліввою партією, пішла на угоду з ХДС/ХСС. Велика коаліція, яка існувала з 2005 р. до 2009 р. була специфічним консенсусом між народними партіями, не з'ясованими до кінця відносинами і прагненнями обох до перезавантаження бундестагу на свою користь. Уряд очолила людина Коля, виходець зі Східної Німеччини, лідер «великої коаліції», до якої потрапили обидві народні партії — ХДС і СДПН — Ангела Меркель. Мало хто вважав її зрілим політиком. Однак дуже швидко вона переконала всіх у своєму таланті державця і політика та стала популярним федеральним канцлером. Ангела Меркель швидко завоювала довіру німецьких громадян, а піднесення в економіці сприяло зміцненню позицій

«великої коаліції». Уряд Меркель взяв курс на посилення ролі наукомісткої економіки у виробництві. Елітні університети, що займаються прикладними дослідженнями, стали отримувати щорічні великі кошти з федеральної і земельної скарбниці (75 і 25%). Цьому сприяв також відбір талантів як серед національних, так і іноземців, що навчаються у вишах ФРН.

Унаслідок виборів 27 вересня 2009 р склалася чорножовта коаліція (ХДС/ХСС і ВДП) і остаточне оформлення її п'ятипартійного складу — ліберали, «зелені» і Ліва партія стали невід'ємною частиною партійно-політичного ландшафту ФРН і колективним переможцем передвиборної гонки. Усі вони подолали бар'єр 5%. ХДС/ХСС отримала 34% голосів, соціал-демократи — лише 23%. Меркель поставила на тих, хто хоче працювати і заробляти. Ставка на «поміркованість й акуратність», відмову від різких політичних заяв і поступовість реформ зіграла на користь Меркель. Голова СДПН Ф.-В. Штайнмаєр пішов у відставку.

Уже 26 жовтня 2009 р. було підписано коаліційний договір. «Ріст. Освіта. Згуртованість» стали його ключовим девізом. 10 урядових портфельів отримала ХДС/ХСС, 4 — ліберали (ВДП). Шість членів кабінету — жінки. Головним завданням новообраного уряду стало подолання кризи, а першим кроком — скорочення з 1 січня 2011 р. терміну служби в бундесвері з 9 до 6 місяців. Стратегічний курс уряду визначався, насамперед, економічною кон'юнктурою, яка склалася за умов фінансово-економічної кризи. У виступі в бундестазі 10 листопада 2009 р. Меркель заявила, що першим завданням є її подолання, другим — «зміна ставлення громадян до держави», третім — пошук старанних громадян, інакше кажучи громадян, готових втратити заради подолання фінансово-економічної кризи. Меркель мала на увазі відтермінування на невизначений час проведення податкової та реформи охорони здоров'я, що не зовсім відповідало стандартам «соціальної держави», які склалися в ФРН у другій половині ХХ ст.

Посилена увага приділялася забезпеченню внутрішньої безпеки. Відомство кримінальної поліції отримало додаткові повноваження для боротьби із загрозою тероризму (прослуховування телефонних розмов, висилання

з країни небажаних іноземців, інші превентивні заходи). Розпочала здійснюватися адміністративна реформа, суть якої — у чіткому розмежуванні компетенції центру і суб'єктів федерації. Тривають напрацювання щодо укрупнення земель: із нинішніх 16 передбачається створити 6-7. Німці переконані, що це буде на користь і ЄС. З 2005 р. здійснюється скорочення бундесверу. Якщо в 2005 р. він нараховував 270 тис. осіб, то сьогодні ця цифра наближається до 250 тисяч військовослужбовців.

Вищою оцінкою діяльності уряду А. Меркель стали результати парламентських виборів 22 вересня 2013 р., на яких перемогу здобув блок ХДС/ХСС, набравши 41,5% голосів (311 мандатів у бундестазі). Друга народна партія, здобувши 25,7% голосів виборців (193 мандати), значно поступилася блоку демохристиян. Унаслідок перемовин між обома народними партіями склалася чорно-рожева «велика коаліція» (504 мандати з 630). У грудні цього ж року Меркель втретє була обрана бундесканцлером ФРН. За неї проголосували 462 депутати бундестагу.

Соціальні процеси

Важливою складовою внутрішньої політики ФРН є соціальна сфера, яка отримала легітимацію в конституції 1949 р. На соціальні потреби витрачається більше 1/3 ВВП. Різними видами соціальної допомоги охоплено 40% дорослих громадян ФРН. Однак більша половина суспільного багатства знаходиться в руках менше 10% населення. На протилежному полюсі — молодь, іноземці, що постійно проживають у ФРН, матері-одиначки. В 2005 р. на біржі праці було зареєстровано 5,2 млн. безробітних. На допомогу їм і заходи по перенавчанню витрачають майже 100 млрд. євро на рік. Однак термін допомоги доволі короткий. Через рік допомога по безробіттю перетворюється у скромну соціальну субсидію.

Соціальну проблему обтяжує процес інкорпорації території колишньої НДР у ФРН з її ринком, демократією і соціальною справедливістю. Досі не подолано різницю між Заходом і Сходом щодо рівня життя. Процес

переселення громадян східних земель на Захід триває. Бідними в Німеччині вважають тих, хто має менше 60% середньостатистичного прибутку на душу населення (на Сході таких 25%, на Заході — 10%). Східні землі називають «заповідником пенсіонерів». Тут відбулася деіндустріалізація. ВВП на Сході в розрахунку на одного жителя на 1/3 менший, ніж на Заході, хоча на вирівнювання витрачені величезні кошти.

У соціальній галузі німців найбільше турбують заробітки та реформа охорони здоров'я. Якщо заробітки — одні з найбільш високих у світі, то існує лише страх через їх можливе падіння, а система охорони здоров'я викликає реальні побоювання. У країні діє система обов'язкового медичного страхування, однак його не вистачає, оскільки підвищується вартість ліків і власне лікування. З 1 січня 2009 р. створено фонд здоров'я, але це може спрацювати лише на певний час. Уряд Меркель проголосив реформу охорони здоров'я пріоритетним завданням.

Міграційна проблема

Складною є також демографічна ситуація. Дослідження у цій галузі засвідчили, що за оптимістичним прогнозом до 2050 р. у Німеччині залишиться 60% німців, а за песимістичним — 40%. У ФРН 20 млн. пенсіонерів, а число працездатних скорочується. Уряд змушений йти шляхом поступового підвищення до 2029 р. пенсійного віку до 67 р., додаючи по місяцю в рік, що навряд чи вирішить проблему. Ростуть субсидії на дітей — «кіндєргельд». Більше третини дітей з'являється на світ поза шлюбом. 40% жінок з вищою освітою не мають дітей: кар'єра або діти. Щоб залатати демографічні дірки почалося заохочення міграції. Сьогодні в ФРН постійно проживає більше 7 млн. іноземців. Сюди слід додати 1,5 млн. іммігрантів, що отримали німецьке громадянство. 3,5 млн. сповідують іслам. Найбільша громада — майже 2 млн. осіб. — це вихідці з Туреччини, з якими виникли серйозні труднощі: їх діти не вчать німецьку мову; двієчники об'єднуються в підліткові бан-

ди, називають німців «поїдачами свиней» і займаються моббінгом (у даному випадку — цькування). Багато хто з мігрантів відмовляються визнавати не тільки правила поведінки, але й норми німецьких законів: діти не ходять до школи, дівчат насильно видають заміж, фактично існує багатоженство. Німці, що звикли до порядку і законслухняності, звичаїв і норм іншої цивілізаційної культури та поведінки, таку картину життя категорично не сприймають у буквальному розумінні слова. Більше того, Німеччина ніколи не була імміграційною країною. Наплив емігрантів, особливо з мусульманських країн, став національною проблемою Німеччини. Німці вважають, що справа інкорпорації в німецьке суспільство — це справа власне мігрантів. *«Інтеграція — завдання того, хто інтегрується, я не зобов'язаний терпіти того, хто нічого для цього не робить. Я взагалі не зобов'язаний терпіти кого-небудь, хто живе на засоби держави і заперечує цю державу, не турбується про освіту своїх дітей і постійно виробляє на світ маленьких дівчаток з хустиною на голові»,* — слова з книги колишнього члена ради директорів бундесбанку, члена СДПН Тіло Сарацина під назвою «Німеччина самознищується. Як ми ставимо країну на карту». Німці вважають нездатною «до інтеграції патерналістську, патріархальну культуру, для якої особа — ніщо, а рід і громада єдиновірців — все», що в більшості випадків причиною еміграції є не пошук роботи, а спокуса скористатися німецькою соціальною допомогою. Навіть педантична і толерантна Меркель змушена була визнати в 2010 р., що *«ідея мультикультурного суспільства провалилась абсолютно. Хто хоче жити в Німеччині, повинен говорити німецькою».*

Для вирішення проблеми мігрантів політики пропонують різні програми: від радикально-репресивних до ліберально-гуманістичних, де одні бачать вихід у жорсткому зобов'язанні щодо дітей-мігрантів регулярно відвідувати ясла, дитячий садок, а за пропуск вираховувати гроші з соціальної допомоги, при вступі до німецької школи запровадити для них екзамен з німецької мови. Ніякої мультикультурності — усі мають стати німцями. Німці, незадоволені мігрантами, все більше голосують за ультраправих. Народні партії постійно шукають шляхи виправлення ситуації з мігрантами, вважають, що тут

могло б допомогти адресне залучення мігрантів певних професій. Інакше приїжджі все частіше стають споживачами соціальної допомоги, а не двигунами економіки.

Мігранти приїжджають до Німеччини не тільки з Азії та Африки. Остання хвиля — 4,5 млн. переселенців зі Східної Європи та СРСР. Вони навпаки прагнуть стати справжніми німцями. Але населення при всій зовнішній ввічливості оточує їх холодним відчуженням. Ті, у свою чергу, сприймають німецьких обивателів у ролі «нахлібників», які експлуатують соціальну державу. Але тут є високий рівень життя і соціальна допомога, яку багато з них отримує з боку держави.

Уряд Ангели Меркель серйозно взявся за вирішення емігрантської проблеми. З 1 січня 2005 р. набрав чинності новий закон про іноземців, у якому є відмова від сегрегації, яка в Німеччині виражається у «праві крові», що полегшує прийняття іноземцями німецького громадянства. Водночас здійснюється посилений контроль за іноземцями, які постійно проживають у країні. Їх може просто вислати навіть регіональна влада. Біженців, що прибувають з безпечних країн, висилають негайно. Справа дійшла до того, що 2009 р. ХДС/ХСС виступила за законодавче закріплення за німецькою мовою статусу державної.

Іноземців не хочеться, але дійсність потребує. Вони працюють там, де не погоджуються німці. За кількістю іноземців Німеччина посідає перше місце в Європі. На 1 січня 2009 р. у Німеччині проживало більше 7 млн. іноземних громадян. Роста й еміграція самих німців, які вважають, що в США, країнах ЄС можна зробити більш успішну кар'єру.

Зовнішня політика

Відповідно до змін зростає й міжнародна роль Німеччини — вона стала глобальним гравцем. Німеччина все частіше виступає посередником у вирішенні проблем між Сходом і Заходом, виявляє особливий інтерес до пострадянського простору. В останні роки значно активізувалися стосунки між Німеччиною і Росією. У цих

відносинах домінує економічна складова, яка, між іншим, в обох країнах традиційна. Росія для Німеччини цікава великим ринком збуту промислових товарів, сировинними ресурсами, насамперед нафтою та газом. Німеччина отримує від Росії сировину, яка складає понад 90% усього російського експорту в ФРН. Навпаки, Росія з Німеччини — готову продукцію, інновації й наукомісткі високотехнологічні товари. Німеччина для Росії, як і в далекі 20-30-ті роки, — база індустріальної модернізації, нових технологій тощо. У Росії навіть заговорили про спільність історичного шляху. Добре, якщо його доктрину розуміють, як спрямовану на користь усьому європейському континенту. Оскільки з історії відомо, що коли ці країни були разом, то вони підминали під себе всіх. Нарізно і суперечливо, тоді виникала небезпека війни між ними. Те й інше створювало ситуацію європейського неспокою.

Закріплюється і зміцнюється традиція вірності аде-науерівському атлантизму. Більше того, Німеччина в усіх аспектах європейського співтовариства є центром об'єднаної Європи. Однак, якщо раніше її інтереси реалізувалися в стосунках із західним демократичним світом, то тепер ФРН зміцнює свої економічні позиції з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, з країнами пострадянського світу.

Німеччина є визнаним локомотивом європейської інтеграції, головним донором ЄС, що особливо проявилася з початком кризи 2008 р. Потужна ФРН має багато дивідендів від зникнення митних кордонів. Разом з Францією вона стала основою геополітичної рівноваги в Європі. Єлисейський договір 1963 р. не тьмяніє. Не випадково кожен канцлер починає свої візити з поїздки в Париж.

Німеччина — активний гарант вирішення проблеми безпеки у світі. Наприкінці 2001 р. перші солдати бундесверу прибули в Афганістан. 5 тисяч вояків ФРН здійснювали там миротворчу й антитерористичну місію. Зоною відповідальності німецького контингенту стала північ цієї уже десятки років неспокійної країни. Не всі німці схвалюють присутність ФРН в Афганістані. Унаслідок таких настроїв у 2003 р. Шредер відмовився від участі у військовій операції в Іраку, через що виникли

тертя між США та ФРН. Проте порозуміння відбулося досить швидко. Це засвідчує, що Німеччина вже не «молодший брат» США, а важливий чинник збереження миру і спокою на планеті, дотримання міжнародного права, тих основоположних принципів співжиття, зафіксованих у численних документах, які регулюють відносини, зокрема між європейськими країнами. Демонструючи таку позицію, Німеччина не стоїть осторонь подій, які 2014 року стали розгортатися на пострадянському просторі, зокрема анексії Росією Криму та неоголошеної війни проти України. Разом з тим, українська політика Берліна неоднозначна і суперечлива тому, що ФРН побоюється порушення усталених і вигідних торговельних та економічних відносин з Росією. Так у 2008 р. на Бухарестському саміті Альянсу Німеччина заблокувала отримання Україною Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

ФРН — друга після США держава за засобами, що виділяються країнам, які розвиваються, — 10 млрд. євро. ФРН входить до шістки, яка веде переговори з Іраном з питання ядерної енергетики, прагне зайняти місце постійного члена РБ, що цілком відповідає її вазі у світовій політиці.

Громадянське суспільство

Результати, яких домоглася ФРН за порівняно короткий період, вражають своїми перетвореннями і досягненнями. Дві світові війни, в епіцентрі яких знаходилася Німеччина, навчили німців сміливості категорично порвати з мілітаризмом й імперськими амбіціями минулого і звернутися до цивілізаційного і демократичного надбання людського співтовариства, помножити те й інше на німецьку працьовитість, творчий прагматизм, організаційний талант, винахідницьке мистецтво й завзяття в досягненні поставлених цілей. Сьогоднішня Німеччина — це впевнене в собі громадянське суспільство. Громадські об'єднання (до 500 тис.), у яких 16% усіх жителів, виступають партнерами влади у вирішенні важливих проблем. Вони стали «третьім двигуном» прогресу поряд з держа-

вою і ринком, охоплюють всі сфери людського співжиття (догляд старих, інтеграція іноземців, підтримка порядку на вулиці і боротьба з екстремізмом), виконують величезний обсяг роботи. Незаперечний факт: у разі відсутності такої багатопланової діяльності громадських активістів, знадобилося б створення 3,2 млн. робочих місць і значне фінансове навантаження на державний бюджет. У фінансовому плані громадські організації живлять 16,4 тис. фондів (2008 р.), сукупний капітал яких досягає 100 млрд. євро.

За таких умов спостерігаємо процес «департизації» громадського життя, що є новим явищем постіндустріального суспільства, подальшого розвитку організаційних структур вияву високого рівня демократії, що значною мірою обумовлюється інформаційною революцією. Скажімо, молодь шукає відповідь на хвилюючі питання в Інтернеті, ЗМІ. Преса і телебачення — не тільки «четверта влада», які є, як ніде в світі, виразником громадських настроїв. А ось партії німці сприймають як «годівниці для політиків». Усе більш відчуженим стає ставлення до церкви, як католицької, так і протестантської, зате є набожне ставлення до доквілля. Інвестиції держави в екологію досягають 100 млрд. євро на рік. Рейн і Ельба давно перестали бути стічними канавами. В усьому відчувається прагнення німців зробити свою країну показово-зразковою. Німецькі громадяни гордяться своєю країною. Сповна заплативши за помилки і пройшовши цивілізаційне очищення від минулого, німці вважають себе відповідальними за нього.

Джерела та література

1. Ватлин А.Ю. Германия в 2000-2010 годах / А.Ю. Ватлин // ННИ. – 2010. – № 6.
2. Зарицкий Б. Энергетические дилеммы ФРГ / Б. Зарицкий // МЖ. – 2013. – № 5.
3. Мартинов А.Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990-2005) / А.Ю. Мартинов. – К., 2006.
4. Квицинский Ю.А. Россия – Германия. Воспоминания о будущем / Ю.А. Квицинский. – М. : Детективпресс, 2008.

5. Павлов Н. Российский фактор во внешней политике А. Меркель / Н. Павлов // МЭ и МО. – 2014. – № 6.

Контрольні запитання

1. *У чому успіхи та проблеми сучасної німецької економіки.*
2. *Як ви розумієте поняття «наукомістка» і «імпортно-експортна залежність» німецької економіки.*
3. *У чому зв'язок демографічної та міграційної проблем у ФРН?*
4. *У чому виражається зростаюча роль Німеччини у світовій політиці та безпеці.*
5. *Провідна роль ФРН у подоланні фінансово-економічної кризи в країнах ЄС.*
6. *Громадські організації в Німеччині. Вплив громадянського суспільства на владу та всі сфери життя країни.*
7. *Українська політика Ангели Меркель.*

15. РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Політичний розвиток

Знаковими подіями в політичному житті Польщі в перші десятиріччя нового століття стали вибори (парламентські та президентські) восени 2005 р. На зміну конкуренції між представниками нової політичної еліти і посткомуністами, що визначала розстановку сил після краху соціалізму, прийшла боротьба між вихідцями із «Солідарності», недавніми профспілковими активістами. На парламентських виборах, які пройшли 25 вересня 2005 р. і засвідчили рекордно низьку явку виборців за всю новітню історію Польщі (40,5%), перемогу отримали дві партії правоцентристського спрямування: «Право і справедливість» (ПіС) — 33,8% голосів виборців та «Громадянська платформа» (ГП) — 29%. Окрім них, до Сейму потрапили ще 4 партії, які мали своє представництво в парламенті попереднього скликання: популістська «Самооборона» — 11,4%, Союз лівих демократів — 11,3%, Ліга польських родин — 8%, Польська народна партія (ПНП) — 7%. Коаліційний уряд меншості сформував К. Марцінкевич. У другому ж турі президентських виборів 9 жовтня незначною більшістю (53%) переміг один із лідерів партії «Право і справедливість» Лех Качинський, який обіцяв повернути країні католицькі цінності, зберегти систему соціального забезпечення. Утім, у липні 2006 р. після відставки прем'єра Марцінкевича новим главою уряду був призначений брат-близнюк чинного глави держави Ярослав Качинський.

Найголовнішим здобутком братів Качинських на посадах президента та глави уряду стала ефективна співпраця з Євросоюзом, завдяки чому офіційна Варшава отримала з його бюджету 90 млрд. євро, що стали основним інвестиційним і стабілізаційним фондом країни до 2009 р. Зростання ВВП у ці роки перевищило 5%, зменшилося безробіття. Крім того, Польща довела свою рішучість та рівноправність як члена ЄС, заблокувавши пере-

говори щодо нової угоди між ЄС і Росією, та відмовилась ратифікувати Енергетичну хартію, що, на думку польських керманічів, суперечила її державним інтересам.

Улітку-восени 2007 р. Польща опинилася на межі політичної кризи, спровокованої розпадом правлячої на той момент коаліції і саморозпуском парламенту. На дочасних виборах у Сейм, проведених 21 жовтня, пропрезидентська партія ПіС здобула лише 32,1%, що було замало для повноцінного звершення влади в країні та стало причиною відставки з посади прем'єра-міністра Я. Качинського. Водночас поразка партії ПіС фактично перетворила Леха Качинського в опозиційного президента. Утім, 10 квітня 2010 р. глава польської держави трагічно загинув внаслідок авіакатастрофи президентського літака під Смоленськом. У літаку також перебували члени офіційної польської делегації, які мали взяти участь у церемонії вшанування пам'яті жертв розстрілів НКВС у Катині. Розслідування авіакатастрофи досі не пролило світла на її обставини, а російська та польська сторони надали різні висновки і версії щодо причин трагедії цієї авіакатастрофи.

Перемогу на дочасних парламентських виборах здобула ГП (41,5%), передвиборча агітація якої переконала виборців у тому, що дворічне правління партії Качинського в 2005–2007 роках становило «загрозу для демократії». Новий коаліційний уряд ГП і ПНП очолив Дональд Туск. Він задекларував, що період трансформації і реформ скінчився, тож Польща перестала бути країною перехідного періоду і перетворилася на демократичну та заможну державу західного зразка, а відтак треба жити тут і тішитися великим цивілізаційним ривком, що його Польща зробила за останні 20 з лишнім років. Водночас новим главою польської держави за результатами дочасних президентських виборів 2010 р. було обрано лідера ГП Б. Комаровського (Д. Туск відмовився брати участь у виборах і заявив: *«Я хочу залишитися прем'єр-міністром... у мого уряду є інструменти для досягнення цілей»*), який у партнерстві з урядом забезпечив стабільний і поступальний розвиток країни в складні економічні часи.

На парламентських виборах у жовтні 2011 р. партія Д. Туска — ГП — встановила рекорд: уперше в незалежній

країні правляча партія змогла перемогти (39,1%) вдруге поспіль з відривом майже 10% голосів від свого головного конкурента ПіС Я. Качинського. Антиклерикальний і соціально-ліберальний «Рух Палікота» виборов 10% голосів, Польська селянська партія — 8,3%, Союз демократичних лівих сил — 8,2%.

У червні 2014 р. після низки скандалів, що вибухнули після публікації в ЗМІ записів розмов членів уряду, прем'єр-міністр Д. Туск звернувся до парламенту Польщі з пропозицією винести на голосування питання про довіру кабінету міністрів. Останній здобув вотум довіри і залишився при владі. Утім, після обрання 30 серпня 2014 р. президентом Європейської ради Туск, який виконував обов'язки глави польського кабінету міністрів протягом 7 років, подав у відставку. Згідно з польською конституцією, разом з прем'єром у відставку пішов увесь уряд, а новий сформував представник урядової коаліції — спікер Сейму Єва Копач. Її партія Громадянська платформа перемогла на місцевих виборах в листопаді 2014 р., отримавши контроль над 8 із 16 воєводств країни, опозиція в особі партії ПіС перемогла в 6 воєводствах на сході країни, а Польська народна партія, що є партнером по коаліції політичної сили Є. Копач, стала переможцем ще у 2 воєводствах.

Соціально-економічний розвиток

На початку нового століття Польща увійшла до числа десятка держав, які за темпами зростання майже вдвічі перевищили середньосвітовий показник. У 1994-2001 роках щорічна додана динаміка ВВП становила понад 6%. У 2002 р. рівень ВВП склав 373,2 млрд. дол. або 9,7 тис. дол. на душу населення, а в 2005 р. ці показники були 512,9 млрд. дол. і 13,2 тис. дол. Але життєвий стандарт поляків залишався утричі нижчим, ніж середній у країнах ЄС. Провідними секторами польської економіки були машинобудування, чорна і кольорова металургія, хімічна, нафтохімічна, коксохімічна, текстильна промисловість, виробництво спортивних товарів, фарфору та фаянсу, продовольства і напоїв.

Світову фінансово-економічну кризу уряд Д. Туска зустрів у повній готовності до вжиття антикризових стабілізаційних заходів, що виявилися ефективними. У 2009 р. Польща мала 1% зростання ВВП і, за словами польського прем'єра, була «зеленим островом» економічного зростання на тлі суцільної економічної рецесії. У 2011 р. ВВП зріс вже на 1,5% і становив 514,5 млрд. дол. або 13,5 тис. дол. на душу населення. Інфляція у 2011–2012 рр. коливалася в межах 4%, тоді як безробіття становило 12%, а безробіття серед молоді до 30 років сягало 25%. На початку другого десятиріччя у структурі ВВП найбільший відсоток припадав на послуги — 65%, промисловість — 32%, сільське і лісове господарство — 3%.

Головним чинником відносно стабільного розвитку польської економіки був вступ країни в 2004 р. до Євросоюзу і використання фінансових ресурсів ЄС. За підрахунками видання «Puls Biznesu», з травня 2004 р. за 10 років Польща отримала чистої допомоги на суму 336 млрд. євро, що майже дорівнювало ВВП країни в 2013 р. (за ці гроші країна могла б щодня будувати 10 сучасних шкіл або 10 км автомагістралей). Отримані кошти були використані на розвиток інфраструктури, інноваційні технології, охорону навколишнього середовища, регіонального розвитку, модернізацію сільського господарства тощо.

Упродовж першої декади членства Польщі в Євросоюзі було створено 2 млн. нових робочих місць, як наслідок, безробіття за цей період впало на 9,5% — з 19,8% у 2003 р. до 10,3% у 2013 р. При цьому мінімальна заробітна плата зросла удвічі — з 800 до 1,6 тис. злотих (380 євро), а середня — з 2,2 тис. до понад 3,6 тис. злотих (понад 850 євро). Чи не найбільше від членства в ЄС виграли аграрії та переробна промисловість, які свого часу більше за всіх виступали проти вступу до Євросоюзу. За 10 років прибутки польських аграріїв зросли в 5 разів (з 4,1 млрд. євро в 2003 р. до 20 млрд. євро в 2013 р.), а польське село отримало від Брюсселя 29 млрд. євро у вигляді різноманітної допомоги. Завдяки членству в ЄС сільське господарство та переробна промисловість країни стали сучасними і конкурентними на європейському ринку. Польща не лише не втратила, а й вийшла на перші ролі в ЄС у багатьох напрямках. Вона посідає в ЄС

перше місце з вирощування яблук, друге — жита і картоплі, третє — з буряків та ріпаку, й на перших позиціях із виробництва пшениці, молока та м'яса.

Утім, найбільшим негативним наслідком членства країни в ЄС стало різке зростання трудової міграції, а відтак, виїзд за кордон у пошуках кращого життя сотень тисяч молодих поляків. Застереження Варшави викликає обмеження для країни з боку Брюсселя в енергетичній сфері, зокрема щодо скорочення шкідливих викидів в атмосферу у контексті реалізації ЄС амбітної кліматичної політики. Варшава також не особливо задоволена розподілом посад в органах ЄС.

Зовнішня політика

Пріоритетними напрямками зовнішньої політики була інтеграція до європейських і євроатлантичних структур. Після тривалих переговорів та узгоджень у 1999 р. Польща стала повноправним членом НАТО. Її військові контингенти взяли участь в операції НАТО «Свобода Іраку», а також брали участь в операції Альянсу в Афганістані. На території Польщі були розміщені військові підрозділи США і проводиться навчання військ НАТО. Важливе значення має участь польських ВПС у патрулюванні повітряного простору країн Балтії. У рамках програми «Розумна оборона», крім участі у військових операціях і роботі багатонаціональних штабів, Польща відіграє окрему роль у реалізації проєктів логістичного забезпечення військ НАТО і підготовці зв'язківців та фахівців автоматизованих систем управління. До 2018 р. на польській території будуть розгорнуті американські протиракетні комплекси в рамках створення системи ПРО НАТО в Європі.

У 1994 р. офіційна Варшава подала формальне прохання про вступ до ЄС, а його повноправним членом стала 1 травня 2004 р., що мало вирішальний вплив на розвиток країни. Польща отримала можливість впливати на політичні й економічні процеси, питання безпеки, що стосувалися країн ЄС і відбилися на її іміджі серед них: у 2009 р. головою Європарламенту став колишній

польський прем'єр Єжі Бузек, а Януш Левандовський у складі Єврокомісії отримав посаду єврокомісара з питань бюджету. У другій половині 2011 р. Польща упродовж 6-ти місяців головувала в Євросоюзі і спрямувала свої зусилля на сприяння економічному розвитку ЄС, зміцнення його Загальної зовнішньої політики і політики безпеки, підвищення оборонного потенціалу ЄС (посилення можливостей бойових тактичних груп), забезпечення європейської енергетичної безпеки. Завдяки зусиллям Варшави стартувала програма ЄС «Східне партнерство».

Польща брала участь в європейській регіональній політиці як член Вишеградської четвірки, у рамках якої вироблялися спільні позиції з політичних та економічних проблем, питань енергетичної безпеки і військово-технічного співробітництва. Крім того, офіційна Варшава співробітничала з Францією і ФРН у рамках Ваймарського трикутника, відстоюючи власні амбіційні претензії на роль лідера в регіоні Східної Європи.

Відносини з РФ розвивалися складно. Лише завдяки зусиллям польського прем'єра Д. Туска, який у лютому 2008 р. здійснив візит до Москви, вдалося створити видимість двостороннього конструктивного діалогу. Упродовж 2010-2011 рр. Генпрокуратура РФ передала полякам 148 томів з матеріалами «Катинської справи», а в листопаді 2010 р. Держдума РФ ухвалила постанову щодо Катинської трагедії, у якій її винуватцем було названо Й. Сталіна.

Упродовж років початку нового століття польсько-українські відносини, що наприкінці 1990-х років набули статусу стратегічного партнерства, розвивалися досить інтенсивно. Відбувалися візити президентів, прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ і оборони, зустрічі парламентарів двох країн, консультації та конференції. Засідали Консультаційний комітет при президентах Польщі та України, Міжнародна польсько-українська координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, Змішана комісія з питань торгівлі і економічного співробітництва. Політико-правова база українсько-польських двосторонніх стосунків наприкінці 2014 р. налічувала понад 140 міждержавних, міжурядових і міжвідомчих чинних документів. Задля

вирішення комплексу митно-прикордонних питань, сторони активно працюють над створенням нових та модернізацією існуючих прикордонних пунктів пропуску, відновленням взаємодії під час здійснення митно-прикордонного контролю та втіленням спільного контролю та ін. Офіційна Варшава зайняла безкомпромісну позицію щодо анексії РФ території АР Крим та неодноразово висловлювала підтримку незалежності й територіальної цілісності України.

Джерела та література

1. Лыкошина А.С. Дональд Туск: Политический портрет / А.С. Лыкошина. – М., 2013.
2. Михалев О.Ю. Польский союз демократических левых сил в начале XXI века / О.Ю. Михалев // Славяноведение. – 2014. – №5.
3. Польша-України. Поляки-Українці. Погляд з-за кордону. – Варшава, 2013

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте досягнення Польщі в соціально-економічному і політичному розвитку.*
2. *Українська політика Польщі.*

16. РУМУНІЯ

Політичний розвиток

Політичний клімат у Румунії на початку нового століття визначили парламентські та президентські вибори 2004 р. За їх результатами найбільше місць у двопалатному парламенті здобула Соціал-демократична партія — 36,6%, опозиційний Ліберально-демократичний союз набрав 31,8%, а партія «За велику Румунію» стала третьою парламентською партією — 13%. Уряд країни сформував К. Попеску-Терічану. Президентом країни став кандидат від опозиції, представник правоцентристського блоку «Справедливість і правда» Т. Басеску (51,5%). Відразу після виборів намітилося протистояння між главою держави і прем'єр-міністром, якого підтримувала парламентська більшість.

У квітні 2007 р. ліва опозиція в парламенті звинуватила президента в «перевищенні повноважень, наданих конституцією країни» усунула його з посади. Проте на травневому референдумі щодо відставки президента Румунії більшість учасників (75%) висловилися за те, щоб Т. Басеску продовжував виконувати обов'язки президента.

Нову розстановку політичних сил у Румунії зафіксували листопадові 2008 р. парламентські вибори, за результатами яких провідні позиції посіли коаліція Соціал-демократичної й Консервативної партій (33%) і Демократично-ліберальна партія (32,3%), представник якої Т. Столожан сформував кабінет міністрів. Суспільна напруженість у країні спостерігалася під час президентських виборів наприкінці 2009 р. У другому турі з мінімальною перевагою (0,67%) Т. Басеску переміг лідера соціал-демократів М. Джоане. Результати цих виборів завершили урядову кризу, а новий коаліційний уряд (Демократично-ліберальна партія і Демократичний союз угорців Румунії) знову очолив Е. Бок.

На початку 2012 р. Румунія увійшла в смугу нової політичної кризи, яку супроводжували акції протесту

проти прийняття урядових заходів суворої економії, зокрема зниження пенсій і зарплат, скорочення ряду соціальних програм. На цьому тлі прем'єр-міністр Е. Бок подав у відставку, а опозиція звинуватила президента Т. Басеску в порушенні конституції, обмеженні громадянських прав. Парламент країни висловив йому імпічмент, а тимчасово виконуючим обов'язки президента став голова Сенату К. Антонеску. 29 липня 2012 р. був проведений референдум з питання імпічменту президента, але через низьку явку виборців (46%) його було визнано недійсним і Т. Басеску повернувся до виконання своїх повноважень. Враховуючи зростання прихильності співгромадян до монархії, влітку 2013 р. глава держави, підтримав референдум про повернення монархії, хоча конституція Румунії забороняла змінювати форму правління. Невдовзі Т. Басеску заявив про бажання створити єдину державу з Молдовою, що є румунською землею.

На парламентських і місцевих виборах 2012 р. переміг Соціально-ліберальний союз, що оформився в 2011 р. як об'єднана парламентська опозиція. Уряд країни сформував лідер соціал-демократів В. Понта. Утім, спроба соціал-демократів укріпити вплив у коаліції, всупереч домовленостям, навесні 2014 р. спровокували конфлікт із союзниками. Національно-ліберальна партія заявила про вихід з Соціал-ліберального союзу, перехід в опозицію та зажадала відставки прем'єр-міністра.

У президентських виборах в листопаді 2014 р. за посаду глави держави змагалися 14 кандидатів. Переможцями першого туру стали соціал-демократ і чинний прем'єр-міністр В. Понта — 40,4% та лідер націонал-лібералів К. Йоханнес — 30,3%. У другому турі, всупереч прогнозам і соціопитуванням, перемогу здобув кандидат від опозиційної Націонал-ліберальної партії Клаус Йоханнес, який набрав 54,5%, а лідера владної Соціал-демократичної партії В. Понту підтримало на 9% менше виборців. На національному рівні Йоханнеса підтримали більшість центральних і північно-західних повітів, що традиційно підтримують правих, але переконливу перевагу націонал-лібералу забезпечили закордонні виборчі дільниці (на 300 дільниць за кордоном — рекордна кількість порівняно з попередніми президентськими кампаніями — прийшло 378 тис. громадян Румунії, які

проживають за межами країни). Новий румунський лідер належав до нечисленної громади трансільванських саксів — етнічних німців, які колонізували цей регіон у далекому XII ст. Головні зусилля К. Йоханнес спрямовує на боротьбу з корупцією, підвищення ефективності освоєння європейських фондів, розвиток інфраструктури та входження Румунії в зону євро. На міжнародній арені він, як і його попередник, виступає за посилення співпраці з Брюсселем, США, за підвищення ролі Румунії в НАТО, а також приділяє чимало уваги румунській діаспорі.

Соціально-економічний розвиток

Румунія належала до індустріально-аграрних країн з перехідною економікою. Основними видами продукції було і залишається устаткування для нафтопромислів, електростанцій, цементних заводів, автомобілі, товарні вагони, трактори, металообробні верстати. Важливими галузями промисловості є хімічна і видобувна, а провідною галуззю сільського господарства є землеробство. Визначальними рушіями економічного зростання країни були експорт та зарубіжні інвестиції.

До фінансово-економічної кризи 2008 р. Румунія була однією з країн у Євросоюзі, що розвивалася найбільш швидко. Цьому сприяло оновлення румунської економіки після вступу країни у 2007 р. до ЄС, активне впровадження європейських моделей господарювання. Найбільш позитивне значення мала модернізація її економічного сектора, який фактично став локомотивом промислового зростання країни.

З поглибленням кризи економіка країни почала скорочуватися, оскільки іноземні інвестори взялися виводити капітал з країни. Для реалізації програми підтримки економіки, а також покриття частини дефіциту бюджету платіжного балансу та дефіциту державного бюджету, Бухарест був змушений просити у МВФ антикризовий кредит. 2009 р. Румунія дійшла згоди з МВФ, ЄС і Світовим банком про виділення країні упродовж двох років допомоги в розмірі 20 млрд. євро. Згідно з домовленістю, кредит надавався за умови, що Бухарест ско-

ротить витрати бюджету й підвищить податки. Як наслідок, зарплати в бюджетній сфері скоротили на 25%, а 2011 р. — ще на 5%. Пенсії зменшили на 15%, а пенсійний вік збільшили до 65 років. Але негативний вплив на економіку країни цих рішень дав підстави МВФ рекомендувати владі Румунії підвищити зарплати і пенсії в бюджетному секторі, а також зосередити увагу на забезпеченні внутрішнього виробництва за рахунок попиту.

Незначне зростання економіки країни відновилося в 2012-2013 рр. Цьому сприяло збільшення експорту товарів у РФ, до якої було відправлено третину румунського вивозу. Економіка Румунії була 11-ю за рівнем ВВП серед країн Євросоюзу, однак рівень ВВП на душу населення складав приблизно 46% від середньоєвропейського. Основною проблемою румунської економіки була вкрай низька частка формальної зайнятості населення: у 2013 р. із майже 20 млн. її мешканців лише 5 млн. вносили частину своїх трудових доходів у державні страхові фонди. На осінь 2014 р. румунська економіка повернулася в стан рецесії, а причинами цього стали скорочення прямих іноземних інвестицій, запровадження нового оподаткування промисловості й населення, погана абсорбція європейських фондів.

Зовнішня політика

У міжнародних відносинах офіційний Бухарест надавав пріоритет США і державам Західної Європи, послідовно проводив курс на інтеграцію до євроатлантичних структур. У 2004 р. Румунія стала повноправним членом НАТО, відмовившись перед цим від будь-яких територіальних претензій до сусідів, зокрема й до України, і це було однією з основних умов її членства в альянсі. З 1 січня 2007 р. країна стала членом Євросоюзу і одним із найбільш послідовних провідників ідей європейської інтеграції балканських країн, маючи на меті створити сприятливе безпечне середовище в регіоні. Ще в жовтні 2008 р. у Румунії була презентована «Ініціатива ЄС з питань імміграції та розвитку в Чорноморському регіоні», яка мала упорядкувати ринки праці та трудо-

ву міграцію. Бухарест активно зміцнював свої позиції в енергетично важливому Дунайському регіоні, зокрема став одним із ініціаторів та провідних учасників «Дунайської стратегії ЄС». З 2014 р. румунські громадяни отримали право працювати без обмежень у всіх країнах Євросоюзу. Проте Румунії кілька разів відмовляли у питанні вступу до Шенгенського безвізового простору, мотивуючи рішення тим, що влада країни недостатньо ефективно бореться з корупцією, організованою злочинністю, не може гарантувати безпеку своїх кордонів, не виконала зобов'язання щодо інтеграції у суспільство циган (ромів).

Румунія бере активну участь у реалізації спільної політики безпеки ЄС, а її військові підрозділи входять до складу грецько-румунсько-болгарської та італійсько-румунсько-турецької батальйонних тактичних груп. Бухарест є основним партнером США і НАТО в просуванні їх військової інфраструктури на Схід. На базі румунської військової інфраструктури розгортається Об'єднана оперативно-тактична група «Схід» армії США. Крім того, США домоглися якісної модернізації системи протиповітряної оборони Румунії та виявлення надводних (морських) об'єктів. Для Румунії дуже важливі плани США щодо розміщення об'єктів ПРО США/НАТО на румунській території, що сприяє як підвищенню ролі румунської держави в Альянсі, так і зміцненню її національної безпеки.

Позитивно розвивалися відносини між Румунією і Китаєм, який розглядає Бухарест як свого головного партнера в Центрально-Східній Європі. Відносини між Україною і Румунією залишалися напруженими, а у румунських ЗМІ неодноразово з'являлися неофіційні заяви про приховані територіальні претензії Бухаресту до України. Але жодне з питань на порядку денному українсько-румунських відносин не мало екзистенційної загрози Україні та не підривало її відносин з ЄС і НАТО. Взаємні претензії Києва і Бухареста нерідко мали дзеркальний характер: якщо Україна закидала Румунії, що вона завдавала шкоди дельті Дунаю, поглиблюючи Кілійське гирло, то остання обвинувачувала східну сусідку в тому, що поглиблення гирла Бистре мало аналогічний ефект.

У лютому 2014 р. уряд Румунії ухвалив рішення про безвізовий порядок в'їзду для громадян України, які мали шенгенські візи. Президент Румунії Т. Басеску гостро засудив підтримку сепаратистів на сході України з боку РФ і підтвердив послідовну та беззастережну підтримку України, а також боротьби українського народу за незалежність і територіальну цілісність країни. Двостороння угода про місцевий прикордонний рух (жовтень 2014 р.) надала право безвізового в'їзду до Румунії півмільйону українців.

Джерела та література

1. Кравченко В. Вибори із сюрпризом: президентом Румунії обраний етнічний німець / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2014. – 22 листопада.
2. Биткова Т.Г. Политика и экономика Румынии: история реформ и их перспективы / Т.Г. Биткова // Восточная Европа: 20 лет социальной трансформации : сб. научн. трудов / редкол.: Ю.И. Игрицкий (отв. ред.) и др. – М., 2010. – С. 86-115.
3. Переможець із Трансільванії. Чого чекати від «німецького» президента Румунії? // Європейська правда [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.eurointegration.com.ua/articles/2014/11/8/7027911

Контрольні запитання

1. *У чому успіхи і проблеми сучасної румунської економіки?*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Румунії.*

17. РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

Політичний розвиток

На початку 2000-х рр. в Сербії проходили процеси демократизації. Важливим кроком у цьому напрямку стали вибори до вищого представницького органу Скупщини у грудні 2003 р. Із 19 партій і коаліцій, які виборювали мандати, лише 6 подолали 5%-й бар'єр. Найбільше голосів здобули праві партії — Сербська радикальна (27,6%) і Демократична (17,7%), що пояснюється незгодами в демократичному блоці, складним економічним і соціальним становищем. До парламенту потрапили партії демократичної орієнтації: Демократична партія, Сербський рух оновлення і «Група 17 плюс». За результатами другого туру президентських виборів у червні 2004 р. главою держави став Б. Тадич (53,3%). Він також переміг на президентських виборах 2008 р. із результатом 50,3% голосів. Суспільний резонанс у країні мав жовтневий референдум 2006 р. стосовно нової конституції. В її ст. 1 Сербія визначалася як держава сербського народу та усіх її громадян; Воєводина отримувала самоврядування, а Косово вирізнялося як інтегральна частина країни з фундаментальною автономією.

Важливою подією в суспільно-політичному житті країни стали парламентські вибори в січні 2007 р., у яких взяло участь 60,5% виборців. Прохідний 5%-й бар'єр подолали 6 партій із 20, що брали участь у перегонах. Відносним переможцем стали Сербська радикальна (28,6%) і Демократична (22,7%) партії. У травні 2007 р. була створена коаліція і сформовано уряд, який очолив лідер альянсу Демократична партія Сербії — «Нова Сербія» В. Коштуніца. Одним із пріоритетних завдань цього кабінету було поновлення переговорів про відносини Сербії з ЄС, перерваних у 2006 р. через відмову офіційного Белграда видати гаазькому Міжнародному Суду одного із лідерів боснійських сербів Р. Младича. На дочасних парламентських виборах у травні 2008 р.

перемогу здобула пропрезидентська коаліція «За європейську Сербію» — 38,4%, а уряд очолив М. Цветкович. У липні 2009 р. в країні проведена адміністративно-територіальна реформа, за якою Сербія була поділена на сім регіонів: Воєводина, Белград, Західний, Східний, Центральний і Південний регіони, Косово і Метохія. Водночас зберігся й поділ на попередні 20 округів і столицю Белград.

Прагнучи початку діалогу відносно вступу Сербії до ЄС і розраховуючи на створення європейської більшості у парламенті країни, президент Б. Тадич у квітні 2011 р. подав у відставку. У країні оголошено проведення дочасних виборів, а головною темою передвиборної кампанії стало питання євроінтеграції. 6 травня 2012 р. були одночасно проведені президентські, парламентські і місцеві вибори. На виборах глави держави несподівано переміг лідер правоцентристської Сербської прогресивної партії Т. Ніколич. На парламентських виборах найбільшу підтримку здобула коаліція демократичних сил «За Сербію» (24%) і блок І. Дачича (14,5%). Коаліційний уряд очолив голова націоналістичної Соціалістичної партії Сербії І. Дачич, пріоритетом якого стала інтеграція країни до ЄС та економічний розвиток країни. Обраний президентом і урядом політичний курс — «автономія для сербів у Косово, а для Сербії — ЄС» завершився укладенням у квітні 2013 р. Брюссельських угод. Їх реалізація мала ключове значення для Сербії, відкриваючи Белграду переговори про вступ країни до Євросоюзу. Водночас серби на півночі Косова з центром у північній частині міста Косовська Мітровіца отримали автономію, а для етнічних сербів створено окремі суди та судді, начальники поліції, система освіти та охорони здоров'я.

Позачергові парламентські вибори в Сербії у березні 2014 р. завершилися переконливою перемогою президентської Сербської прогресивної партії, яка отримала абсолютну більшість у парламенті країни з 250 місць. Ця партія спромоглася захиститися від «націоналістичного» минулого, цілком підтримавши політику інтеграції Сербії до Євросоюзу, а лідер партії О. Вучич, якого президент призначив на посаду прем'єра, набув слави непримиреного борця з корупцією. Основними завданнями уряду О. Вучич назвав проведення структурних реформ, залу-

чення інвестицій та оздоровлення виробництва, створення нових робочих місць і боротьбу з корупцією.

Проблема територіальної цілісності. Державність Косово

З червня 1999 р. двохмільйонним Косово, що формально залишався у складі Сербії, управляла місія ООН, яка діяла на підставі резолюції Ради безпеки. Цей документ підтверджував територіальну цілісність Югославії, а питання про статус краю було відкладено на певний час. На початку 2007 р. спеціальний представник ООН, екс-президент Фінляндії М. Ахтісаарі підготував план вирішення косовської проблеми, що передбачав для Косово «незалежність під наглядом» місії міжнародного цивільного представника і ЄС. Для вироблення Основного закону Косово у 2007 р. була створена Конституційна комісія.

Вибори до вищих органів влади Косово в листопаді 2007 р. принесли перемогу опозиційній Демократичній партії (34,3%), яку очолював безкомпромісний прихильник повної незалежності краю Х. Тачі. На другому місці (22,6%) опинився Демократичний союз Косова, який очолював Ф. Сейдіу (у 2006 р. обраний президентом після смерті І. Ругови). Відповідно до коаліційної угоди партій переможців президентом Косово парламент країни переобрав Ф. Сейдіу, а Х. Тачі очолив уряд.

На екстреному засіданні Ради безпеки ООН 15 лютого 2008 р. п'ять держав із 15 її постійних і непостійних членів висловилися за надання незалежності цьому регіону. 17 лютого 2008 р. парламент Косово в односторонньому порядку проголосив державну незалежність, а в квітні — одностайно прийняв конституцію Республіки Косово. Відповідно до неї Косово проголошувалося світською республікою, незалежною, суверенною, демократичною, єдиною і неподільною державою. У січні 2009 р. уряд нової країни оголосив про створення власних збройних сил.

У грудні 2010 р. у Косові відбулися дочасні парламентські вибори (голосувало 47,8% виборців), на яких від-

носну більшість отримали Демократична партія Косова (32,1%) і Демократична ліга Косова (24,6%). Новий уряд знов очолив Х. Тачі, який спрямував зусилля на пом'якшення суспільної напруги і покращення стану економіки. В 2011 р. офіційна Приштина пішла на діалог з Белградом, але сутички на півночі Косова між косовськими силами безпеки та місцевими сербами сповільнили його. Тодішній центристський уряд та президент Сербії Б. Тадич неохоче вирішували косовську проблему, побоюючись звинувачень з боку консервативно налаштованих виборців, і проводили політику під лозунгом — «І Косово, і ЄС».

Лише у квітні 2013 р. у Брюсселі прем'єр-міністри Сербії І. Дачич та Косова Х. Тачі за посередництва високої представниці ЄС досягли компромісної угоди про нормалізацію відносин та парафували текст. Документ складався з 15 пунктів, а один із основних пунктів передбачав, що «Сербія і Косово не будуть перешкоджати один одному у вступі до ЄС і не будуть підштовхувати треті країни заважати цьому процесу». Інші пункти пакту були здебільшого присвячені організації та повноваженням сербських муніципалітетів на півночі Косово. Проти Брюссельської угоди виступало багато сербських опозиційних партій і рухів, Сербська православна церква, косовські серби, які вважали цей документ зрадою національних інтересів, оскільки договір виводив сербські муніципалітети з-під юрисдикції Белграда і фактично передавав їх у владу Приштини.

У листопаді 2013 р. відповідно до Брюссельської угоди — базового договору між Сербією і Косово — за підтримки ОБСЄ в регіоні пройшли місцеві вибори, у яких уперше з часу проголошення незалежності краю взяли участь і етнічні серби, які жили в анклавах на півночі та півдні Косово. На парламентських виборах в червні 2014 р. перемогла партія прем'єра Х. Тачі. На початок 2014 р. незалежність Косово визнали 111 країн-членів ООН.

Економічні перетворення

На початку 2000-х рр. економіка Сербії мала перехідний характер і складалася з різних галузей промисловос-

ті, сільського господарства і сфери послуг. Незважаючи на завершення реструктуризації промисловості, чимало великих підприємств (електроенергетика, телекомунікація, газова компанія, національний авіаперевізник та ін.), залишалися у власності держави. Структурні економічні реформи, необхідні для забезпечення довготермінового процвітання країни, загальмувалися в роки глобальної світової фінансової кризи 2008-2009 рр.

Економічний стан Сербії впродовж останніх років стабільно погіршувався. Спад відбувся у 22 промислових галузях, які виробляли 75% сукупного обсягу продукції, а незначне зростання спостерігалось лише в семи сферах. Найбільше скорочення виробництва спостерігалось в хімічній і металургійній галузях (остання забезпечувала 20% експорту країни), будівництві, харчовій промисловості та автомобілебудуванні. ВВП у 2010 р. зменшився на 19,5% порівняно з докризовим періодом. Зменшився експорт, слабка динаміка якого була результатом відсутності економічної конкурентоспроможності, низької продуктивності й незначного рівня притоку інвестицій. З 2008 р. державний борг Сербії безперервно зростав, піднявшись з 29% до 62% ВВП у 2013 р., і перевищив 20 млрд. євро. У період кризи і наступної рецесії безробіття досягло 22%. Дефіцит бюджету 2014 р. прогнозувався на рівні 8% ВВП, що є найгіршим показником серед решти країн Балканського регіону при плановому зростанні ВВП у цьому році не більше ніж 1%. У цих умовах сербська влада найближчим часом буде змушена піти на нові скорочення бюджетних витрат, підвищення пенсійного віку, скорочення апарату держслужбовців.

У травні 2014 р. економіка Сербії постраждала внаслідок руйнівних повеней, що призвели до виходу річок із берегів і численних зсувів. Замість прогнозованого зростання на 0,5% ВВП на цей рік, відбувався економічний спад. Від удару стихії загинуло 57 осіб, близько 32 тис. було евакуйовані, суттєво постраждали житловий сектор, сільське господарство, система захисту від повеней, гірничодобувна галузь та енергетика, система інфраструктури. Прямі і непрямі втрати від наслідків природного лиха для Сербії становили 1,5 млрд. євро. Природна катастрофа викликала реце-

сію в сербській економіці, наслідки якої доведеться ліквідувати роками.

Стабілізації державних фінансів, відновленню економіки країни та її стійкому економічному розвитку сприятиме пакет заходів уряду О. Вучича, представлений восени 2014 р. Він передбачав продовження реформ у державному секторі, покращення ділового та інвестиційного клімату для нарощування капітальних інвестицій, прискорення розвитку переробної промисловості, збільшення експорту і розвиток інфраструктури, створення умов для розвитку сільського господарства за суттєвого скорочення державних видатків, скорочення витратної частини бюджету і забезпечення стабільного курсу національної валюти.

Зовнішня політика

На початку 2000-х рр. Сербія проводила курс на інтеграцію в євроструктуру та приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру». Одним із основних і найбільш болісних питань для просування країни у цьому напрямку була нормалізація відносин між Белградом і Приштіною. Спочатку офіційний Белград підписав Угоду про стабілізацію і асоціацію, яку у вересні 2009 р. ратифікувала Скупщина, а упродовж трьох наступних років це зробили всі 27 країн ЄС і в березні 2012 р. Сербія отримала офіційний статус кандидата на вступ до ЄС. За міжнародного посередництва в травні 2013 р. Сербія і Косово домовилися про угоду щодо нормалізації відносин, а в червні 2013 р. Рада Євросоюзу ухвалила рішення про початок переговорів із Белградом щодо її вступу в ЄС. Втім, на думку чиновників у Брюсселі, вступ Сербії відбудеться не раніше 2020 р.

Головними зовнішньоторговельними партнерами Сербії були Італія та Німеччина. Після блокування незалежності Косово в Раді безпеки ООН 2008 р. Сербія ще більше зблизилася з РФ. Країну пов'язували енергетичні проекти і торговельні зв'язки. Товарообіг з Росією в 2013 р. досяг 3 млрд. дол. Але влітку 2014 р. сербський уряд призупинив будівництво газопроводу «Південний

потік» і, на відміну від більшості європейських країн, не запровадив санкції проти Росії. У жовтні цього ж року відбувся візит президента РФ в Белград, під час якого підписано двосторонні угоди про військово-технічне співробітництво, розширення галузевих транспортних й енергетичних зв'язків, митний протокол та ін.

У листопаді 2014 р. вперше за 68 років відбулася зустріч на вищому рівні між лідерами Албанії і Сербії (востаннє албанський прем'єр Енвер Ходжа відвідував Белград 1946 р.). Під час останньої сторони підписали угоду про взаємодопомогу з розслідування та припинення митних правопорушень. Заяву ж албанського прем'єр-міністра Е. Рами журналістам про те, що незалежність Косово стала реальністю, прем'єр-міністр Сербії О. Вучич розцінив як провокацію, що принижує Сербію.

Динамічно розвивалися сербсько-українські відносини у політичній, торгово-економічній та культурно-гуманітарній сферах. Їх договірно-правова база складалася із 5 міждержавних, 25 міжурядових і десятків чинних міжвідомчих документів. У червні 2013 відбувся візит президента України до Сербії, під час якого підписано міжурядові угоди у сферах залізничного транспорту, туризму, карантину та захисту рослин, галузях освіти, культури і мистецтва. Товарообіг між двома країнами відзначався позитивними тенденціями. У структурі українського експорту до Сербії переважали руди і шлаки, чорні метали і вироби з них, деревина і вироби з неї, а в сербському імпорті до України представлені пластмаси і полімерні матеріали, електричні машини та устаткування, фармацевтична продукція.

Під час українсько-російської кризи 2014 р. офіційний Белград заявив про підтримку територіальної цілісності та суверенітету, хоча представники від Сербії були присутні як спостерігачі на «виборах» у самопроголошених республіках на Донбасі 2 листопада 2014 р., що було розцінено МЗС України як «відверто недружній крок щодо України». Втім Сербія як майбутня голова ОБСЄ у 2015 р. обіцяла підтримку проведення реформ в Україні.

Джерела та література

1. Пагрія О. На задньому дворіку ЄС [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzden.ua/World/40553/>
2. Проданович М. Гіркі плоди / М. Проданович // Тижень. – 2010. – № 3.
3. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. А.А. Языковой. – М. : Весь мир, 2007. – 352 с.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Сербії.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Сербії.*
3. *Історичні коріння косовської проблеми. Державність Косово.*

18. СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Політичний розвиток

Парламентські вибори в червні 2006 р. стали знаковою подією в політичному житті Словацької Республіки: уперше в її новітній історії політика відіграла не головну роль. Їх результат залежав від позицій партій — учасників перегонів у питаннях економіки і соціального забезпечення населення, тоді як гаслом виборів 1998 р. була боротьба за демократію, а 2002 р. — дебати навколо приєднання до Євросоюзу і вступу до НАТО. Переможцем виборів стала опозиційна партія «Смер — соціал-демократія», а її лідер Р. Фіцо очолив уряд. Іншими парламентськими партіями також стали Словацький демократичний християнський союз (СДХС) екс-прем'єра М. Дзурінди, якому країна завдячувала модернізаційним та євроатлантичним ривком, Словацька народна партія, Партія угорської коаліції, Рух за демократичну Словаччину і християнські демократи.

У 2006-2010 рр. уряд Р. Фіцо значно менше, ніж попередники, опікувався економікою та високим безробіттям в країні, що викликало критику суспільства з початком світової фінансової кризи. Увага була зосереджена на другорядних проблемах, зокрема, підготовці та прийнятті закону про підтримку патріотизму, штучному підігріванні словацько-угорського конфлікту та ін. Ряд корупційних скандалів, пов'язаних із продажем прав на викиди вуглекислого газу, будівництвом автобану та зимового стадіону в Братиславі, а також економічних та інших проблем похитнули позиції соціалістів, які втратили підтримку словаків на парламентських виборах у червні 2010 р. Це означало зміну не лише уряду, а й цілої економічної та геополітичної орієнтації країни, яка до цього була найбільшим союзником Росії в Центральній Європі. Найбільшу підтримку здобула партія «Курс — соціал-демократія» прем'єра Р. Фіцо (34,8%), але цього було недостатньо для фор-

мування уряду. Його склали чотири правоцентристські партії: Словацький демократичний християнський союз, «Свобода і солідарність», що домагалася подальшої лібералізації економіки, нова партія мадярсько-словацького порозуміння «Мост-гід», Християнсько-демократичний рух. Пост прем'єра вперше в словацькій історії обійняла жінка Івета Радічова. Вона стала новим лідером СДХС після корупційного скандалу в лавах партії навесні 2010 р., внаслідок якого скомпрометовані політики мусили відійти на задній план.

Правоцентристський кабінет І. Радічової протримався у владі лише половину каденції, а останні чотири місяці працював з обмеженими компетенціями. Причин дострокових виборів було декілька: коаліція була створена з шести політичних суб'єктів із надто різними програмами, мала лише мінімальну більшість у парламенті, а тому в жовтні 2011 р. під час голосування в останньому щодо плану порятунку єврокоаліція остаточно розпалася. Нестабільність підсилив скандал, що спалахнув після оприлюднення в Інтернеті інформації про секретну операцію словацьких спецслужб (операція «Горила»): записи розмов провідних політиків коаліції і опозиції з їхніми бізнес-спонсорами. Після оприлюднення цієї справи всією Словаччиною прокотилася хвиля небачених раніше протестів, на хвилі яких зростали нові політичні суб'єкти.

На дострокових парламентських виборах у березні 2012 р. опозиційна партія «Курс — соціал-демократія» Р. Фіцо набрала 45% і отримала більш ніж половину крісел у парламенті (83 із 150), що означало повернення соціалістів на владний олімп у Братиславі. Правоцентристські ж партії зазнали нищівної поразки, що було наслідком корупційних скандалів і асоціацією більшості словаків щодо попередніх болісних реформ й урізань державних витрат з метою зменшення дефіциту з урядами правих. Новий уряд вдруже очолив соціаліст Р. Фіцо, який спрямував свої зусилля на підтримку економічного зростання та цінової стабільності, зниження безробіття, підвищення ефективності права та ліквідацію корупції на всіх рівнях суспільства, консолідацію системи охорони здоров'я. У червні 2012 р. був прийнятий закон про скасування депутатської недоторканності.

У березні 2014 р. новим президентом Словаччини став позапартійний підприємець А. Кіска, який отримав 59,4% голосів виборців. Такий результат означав геополітичну поразку Російської Федерації, яка підтримувала на виборах словацького прем'єра Р. Фіцо. Новообраний президент не брав участі в сумнівних схемах початку 90-х й активно займався благочинною діяльністю: був засновником некомерційної фундації «Добрий Янгол». А. Кіска відмовився від зарплатні (600 тис. євро на рік) — на весь термін перебування на вищій державній посаді.

Соціально-економічний розвиток

Переломним моментом у словацькій економіці став 1998 р. — початок «шокової терапії» нового прем'єра М. Дзурінди. У 2003–2005 рр. його уряд продовжив втілювати жорсткі економічні реформи, що тимчасово погіршили соціальне становище, але забезпечили Словаччині статус європейського лідера реформ. Після приєднання в 2004 р. до Європейського Союзу і НАТО в Словаччині спостерігався інвестиційний бум, викликаний упровадженням єдиного прибуткового податку в розмірі 19% для фізичних і юридичних осіб. Іноземні підприємці вклали в економіку Словаччини 11 млрд. доларів США (переважно в автомобільні заводи), що забезпечило в 2005 р. найвищі у Центральній Європі темпи зростання ВВП — 6,1%. Світовий банк присвоїв Словаччині статус «Світового лідера в галузі реформ». Але «словацьке диво» мало зворотний бік: надмірні преференції надавалися великим корпораціям і ставили на програшні позиції малий та середній бізнес; суттєво урізані соціальні програми, а реформи у сфері охорони здоров'я призвели до їх комерціалізації; у східних регіонах з компактним проживанням циган 28% населення залишалася безробітним.

У другій половині першого десятиріччя 2000-х рр. уряд Р. Фіцо намагався проводити соціальну політику: скасував плату за візит до лікаря, відмовився від попередніх планів запровадити платну вищу освіту, підвищив мінімальну зарплату та соціальні привілеї. Але в умовах світової фінансової кризи уряд не зміг зменшити безробіття, у країні різко зросли дефіцит та заборгованість. Для збереження позитивного іміджу країни уряд

Р. Фіцо залишив єдиний податок (19% для всіх), хоча він однозначно суперечив програмі соціалістів.

Світова фінансова криза боляче зачепила словацьку економіку: за два роки ВВП зменшився з 97,9 млрд. дол. (2008 р.) до 87,1 млрд. дол. (2010 р.), відбувся спад у більшості сфер економіки та у зовнішньоекономічній діяльності, знизилась купівельна спроможність та споживання населення й ін. 1 січня 2009 р. Словаччина стала першою з-поміж країн Вишеградської четвірки і 16-ю країною Європи, у якій запроваджено в обіг єдину європейську валюту євро.

У 2010–2012 рр. уряд І. Радічової реалізовував другу хвилю глибоких економічних реформ, що були болісними для населення, але необхідними для зниження дефіциту, заборгованості та безробіття. Впровадження прозорих процедур державних закупівель та аукціонів привело до значних заощаджень і допомогло помітно знизити дефіцит держбюджету. Було розпочато велику соціальну реформу, мета якої — запровадження єдиної ставки відрахувань на лікарняний, соціальний, пенсійний та інші фонди. Реформи сприяли зміні обличчя країни і сприяли досягненню динаміки зростання ВВП понад 10% при рекордно низькому дефіциті (1-2% ВВП).

Після повернення на владний олімп у Братиславі соціалістів (2012 р.) уряд Р. Фіцо в економіці знов повернувся до проведення соціальної політики.

Зовнішня політика

У березні 2004 р. Словаччина вступила до НАТО, а через два місяці відбулося її приєднання до ЄС. Стратегічне розташування Словаччини в Центральній Європі дозволяло їй, попри невелику територію, виконувати ключову роль у європейській геополітичній грі. Це розуміли кремлівські керівники, які від часів Мечіара докладали зусиль для того, щоб Братислава була союзником Москви у стратегічному регіоні. Словаччина є одним із найбільших після України транзитерів російського газу: у 2008 р. укладено 20-річний контракт з Газпромом на поставки і транзит газу з гарантією прокачування не менш як 50 млрд. кубометрів на рік.

Внаслідок проросійського курсу Братислави відбувся практичний розпад Вишеградської четвірки, яка на початку 2000-х проявляла свою активність передусім на східному напрямку, чим сприяла зміцненню незалежності України, Білорусії та Молдови від Росії. Після 2010 р. Братислава відновила політику зовнішньополітичної консолідації країн Вишеградської четвірки.

За період прем'єрства Р. Фіцо (2006-2010 рр.) відбулося охолодження словацько-українських відносин. Свідченням цього була візова політика щодо українців і газова криза 2009 р., під час якої Словаччина не зробила майже нічого для диверсифікації джерел постачання енергоресурсів. Відлунням тих подій стало охолодження двосторонніх відносин, і Словаччина була єдиною країною ЄС, яка виступила проти санкцій щодо Росії і фактично підтримала анексію Криму. Після перемоги на президентських виборах А. Кіски активізувалися та набули нової якості словацько-українські відносини. Братислава і Київ підписали Меморандум про співробітництво у сфері організації реверсних поставок газу, що розпочалися в серпні 2014 р., щорічний обсяг яких може скласти близько 8 млрд. кубометрів. А восени 2014 р. відомі політики Словаччини, незважаючи на те, що енергетика країни сильно залежала від російського газу, заявили про необхідність введення нових санкцій проти Росії через її агресію щодо України.

Джерела та література

1. Щербакова Ю.А. Словацкая Республика: смена правящих элит и моделей трансформации / Ю.А. Щербакова // Восточная Европа: 20 лет социальной трансформации : сб. научн. трудов / редкол.: Ю.И. Игрицкий (отв. ред.) и др. – М., 2010. – С. 131-155.

Контрольні запитання

1. *У чому успіхи і проблеми сучасної словацької економіки?*
2. *Охарактеризуйте розвиток українсько-словацьких відносин в ХХІ ст.*

19. РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

Політичний розвиток

Словенська республіка, на відміну від сусідніх Хорватії та Боснії і Герцеговини, здобула незалежність практично безкровним шляхом. Цьому, передовсім, сприяли етнічна однорідність, відсутність «п'ятої колони» і наявність національної згуртованості. Восени 2002 р. відбулися чергові вибори президента і місцевих органів влади, проведена реорганізація уряду. У другому турі президентських виборів переміг Я. Дрновшек (56,4%), який дотримувався прозахідної орієнтації, а уряд очолив лідер Ліберально-демократичної партії А. Роп.

Помітною подією в суспільно-політичному житті країни стали вибори до Європарламенту в червні 2004 р., у яких депутатські мандати закріпили за собою лівоцентристські партії: Ліберально-демократична, Об'єднана соціал-демократична та правоцентристські «Нова Словенія»–Християнська народна і Словенська демократична (СДП). Нову розстановку політичних сил в країні закріпили парламентські вибори в жовтні 2004 р., під час яких найбільше голосів набрали права Словенська демократична (29,1%), Ліберально-демократична (22,8%) та Об'єднана соціал-демократична (10,2%) партії, а уряд сформував лідер СДП Я. Янша. На президентських виборах переміг політик лівого спрямування, дипломат Д. Тюрк (68%).

У парламентських виборах 2008 р. брали участь 18 партій. Найбільшу довіру виборців отримали СДП (29,2%) та «Соціальна демократія» (30,4%), а лідер останньої Б. Пахор очолив лівоцентристський кабінет, який корегував політику в умовах ударів світової фінансово-економічної кризи. У 2011 р. Словенію охопила політична криза, що призвела до відставки уряду, і президент вперше від часу державної незалежності призначив дострокові парламентські вибори. Під час голосування виборці віддали перевагу лівоцентристському об'єднанню (28,5%), заснованому напередодні виборів мером Люб-

ляни З. Янковичем, другою за кількістю голосів виборців була СДП (26,1%). У другому турі президентських виборів у грудні 2012 р. переміг представник Соціал-демократичної партії, экс-прем'єр Б. Пахор (67,3% голосів виборців).

У грудні 2012 р. на тлі серйозних економічних проблем у Словенії почалися масові антиурядові демонстрації — протестувальники висловлювали невдоволення політичною елітою і соціально-економічною ситуацією в країні. У лютому 2013 р. парламент Словенії висловив вотум недовіри уряду на чолі з Я. Яншею, щодо якого виникли підозри в корупції (в червні 2013 р. його було засуджено до 2-х років ув'язнення та штрафу в 37 тис. євро) й обрав новим прем'єром ученого-економіста А. Братушек, яка стала першою жінкою на чолі кабінету міністрів. Про підтримку нового прем'єра оголосили більшість політичних сил: партія «Позитивна Словенія», яка висунула Братушек, а також соціал-демократи, «Громадянський список», Демократична партія пенсіонерів Словенії та Словенська народна партія. Проти виступили Словенська демократична партія, яку очолював Янеш, та її єдиний партнер — партія «Нова Словенія». Коаліційному кабінету А. Братушек вдалося здійснити реформи, які забезпечили стабілізацію економіки країни. Утім, у травні 2014 р. глава уряду подала у відставку після того, як на виборах лідера правлячої партії «Позитивна Словенія» поступилася лідерством меру Любляни З. Янковичу, що на той час перебував під слідством.

Розв'язати політичні проблеми внаслідок відсутності компромісу серед провідних політичних сил стосовно кандидатури нового прем'єр-міністра Словенії президент країни Б. Пахор вирішив шляхом розпуску парламенту і проведення позачергових парламентських виборів, призначених на 13 липня. Розчарування виборців у старій політичній еліті та бажання громадян побачити на політичній сцені нові обличчя зумовили перемогу на цих виборах лівоцентристської «Партії Міро Церара» (34,6%), заснованій менш ніж за півтора місяця перед цими виборами. Її лідер професор юридичного факультету Люблянського університету М. Церар, родина якого мала авторитет у словенському суспільстві, сформував коаліційний уряд країни. Зусилля цього кабінету були

спрямовані на виведення республіки з політичної і економічної кризи, повернення довіри громадян до верховенства закону та органів влади.

Соціально-економічний розвиток

У складі колишньої союзної Югославії двомільйонна Словенія — з площею 20 тис. кв. км — була найліберальнішою республікою з найвищими економічними показниками. Упродовж перехідного періоду словенські керманічі розробляли і реалізовували механізми й програми безболісної інтеграції республіки у світову економічну систему. Ці заходи зумовили лібералізацію економіки, що приваблювала інвесторів, створення конкурентоздатної оброблювальної, нафтової, енергетичної та автомобільної промисловості, будівництво великого портового комплексу в Копере, великі перспективи росту експортних показників. Економічна стабільність підтримувалася політичною стабільністю.

Найбільша частка у структурі ВВП припадала на сферу послуг (61%), промисловість — 35%, сільське господарство — 4%. У гірничовидобувній галузі видобувалися поліметалічні руди, боксити, сурма, ртуть, на металургійних підприємствах вироблялася сталь та алюміній. Однією з найрозвинутіших галузей в країні було машинобудування. На заході країни успішно працювали підприємства деревообробної галузі. У сільському господарстві вироблялося 84% необхідного для потреб країни продовольства, а харчова промисловість базувалася на вітчизняній сільськогосподарській продукції. Значний потенціал мав туристичний сектор (9% ВВП), у якому створювалися численні робочі місця, завдяки чому ефективно вирішувалася проблема зайнятості населення.

Уряди Словенії послідовно виконували рекомендації Єврокомісії і Європейського центробанку з переходу на євровалюту. У 2004 р. Любляна прив'язала курс національної валюти до євро і приєдналася до механізму регулювання валютних курсів (ERM-II). За 2005 р. зростання ВВП становило 4%, інфляція наприкінці року зупинилася на позначці 2,3%, а середньорічний дохід на душу насе-

лення становив 17350 дол. Зовнішній борг країни становив 29% ВВП, який у 2005 р. досяг 34 млрд. дол. (Того ж року ВВП 47-мільйонної України становив 78 млрд. дол.). До листопада 2005 р. Словенія виконала всі умови й досягла маастрихтських критеріїв, а її заявка на входження в зону євро була схвалена Європарламентом, лідерами країн-членів ЄС і міністрами фінансів Євросони. З 1 січня 2007 р. Словенія першою з колишніх республік Югославії стала повноправним членом Євросони, що сприяло загальній стабілізації обстановки на Балканах. Частка країни у ВВП Євросони становила лише 0,4%. Фінансова реформа у вигляді переходу на нову валюту стала потужним стимулом для розвитку туризму у цій невеликій гірській країні, сприяла притоку іноземних інвестицій в експортну індустрію: машинобудування, транспортне обладнання, виробництво хімікатів і побутових товарів.

У сенсі збільшення диверсифікації постачання енергоносіїв та посилення енергетичної безпеки Словенія підтримала спорудження нових енергетичних об'єктів і розвиток транзиту енергоносіїв. Любляна була однією з п'яти учасниць проекту нафтопроводу Констанца-Трієст, що мав допомогти зменшити кількість танкерів у північній Адриатиці й позитивно позначитися на охороні довкілля та розвитку туризму в регіоні.

З початком глобальної фінансової кризи 2008 р. економіка Словенії вступила в смугу кризи, що змінилася рецесією і зростаючим безробіттям. Упродовж 2011-2013 рр. провідні світові агентства знижували кредитний рейтинг Любляни, що опустилася до статусу країни-претендента на отримання міжнародної фінансової допомоги. У 2012 р. падіння ВВП становило 2,5%, у 2013 р. — 1,1%. Безробіття наблизилося до рекордних 14%. У 2013 р. Словенію спіткала банківська криза, зумовлена тим, що в трьох державних банках, які займали близько двох третіх банківського сектора, накопичилося чимало проблемних кредитів. Сукупний об'єм заборгованості словенських банків, головним акціонером яких була держава, дорівнював чверті ВВП країни. Необхідність їх рекапіталізації і порятунку від банкрутства підвищили державний борг до позначки 71,7% ВВП (25,3 млрд. євро). Це призвело майже до п'ятикратного перевищення ліміту бюджетного дефіциту, встановленого ЄС.

Офіційна Любляна була за крок від того, щоб звернутися по допомогу до іноземних кредиторів. І все ж, уряд А. Братушек, який вдався до жорсткої економії державних витрат, підвищення ставок деяких податків, використання наявних внутрішніх резервів та ініціативи проведення реформ, забезпечив стабілізацію економічної активності й ріст економіки на 2,1%. Для порятунку фінансової системи Словенії у проблемні банки було вкладено 4 млрд. євро.

Зовнішня політика

З часу проголошення незалежності уряди Словенії проводили курс на співпрацю з країнам Євросоюзу і НАТО. Стосунки Любляни з Північноатлантичним альянсом налагоджувалися у рамках програми «Партнерство заради миру» (з 1994 р.). Референдум з питання вступу країни до НАТО (2003 р.) засвідчив позитивне сприйняття цієї ідеї більшістю його учасників (66%). Словенія стала членом ЄС 1 травня 2004 р., а двома місяцями раніше увійшла до НАТО. Республіка виконувала функції контактного посольства НАТО в Австрії, а згодом — у Македонії. У першому півріччі 2008 р. вона головувала в ЄС, чим сприяла продовженню процесу дальшого зміцнення Європейської політики сусідства, займалася питаннями поглиблення та розширення її східного вектора з урахуванням чітко визначеної європейської ідентичності країн Східної Європи.

Республіка Словенія налагодила добрі відносини із сусідніми країнами. Була врегульована проблема демаркації сухопутного та морського кордонів з Хорватією, прийняті програми транскордонного співробітництва з Італією, Австрією та Угорщиною. Офіційна Любляна тісно співпрацювала з Віднем у межах Альпійської ініціативи з метою захисту навколишнього середовища і забезпечення сталого розвитку прикордонних регіонів. Добросусідські відносини у різних сферах склалися з Угорщиною.

Словенсько-українські відносини почали розвиватися від середини 1990-х рр., а їх договірно-правова база на початок 2012 р. складалася з 23 угод. Офіційна Любляна підтримувала Україну в її прагненні до євроатлантичної інтеграції. Ефективно співпрацювали

торгово-промислової палати двох країн. У червні 2007 р. Київ з офіційним візитом відвідав прем'єр-міністр Словенії Я. Янша, якого супроводжувала чисельна делегація словенських підприємців. У жовтні 2011 р. між урядами двох країн була підписана Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинністю. Перспективи подальшого словенсько-українського співробітництва відкривалися в галузі будівництва, банківсько-фінансовій сфері, у сфері логістики, туризму, енергетики, харчової та переробної промисловості.

Офіційна Любляна не визнала анексії Криму, підтримала мирне вирішення військового конфлікту на Сході України та імплементувала санкції ЄС, хоча її економіка була орієнтована на експорт, а одним із найголовніших торгових партнерів була РФ. Водночас словенський прем'єр М. Церар вважав, що розв'язання конфлікту між Євросоюзом і РФ через неодноразові вторгнення російських літаків у повітряний простір держав НАТО можливе шляхом переговорів та економічного тиску.

Джерела та література

1. Глушко А. Мала держава з великим духом / А. Глушко // Тиждень. – 2011. – №17.
2. Гуменюк Н. Розслідування словенських журналістів викрило збройні об'єкти экс-прем'єра Янеза Янші / Н. Гуменюк // Тиждень. – 2013. – № 19.
3. Мелешкина Е.Ю. Формирование новых государств в Восточной Европе : монография / Е.Ю. Мелешкина. – М. : ИНИОН РАН, 2012. – 252 с.
4. Пилипенко Г.П. Межкультурный и социолингвистический аспекты миграций в Словении / Г.П. Пилипенко // Славяноведение. – 2013. – №6.
5. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. А.А. Языковой. – М. : Весь Мир, 2007. – 352 с.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Словенії.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Словенії.*

20. США

У статусі наддержави

На початку XXI ст. США були наймогутнішою країною у промисловості та військовій галузі, єдиною наддержавою, що була лідером у змаганні з комунізмом і зміцнила свої позиції у світі після «холодної війни», збільшила свій технологічний відрив від розвинутих країн Західної Європи та Японії. Найбільша економіка світу стала основним джерелом світового технічного прогресу. Її характерними прикметами є домінуюча роль приватного сектора, низька частка держави в перерозподілі ВВП, висока трудова етика населення, прагнення працівників до успіху, відсутність багатьох бюрократичних і статусних перешкод в організації та реалізації бізнесової діяльності. Указані характеристики — основа американської економічної моделі. Більше половини із 100 найкращих університетів світу знаходяться в США. У 2011 р. на конструкторсько-дослідницькі роботи витрачено 400 млрд. дол., Європою — 300 млрд., а всім світом — 1,2 трлн. За даними Всесвітнього економічного форуму, США посідають 7 місце у всесвітньому рейтингу конкурентоспроможності. На них припадає 19,5% ВВП світу і 9,8% експорту товарів і послуг у світовій торгівлі. Їх ВВП у 2008 р. складав 13,4 трлн. дол. За показниками ефективності виробництва, зокрема за продуктивністю праці та фондівіддачі США — попереду всіх.

Економіка США залишається найбільш інноваційною у світі. У світовому експорті частка високотехнологічної продукції в середині десятиріччя складала 16%, а в товарній частині — 30% американського виввозу, а всієї продукції обробної промисловості — 90%. США найбільший у світі інвестор і кредитор. Разом з тим, увіз капіталів у країну перевищує вивіз. Вартість американських активів за кордоном у 2007 р. складала 17,6 трлн. дол., іноземних в США — 20,1. США мають стійке позитивне сальдо (майже 690 млрд. дол.) та великі конкурентні пе-

реваги в світовій торгівлі. Особливо велика частка США на таких ринках послуг як комп'ютерні, інформаційні, науково-дослідні, в Інтернеті тощо. Особливу роль тут відіграють американські ТНК. Із 100 найбільших світу 25 — ТНК США. На 5 з них припадає 35,5 активів, 27% зарубіжних продажів, що зміцнює позиції країни в світовому господарстві. Лише в країнах АТР американські компанії щороку реалізують понад 300 млрд. дол. товарів і послуг.

Вражаючою є американська військова і військово-технічна перевага. За своєю бойовою потугою мобільні види збройних сил США — ВМФ і ВПС — переважають військово-морські флоти і авіацію всіх останніх великих держав. У травні 2009 р. в бойових частинах армії (сухопутних військах) нараховувалось 710 тис. осіб. За межами США служать 400 тис. солдат, моряків і морських піхотинців. За кордоном 761 військова база — у 39 країнах світу. У складі збройних сил США 15 авіаносних з'єднань, 10 з яких контролюють основні морські шляхи. У бойовому строю 285 бойових суден, з них 70 атомних субмарин. На військові потреби тратять більше, ніж наступні 6 найбільших країн світу. Військові витрати США та їх союзників складають близько 3/4 світових витрат. Війська США розміщені в Європі й Африці, Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Латинській Америці, на Близькому Сході.

Разом з тим, початок ХХІ ст. не був спокійним для Сполучених Штатів Америки. Війни в Іраку та Афганістані спричинені, в першу чергу, діями міжнародного тероризму, призвели до значного перенапруження сил наддержави. Проте наслідки воєнних операцій США ще раз засвідчили той факт, що силовими акціями не можна вирішити світові проблеми, тим більше проблеми традиційних цивілізацій в їх наближенні до модерних суспільств сучасності.

США — одна з не багатьох країн світу, яка добре забезпечена природними ресурсами. За запасами вугілля США на 1 місці в світі, газу — на 3, мідних руд — 5. За земельними ресурсами сільського господарства на першому місці, лісовими — на 4.

Політичний розвиток США. Внутрішня політика Буша-молодшого

Відмінності між демократами та республіканцями ставали все менш виразними. Якщо в середині 50-х років ХХ ст. між обома партіями у внутрішній і зовнішній політиці склалася консервативна згода, то на початку ХХІ ст. їх програми і дії стали майже адекватними, особливо у внутрішній політиці. Республіканці із часів Р. Рейгана стали широко застосовувати неоліберальну модель в економіці, вдаючись до зменшення регулювання, а в окремих галузях — до абсолютної дерегуляції. Пропонували соціальне страхування шляхом часткової приватизації, виступали за лібералізацію зовнішньої торгівлі. Широкого розвитку отримала співпраця у рамках НАФТА. Буш-молодший, як і колись Рейган, пішов на зниження податків і надання податкових пільг протягом 10 років на 1,35 трлн. дол. Але зниження податків торкнулося лише великого бізнесу. Це збільшило інвестиції компаній, але ще більше відобразилося в експорті капіталу з країни разом з робочими місцями. Буш-молодший звернув увагу на соціальну політику, збільшив витрати на освіту.

Однак акцент швидко було перенесено на воєнно-політичну константу зовнішнього курсу. Отримавши відмову Талібану видати очільника «Аль-Каїди» бен Ладена після теракту 11 вересня 2001 р. і заручившись санкцією ООН на антитерористичну операцію в Афганістані, Буш-молодший оголосив війну терору. Зовнішня політика США стала здійснюватися на основі «доктрини Буша» та передбачала нанесення превентивних ударів без санкції ООН. За таких умов внутрішня політика відійшла на задній план. У свої перші чотири роки Буш-молодший провів лише масштабну реформу системи освіти в 2002 р. і запровадив допомогу на придбання ліків для літніх американців.

Акцент на проблемі тероризму і відносно стійкий економічний розвиток допомогли республіканцям виграти проміжні вибори 2002 р. і президентські 2004 р. На виборах 3 листопада 2004 року Буш отримав 51% голосів. Американці йому довіряли як борцю з тероризмом. Початок другого терміну Буша ознаменувався ско-

роченням 150 соціальних програм, з яких 89 взагалі перестали існувати. Особливо відчутно знизилися бюджетні видатки на освіту, боротьбу зі злочинністю, охорону довкілля, підтримку фермерів. Залишилася незмінною частка найбідніших — 20% населення. Частка найбільш багатих збільшувалась і протягом 5 із 8 років правління Буша-молодшого перевищила 50% сукупного продукту.

Однак надія на подолання тероризму, а разом з нею довіра до Буша, танули. Та й запізнiла реакція на ураган «Катрін» в 2005 р. додала свого негативу. Тривала і невтішна війна в Іраку та Афганістані призвели до програшу республіканцями проміжних 2006 р. і президентських виборів 2008 р. У розпал економічної кризи Буш пішов з посади.

Економічна політика адміністрації Буша-молодшого

Головна тенденція економічного розвитку США на початку ХХІ ст. — формування постіндустріальної економіки, що виявлялося в скороченні частки промислового виробництва і припиненні діяльності традиційних галузей у зв'язку з перенесенням їх на територію інших країн; підвищенні ролі енергозберігаючих та наукомістких галузей матеріального виробництва; в розвитку нових галузей, включаючи прикладні дослідження і конструкторські розробки, інформаційне забезпечення освіти та охорони здоров'я; в зміні характеру і складу робочої сили на користь більш освіченої і кваліфікованої її частини. Важлива роль у забезпеченні економічного розвитку належить імміграції, особливо заохоченню в'їзду в країну висококваліфікованих кадрів. В економіці США після багатьох років розвитку, що розпочався в першій половині 80-х років ХХ ст., на початку ХХІ ст. стали виявлятися ознаки сповільнення виробництва. Уже на початку січня 2003 року президент Дж. Буш-молодший в Чикаго оголосив план стабілізації економіки, який зводився до зниження податків на підприємців. І хоча ВВП США за 2004 р. зріс на 3%, а середня заробітна платня склала 27 тис. дол., погодинна — 14-15 дол., становище серед-

нього класу погіршилось. Появилися складнощі внаслідок величезної різниці в ціні робочої сили в США і Китаї. Та й частка оплати праці у вартості товару в США складала 50-60%. Як наслідок, переведення частини виробництва у Китай заради великих прибутків корпорацій призвело до ліквідації в 2001-2003 роках майже 3 млн. робочих місць, з них 2,3 млн. — в обробній промисловості. Особливо швидко скорочувалась частка високооплачуваних робітників. До цього долучилися автоматизація і комп'ютеризація технологічних процесів, підвищення продуктивності праці і збільшення імпорту. Не дала ефекту й програма Буша зі зниження податків, оскільки найбільше виграв 1% багатих американців. Додався також ріст витрат на військові операції в Афганістані та Іраку. Профіцит державного бюджету при Клінтоні змінився в 2004 р. дефіцитом в 422 млрд. дол.

Фінансово-економічна криза

Одже, в економіці світу №1 не все було гаразд. Протягом першого десятиріччя вона пережила дві кризи: 2000-2001 років через надмірне закачування фінансових засобів у ринок високотехнологічних компаній, що закінчилося природнім обмеженням попиту. Скорочення ВВП склало 1,4%, безробіття виросло до 6,3%. У 2002 р. краху зазнала одна з найбільших інноваційних компаній — «Енрон». Зауважимо, що криза виявилася локальною.

У наступні роки економіка знову була на піднесенні, яке тривало недовго. Наприкінці 2007 р. з'явилися перші серйозні симптоми масштабної світової фінансово-економічної кризи, яка розпочалася на ринку цінних паперів іпотечного кредитування в США, куди перемістився фінансовий капітал з ринку високотехнологічних компаній. У тому ж році почалася іпотечна криза, ціни на будинки впали на 7%, у 2008 р. — на 17%. У 2008 р. вибухнула масштабна фінансова криза. Офіційний рівень бідності з 14,3% у 2009 р. виріс до 15,1% у 2010 р. (46,2 млн. осіб.)

Проявом фінансово-економічної кризи в США стала величезна боргова залежність федерального уряду (гі-

гантський зовнішній і внутрішній борг, щорічний приріст якого складав 1,5 трлн. дол., проблема пенсійного забезпечення, доступності медичного обслуговування), це з одного боку. А з другого, ще перед кризою загальний обсяг боргу домогосподарств досяг більше 15 трлн. дол. Борг середнього американського домогосподарства на осінь 2008 р. склав 130% від його річного прибутку. Велика рецесія сприяла тому, що у свідомості американців все більше місця і значення стало відводитися «боргам і дефіцитам». Життя в кредит до основ потрясло стабільність американської фінансової системи. Унаслідок масового неповернення боргів утворився гігантський ріст заборгованості на іпотечному ринку. Банки та інші фінансові компанії зазнали збитків на сотні мільярдів доларів. Криза боляче зачепила не тільки фінансову, але й матеріальну та соціальну сфери. Тільки в січні 2008 р. роботу в США втратили 600 тис. осіб, а з початку рецесії (грудень 2007 р.) — 3,6 млн. Рівень безробіття в січні 2009 р. досяг 7,6% порівняно з попереднім рівнем 4-5%.

Адміністрація Буша вдалася до випробуваних засобів — прийняття низки антикризових законів. У лютому 2008 р. конгрес схвалив закон про стимулювання економіки. На його реалізацію було виділено 113 млрд. дол. Наступним у липні того ж року став закон про підтримку житлового ринку, який передбачав фінансову допомогу позичальникам на іпотечному ринку. А в жовтні 2008 р. прийнято Надзвичайний закон про економічну стабілізацію, який дозволив масовані державні інвестиції у фінансові інститути. На потреби стабілізації фінансових ринків було асигновано 700 млрд. дол. Однак ці стимули не вплинули на ситуацію. Дефіцит бюджету в 2009 і 2010 рр. перевищив 1,2-1,25 трлн. дол.

Щоб збільшити попит найменш забезпечених громадян, Буш і його наступник Обама постійно збільшували дефіцит бюджету. Стали банкрутами великі інвестиційні банки «Беар Стернс», «Американ Гоум Мортгейдж». Адміністрація Буша-молодшого продовжувала антикризові заходи. У липні 2008 р., коли криза розгорілася з новою силою були націоналізовані дві найбільші інвестиційні компанії «Фредді Мак» і «Фанні Мей». У вересні, коли криза перейшла в гостру фазу, почалася нова серія банківських банкрутств. Якщо 2008 року збанкрутувало

25 банків, то в 2009 р. цей рахунок дійшов цифри 80. Про своє банкрутство оголосив автогігант «Дженерал Моторс». На його порятунок адміністрація Обама виділила 30 млрд. дол. Частка держави у власності корпорації виросла до 60%. Ще 12,5% склала частка уряду Канади, де знаходилася частина заводів «Дженерал Моторс». Занепад економіки у першому кварталі 2009 р. досяг 6,4%, безробіття — 10%. До кінця 2011 року негативні наслідки кризи так і не були подолані».

Американська адміністрація з початком кризи не обмежилася наданням кредитів ряду корпорацій, що зазнавали банкрутств, змушена була вдаватися до податкових пільг, збереження низьких банківських ставок, інших заходів, спрямованих на збільшення купівельної спроможності населення. Антикризова програма передбачала реформи в соціально-важливих галузях: створювалися нові робочі місця, приділялася увага підвищенню рівня освіти і охорони здоров'я населення, вдосконаленню пенсійної системи, стимулюванню інновацій, підвищенню моральної відповідальності бізнесу. Посилилась система регулювання.

Рецесія продовжувалася 19 місяців (з грудня 2007 по липень 2009 р.). У другій половині 2009 р. розпочалося поживавлення і піднесення в економіці. ВВП в реальному виразі збільшився на 0,2%, а в 2010 р. на 2,8%, що засвідчує повільне подолання кризових явищ і що, своєю чергою, стримує низька споживча активність населення, повільне відновлення ринку праці. На 2011 р. створено лише один мільйон нових робочих місць. Безробіття, як головна проблема часу, залишиться в короткостроковій і середньостроковій перспективі в центрі уваги влади. Його рівень наприкінці 2010 р. становив близько 9,8% (до кризи близько 5%). Більше половини офіційно зареєстрованих безробітних не можуть працевлаштуватися більш ніж шість місяців». Високий рівень безробіття зберігався і в 2011 р., повільно скорочувався дефіцит державного бюджету. Усе ж активна позитивна динаміка в промисловості давала надії і мала перспективи. Так, темпи приросту ВВП у другому кварталі 2012 р. склали менше 2%, що пов'язано, насамперед, з повільним відновленням виробництва.

Президентські вибори 2008 р. Внутрішня політика Б. Обами

Уперше в історії США в 2008 році президентом став афроамериканець (батько — мусульманин-кенієць, мати біла американка із штату Канзас). Певний час жив в Індонезії і на Гавайях. Його географія пізнання світу широка: вивчав політологію в Колумбійському університеті (Нью-Йорк), потім закінчив Гарвардський університет. Блискучий оратор. Вміє говорити щиро і доступно. Дві його публіцистичні книги стали бестселерами. У великій політиці з 2004 р. і сповідує ліво-ліберальні погляди у внутрішній політиці. Причини його перемоги: непопулярність Буша-молодшого, гарне гасло «потрібні зміни», відроза американців до війни в Іраку, добре організована виборна кампанія з масштабним використанням електронних мереж та Інтернету. За допомогою Інтернету на передвиборну кампанію було зібрано 500 млн. дол., що склало 2/3 всіх фінансових зборів і зробило Обаму менш залежним від великих і багатих спонсорів. Його програмні заяви підтримували мільйони американців. Програма, з якою Обама переміг 4 листопада 2008 р., називалася «Накреслення перемін».

Спадщина від Буша у воєнно-політичній та економічно-фінансовій галузі була мізерною, на що, безумовно, вплинула криза 2008 року, яка в часі збіглася з обранням президентом кандидата від Демократичної партії Барака Обами. Однак здійснювати свої реформи Обамі довелося за умов глибокої кризи, найбільшої з часів «Великої депресії». Як головний пріоритет своєї політики Обама визначив покращення економічного становища середніх верств американського суспільства, за прихильність яких на президентських виборах 2008 і 2012 р. йшла боротьба між демократами і республіканцями, оскільки електоральний ресурс тих й інших один і той же — середній клас, який складає в США понад 70% виборців. Усім було зрозуміло: хто його залучить на свій бік, той і виграє президентські вибори.

У максимально короткий термін було підготовлено й оприлюднено програму дій. Вона включала «план стимулювання економіки» (державні інвестиції в розмірі 700 млрд. — 1 трлн. дол. в інфраструктуру з метою ство-

рення нових робочих місць). Адміністрація Обами висловилася також за прийняття Закону про регулювання фінансового ринку. Програма передбачала проведення реформи охорони здоров'я для створення загальнонаціональної системи медичного страхування, підтримку фундаментальної науки й освіти, інвестиції в розробку і впровадження нових і відновлюваних джерел енергії, прийняття закону про свободу вибору найманих робітників, виведення до 2010 року американських військ з Іраку. Пріоритетними були названі реформи медичного обслуговування і податкового кодексу, який мав різні лазівки для великого бізнесу та його лобістів, щоб уникнути сплати податків. Реформа передбачала їх скорочення для 95% американців в середньому на 1 тис. дол., ліквідацію податків на пенсіонерів з прибутком менше 50 тис. доларів на рік і збільшення державних витрат на середню освіту.

Перші його кроки на посаді президента були зроблені в бік боротьби з кризою. Запорукою успішного виходу з кризи нова адміністрація зробила посилену увагу до соціальної сфери, що виразилося в збільшенні податкових пільг для середнього класу і малозабезпечених американців. Попередній президент теж здійснював цю політику шляхом зниження податків. Однак різниця політики Обами була в її соціальній орієнтованості, в перерозподільному характері. Якщо республіканці давали податкові послаблення усім, то демократи вважали необхідним збільшувати податки для громадян з високими прибутками. У галузі трудових відносин Обама взяв на себе зобов'язання підняти мінімальну зарплату в 2009 р. до 7,25 дол. за год., а також індексувати її з врахуванням інфляції. У галузі охорони здоров'я передбачалося ряд заходів із зниження вартості медичного обслуговування. У числі пріоритетів було й підвищення ефективності роботи системи освіти як джерела стабільності економічного розвитку. Зокрема, у галузі вищої освіти Обама взяв курс на підтримку вже існуючих програм, які допомагають підліткам з малозабезпечених сімей за допомогою стипендій і позик вступати до коледжу чи університету. Їх частиною є стипендіальна програма ім. К. Пелла. Особлива підтримка надавалася галузі точних і природничих наук. Передбачено також додатко-

во винагороджувати вчителів у регіонах, де їх бракує (сільська місцевість, міські гетто). Для підтримки системи державних пенсій планувалося на 2% збільшити податок на зарплату тих, хто заробляє більше 250 тис. дол. на рік. У липні 2010 р. сенат схвалив законопроект Додда-Френка, який передбачав заходи з покращення захисту споживачів у фінансовій сфері, створення механізму ліквідації неплатоспроможних фінансових компаній. Реформа дозволила б попереджувати непрозорі угоди, які стали однією з причин кризи, і повернення до посилення державного регулювання.

Багато уваги нова адміністрація приділяла розвитку виробництва. 17 лютого 2009 р. Обама підписав закон про відновлення економіки, попередньо прийнятий обома палатами Конгресу. Передбачалося створити і зберегти 3,5 млн. робочих місць у різних сферах економіки: від відновлення інфраструктури до освіти (різні пільги бізнесу, збільшено неоподаткований мінімум прибутку, запроваджувалися заходи короткострокового, середньострокового і довгострокового характеру. Закон неоднозначно був сприйнятий в американському істеблішменті і підданий масованій критиці за те, що вже в 2009 р. створить дефіцит державного бюджету на суму 1,7 трлн дол., а в 2010 р. — 1,1 трлн. Республіканська партія в сенсі таких проблем висловилася проти розширення системи державного регулювання економіки і соціальної сфери, за більш широке використання ринкових механізмів.

У внутрішній політиці Б. Обама анонсував у Конгресі радикальну перебудову освіти, охорони здоров'я і реформу в сфері енергетики. Американська система охорони здоров'я не змінювалася в своїй суті майже 50 років. У системі охорони здоров'я й освіти сьогодні працює понад 32 млн. осіб, тобто п'ята частина зайнятих у народному господарстві. У 2007 р. медичне страхування різних видів розповсюджувалося на 253,5 млн. осіб. (84,7% всього населення). Обама пішов шляхом завершення реформи медичного страхування, щоб зробити послуги у цій сфері доступними практично всім громадянам. Було розширено коло громадян, які мають можливість користуватися медичним страхуванням через обов'язкове придбання страхового полісу шляхом надання державою матеріальної допомоги тим індивідам і

дрібним бізнесменам, фінансове становище яких не дозволяє зробити це самостійно. Обамі вдалося, як нікому до нього, провести реформу охорони здоров'я. У березні 2010 р. конгресом був прийнятий, а Обамою підписаний Погоджений закон про медичне обслуговування й освіту, якому передували зусилля десятків років.

Під час передвиборної кампанії сенатори Барак Обама і Джо Байден представили також план «Нова енергетика для Америки». У ньому передбачалося виділення протягом 10 років 150 млрд. дол. на зниження залежності від імпорту нафти, випуск до 2015 р. 1 млн. електромобілів. До того ж часу планувалося 10% електроенергії отримувати з відновлюваних джерел, а до 2050 р. знизити викиди вуглекислого газу на 80% від рівня 1990 р. Завдання — перетворити США в лідера оздоровлення клімату.

Визнання примату індивідуальних прав, закріплене в Декларації незалежності США, є несучою конструкцією американської політики і суспільної думки. Це означає, що всі американці мають рівні права, незалежно від їх соціального статусу, економічного становища, громадянських позицій та інших особливостей, а завдання держави — створити умови для їх дотримання. Ця абсолютна беззастережна рівність, що передбачає в тому числі асиміляцію різних етнічних груп, стала мірилом американської соціальної справедливості.

Завершення спаду в американській економіці відбулося в червні 2009 р., але виробництво ще довго переживало його наслідки, особливо через високе безробіття.

Зовнішня політика

Зовнішня політика США на початку XXI ст. пов'язана з двома президентами: республіканцем Бушом-молодшим і Б. Обамою. І той, і другий виходили з національних інтересів. Якщо в період президентства Клінтона зовнішньополітичною доктриною США було просування і розширення демократії, то головним завданням зовнішньої політики Буша-мол. стала боротьба з міжнародним тероризмом, спрямована передусім

проти «вісі зла» — Іраку, Ірану, Північної Кореї. Осередям доктрини Буша стала ідея, суть якої зводиться до того, що диктаторські режими є загрозою національній безпеці США. Їх ліквідація має призвести до «повсюдної демократизації». Конкретним вираженням цього стала американська операція в Афганістані проти талібів, до участі в якій американцям вдалося залучити, окрім союзників по НАТО, навіть Росію, яка стурбована наростанням небезпеки на своїх південних кордонах з боку ісламського фундаменталізму. Концепція зовнішньої політики Б. Обама будується не тільки на використанні лідерських принципів Америки, відновленні «морального лідерства» США у світі, але й використанні «м'якої сили», дипломатичних методів. Так, у зовнішній політиці Обама уже в 2008 р. пропонував «перезавантаження» стосунків з Росією, перегляд планів будівництва глобальної системи ПРО, скорочення ядерних озброєнь, посилення міжнародного контролю над режимом нерозповсюдження ядерної зброї. Його підхід до зовнішньої політики усереднив зовнішньополітичну романтику Клінтона і жорсткий курс Буша-молодшого. Як показали наступні події, Обама готовий робити кроки в одну й іншу сторону, залежно від розвитку ситуації у світі, його регіонах.

Об'єктом американської зовнішньої політики й надалі залишався весь світ. І хоча американська політика «стримування комунізму» залишилася в 1991 р., але виклики не зникли. Міжнародний тероризм, локальні конфлікти, неспокій на пострадянському просторі, проблеми Близького Сходу та зброї масового знищення й надалі залишалися загрозою миру та безпеці світу. Непросто складалося й перегрупування центрів сили на міжнародній арені, що виявилось у піднесенні Китаю, Індії та Бразилії, втраті статусу світової держави Росією. Своє домінування на світовій арені американці й надалі вважають запорукою стабільності й першості США. У Стратегії-2002 і Стратегії-2006, які чітко виписані під впливом подій 11 вересня 2001 року було викладено суть і характер зовнішньої політики адміністрації Буша-молодшого. Там прямо оголошувалось, що США не виключають використання сили до того, як відбулася атака, навіть якщо залишиться невизначеність про час і місце ворожого нападу. Політика «жорсткої сили», яка

в них була закладена, призвела до двох війн, спрямованих, насамперед, проти міжнародного тероризму, головною роллю у яких відіграли США в Афганістані та Іраку. Зброєю масового враження, якою американці мотивували свій превентивний удар по Іраку, знайдено не було. А війна усіх типів, в тому числі партизанська, терористична, громадянська, латентна і відкрита між шіїтами і сунітами, затягнулася надовго і вимагала від США та їх союзників все нових і нових жертв, людських і матеріальних. Та й історія не знає миттєвої трансформації цивілізацій. Перехід від однієї форми до іншої процес довгий: болісний і складний.

Європейський напрям в американській зовнішній політиці бачиться найбільш стабільним і надійним, оскільки США традиційно пов'язані цивілізаційними та союзницькими стосунками з Європою, бачать її своєю прабатьківщиною. Хоча роль Європи і її головної економіко-політичної структури ЄС виросла, іти на відчуженість з США вона не збирається. Більше того, ні США, ні ЄС щось міняти у цьому форматі сил, незважаючи на певні тертя (позиція Німеччини та Франції стосовно війни в Іраку), які мали місце на початку ХХІ ст., не збираються. Їх і надалі міцно об'єднують цивілізаційні цінності, досягнення демократії, давні союзницькі узи, європейське походження більшості американців. Разом з тим, нова стратегія США щодо Європи знаходиться в стадії становлення. Остання потребує найновішої американської військової технології, зокрема в справі створення захисного щита від ракетно-ядерної атаки у вигляді ПРО, що цілком влаштує Європу.

Окреслився також азійський напрям. У 2001 р., коли США почали військові дії проти Талібану і Аль-Каїди в Афганістані, американці, не без поступок з боку Росії, для якої ісламський фундаменталізм набагато більш небезпечний ніж для США, отримали бази в колишній радянській Середній Азії (Ханабад і Какайду в Узбекистані, Манас в Киргизстані, Душанбе і Куляб в Таджикистані). Бюджет цих країн поповнився американською валютою, а Росія швидко відчула конкуренцію і присутність США в її колишніх улусах. Презавантаження стосунків з Росією досить швидко для Обами повернулося новими проблемами. Нікуди не зник у США погляд на Росію

через призму холодної війни. До цього додалися порушення прав людини, справа С. Магнітського, залишилися проблеми з часів «холодної війни»: ядерні озброєння, протиракетна оборона, контроль за озброєннями тощо.

Усе більш складних головоломок США завдає Китай, який за розмірами ВВП вийшов на 2 місце в світі, перетворюється в наддержаву і демонструє прагнення стати глобальним лідером. Відносини з КНР завжди характеризувалися складністю. Після короткотермінового співробітництва в напрямі до стратегічного партнерства, в 2000 р. президент Буш-молодший знову назвав Китай головним суперником США. Ще більш жорстку, навіть непримиренну, позицію зайняли республіканці на президентських виборах 2008 року. Їх кандидат на посаду президента Дж. Маккейн вимагав не включати Китай і виключити з клубу «Великої вісімки» РФ. Барак Обама зробив спробу поліпшити стосунки між США і Китаєм. Зв'язки з Китаєм після 2009 р. в США стали називати «найбільш важливими двосторонніми відносинами». Китай став найбільшим експортером товарів у США, при цьому дефіцит наддержави у торгівлі з ним склав 295 млрд. дол., що викликало серйозну стурбованість американського суспільства, а особливо ділових кіл. Республіканський кандидат у президенти 2012 р. Міт Ромні критикував недостатні зусилля Обами із захисту національного ринку від китайського демпінгу. Американці стурбовані також перенесенням американських виробничих потужностей у Китай. У 2010 р. Вашингтон, зштовхнувшись з китайською продукцією на всіх континентах, перейшов від оборони до наступу на Китай. Доктрина Діна Ачесона (1949 р.), суть якої полягала в посиленні суперечностей між СРСР і Китаєм, втратила ефективність. Посилилася критика Китаю за недотримання прав людини, розпочалось переозброєння Тайваню, мобілізація внутрішньої опозиції в Китаї. У цьому сенсі США на основі Договору 1960 р. про безпеку зміцнювали свої стратегічні стосунки з Японією, на території якої розміщено понад 40 тисяч американських вояків на 88 базах.

Найбільшою противагою Китаю в Азії США бачать Індію. У листопаді 2001 р. Буш-молодший та індійський прем'єр А. Ваджпаї оголосили у Вашингтоні про страте-

гічне партнерство. У центрі уваги візиту в Індію держсекретаря Хіларі Клінтон 20 липня 2009 р. були питання безпеки та оборони, зокрема угода про співпрацю в ядерній сфері, поставки американських озброєнь і воєнних технологій до Індії. Оскільки російська зброя за якісними показниками відстає від американської, Індія з Росії переключилася на США.

На Близькому Сході США шукають шляхи стабільного компромісу між Ізраїлем та Палестиною й іншими арабськими країнами.

Країни Латинської Америки, окремі з яких вдарились в комунізм і, не здобувши успіхів, заспокоїлись на тому, що США лідер Західної півкулі.

У непростих стосунках минулого складно розвивалися відносини з РФ, особливо в період правління республіканців, коли в політиці Росії почався відхід від демократичного розвитку і поворот до неоімперіалізму. Під час зустрічей В.В. Путіна і Дж. Буша-молодшого, що відбулися 2001 і 2002 рр. в центрі уваги стояли Договір ПРО, політика «просування НАТО на Схід», співпраця Росії з НАТО, особливо в ході антитерористичної операції в Афганістані. Однак вторгнення США в Ірак погіршило стосунки між США та РФ. Кремль сприйняв це як витіснення Росії з Близького Сходу. Не імпонувало Росії й те, що колишні сателіти СРСР, нові члени НАТО, стали на бік США, та й близькосхідна нафта грала тут не останню роль. Поглибленню похолодання між США та Росією сприяла й іранська проблема. Іран як теократична держава уже давно замахнувся на місце лідера в мусульманському світі й головного розпорядника нафтового багатства регіону. Посилена увага іранських правителів до атомної енергетики викликала підозру в країні Заходу, що для здійснення геополітичних планів Тегерану не вистачає лише ядерної зброї. Іранська проблема поглиблює суперечності між Заходом та Росією, яка взялася допомагати Ірану в оволодінні ядерною технологією. Підозріння посилювалися після того, як МАГАТЕ та інспекторам ООН Іран відмовив контролювати свою ядерну програму.

Демократ Б. Обама спробував внести в американо-російські відносини елементи довіри і покращення. У Стратегії-10 стала віддаватися перевага у досягненні

глобального лідерства США «м'якій силі»: дипломатії, співробітництву, правовому врегулюванню, визнанню множинності центрів сили, підтримці демократичних реформ в інших державах, активізації міжнародних організацій, підвищенню політичної ролі держав, що розвиваються, привабливості за морально-ціннісними орієнтирами, такими як права людини тощо. У новому документі нема згадок про односторонні превентивні силові дії без вагомих доказів про загрозу і відповідні рішення міжнародних організацій, підкреслюється необхідність спільних дій держав у рамках міжнародного права. Позитивом для США є прагнення покращити політичний клімат у світі шляхом мінімізації американської присутності в Іраку, здійснити «афганізацію» війни проти Аль-Каїди і талібів та завершити операцію НАТО в Афганістані.

За таких умов російська політика Обама виразилася в «перезавантаженні» відносин з Росією, яка мала метою закриттям невирішених проблем минулого розчистити дорогу до покращення майбутнього. США зацікавлені в підтримці Росії в сенсі недопущення отримання Іраном ядерної зброї, припинення російського постачання зброї Сирії та країнам Латинської Америки. Для Росії подібний порядок денний міг би обговорюватися в пакеті з дистанціюванням Америки від території колишнього СРСР і з наданням гарантій нерозповсюдження НАТО за принципом «послуга за послугу». Однак політика «перезавантаження» виявилася чинником, який зачіпав національні інтереси обох сторін. Для США піти з пострадянського простору, означало б послаблення власних позицій в Європі загалом. Позиції сторін, врешті-решт, виявилися начисто позбавлені елементів компромісу. Оскільки США вимагали реального визнання РФ змін постбіполярного світу, а Росія — повернення, певною мірою, у видозміненому форматі до ялтинського розмежування. Пострадянський простір для США — простір рівних можливостей. Для Росії — об'єкт виключно її інтересів в усіх аспектах: територіальних, матеріальних, історичних, політичних, моральних і т.д. Американські інтереси породжені завданнями сьогодення, російські — базовані на доктрині євразійства. А тому «перезавантаження» реально мало суто паліативний характер і вилилося лише

в підписання 8 квітня 2010 р. в Празі договору СНО-3, який ратифіковано обома сторонами 2011 р. Кожна з них матиме не більше ніж 1550 стратегічних ядерних боеголовок і 800 носіїв ядерної зброї. За сім років обидві сторони зобов'язалися скоротити наступальні арсенали приблизно на третину від ліміту, обумовленого в Договорі від 1991 р.

«Перезавантаження» стосунків Вашингтон — Москва виявилось вкрай обмеженим. Плани відновлення тандему світового впливу США-Росія, незалежно від того з чийого боку вони були б, не могли реалізуватися, оскільки засновані на стереотипах минулого. Зникла вісь рівноваги, на якій цей всемогутній тандем будувався. Чи не тому за 20 років не вибрана нова модель відносин між США і Росією. Та й порівняльна характеристика статків обох держав — нерівні величини. Усі визначальні показники на боці США: населення, ВВП, бюджет, збройні сили, продуктивність праці. Так, ВВП США у 2008 р. був на порядок більший ніж Росії. Бюджет США в 2009 р. — 3 трлн., Росії — близько 300 млрд. дол. Лише на благодійність США тратять 4 російські бюджети. Росія не має у світі ні друзів, ні серйозних союзників, у США їх 70 — формальних і неформальних. Єдине, що в Росії залишилося з колишньої радянсько-американської системи рівноваги, це — ядерний арсенал, і РФ болісно сприймає ініціативу США створити ЄвроПРО, про що свідчить довга пікіровка між США та Росією, що продовжується й досі. У відповідь на вихід США з системи ПРО Росія відповіла виходом з Договору про обмеження звичайних збройних сил в Європі від 1990 р. У Росії заговорили про початок нової «холодної» війни. Щодо американської ЄвроПРО, то ніякої загрози вона не має, але значною мірою зводить нанівець ефективність російського ядерного потенціалу, а водночас стає заслоном спробам Росії повернути собі радянські важелі впливу на світову політику, що цілком узгоджується з довгостроковою метою США відсторонити Росію як адекватного конкурента від вирішення міжнародних справ. Ідея Обама переслідувала й мету — покращити імідж США у світі.

Однак у сучасній світовій політиці головними стають інші складові змагання, яке інерційно продовжується в системі сучасного розташування сил. Тут Обама

має рацію: *«Лідером стане той, хто зуміє знайти вирішення актуальних глобальних, регіональних або локальних проблем і тим самим завоює довіру і визнання інших країн»*, що повністю асоціюється з тою позицією, яку зайняли США щодо замаху Росії на цілісність і суверенітет України в 2014 році.

Отже, США зберегли свої позиції у світі і можливості вирішувати його проблеми не тільки виходячи з національних інтересів, але й суттєвих завдань глобалізованого світу, зокрема таких, як збереження миру на землі, розвиток демократії у світі, нерозповсюдження ядерної зброї, боротьба проти міжнародного тероризму, в якій би формі він не виявлявся, тощо.

Джерела та література

1. Батюк В.И. После империи / В.И. Батюк // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2012. – № 5.
1. Гец М. Реформирование здравоохранения в США / Малколм Гец // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2013. – № 2. – С. 71-90.
2. Дворкин В. Россия и США: перспективы сокращения ядерных вооружений / В. Дворкин // МЭ и МО. – 2010. – № 4.
3. Зименков З. США на мировом рынке услуг / З. Зименков // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2014. – № 3.
4. Петровская Н.Е. Безработица – ключевая проблема президентства Б. Обамы / Н.Е. Петровская // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2014 – № 2. – С. 57-66.
5. Никольская Г. США: реформа иммиграционного законодательства / Г. Никольская // МЭ и МО. – 2014. – № 2.
6. Согрин В.В. Внешняя политика Дж. Буша-младшего. Генезис. Эволюция. Итоги. / В.В. Согрин // НИИ. – 2014 – № 2 – С. 92-111.
7. Супян В.П. Перспективы экономического восстановления в США: реальность и прогнозы / В.П.Супян // США, Канада – экономика, политика, культура. – 2012. – № 5.
8. Тимофеев О.А. Тема отношений США с КНР в президентской кампании 2012 года / О.А. Тимофеев // США,

- Канада – економіка, політика, культура. – 2013. – № 2.
9. Троицкий М.А. Конгресс и политика США в отношении России / М.А. Троицкий // США, Канада – економіка, політика, культура. – 2013. – № 2.
 10. Троицкий М.А. Конгресс и политика США в отношении України / М.А. Троицкий // США, Канада – економіка, політика, культура. – 2014. – № 3.
 11. Труш С.М. Отношения КНР – США: диалог новых администраций / С.М. Труш // США, Канада – економіка, політика, культура. – 2014. – № 5.

Контрольні запитання

1. *У чому суть наддержавного статусу США ?*
2. *Що спільного і відмінного в зовнішньо – та внутрішньополітичній діяльності демократів і республіканців?*
3. *Які причини зумовили фінансово-економічну кризу 2008–2013 в США? Антикризисні заходи президентів Д. Буша-мол. і Б. Обами. Їх результати.*
4. *Глобалізм і пріоритети зовнішньої політики США. У чому бачилося «перезавантаження» стосунків з РФ? Чому воно зазнало невдачі?*
5. *Українська політика США.*

21. УГОРЩИНА

Політичний розвиток

На початку нового століття завершився процес структуризації угорського суспільства та формування в ньому двох великих груп — правої і лівої ідейної орієнтації — й невеликого ліберально-орієнтованого прошарку громадян, що сприяло усталенню нової партійно-політичної структури. Домінантними стали лівоцентристська Угорська соціалістична партія (УСП) та правоцентристський Союз молодих демократів (за угорською аббревіатурою ФІДЕС). Потужною політичною силою залишався центристський Союз вільних демократів, а маргінальне становище на правому політичному фланзі посіла радикальна Партія угорської правди і життя. На парламентських виборах в Угорщині у квітні 2002 р. переміг опозиційний блок лівоцентристів і лібералів. Правляча коаліція соціалістів і лібералів перемогла також на наступних парламентських виборах 2006 р., а Угорська соціалістична партія прем'єра Ф. Дьюрчання отримала 49% депутатських мандатів. На президентських виборах 2005 р. главою держави на черговий п'ятирічний термін було обрано кандидата від опозиції Л. Шойома.

У вересні 2006 р. в Будапешті опозиція ініціювала багатотисячні маніфестації з вимогою відставки прем'єр-міністра соціаліста Ф. Дьюрчання, партія якого для перемоги на минулих парламентських виборах використала в передвиборній агітації недозволені методи політичної боротьби, зокрема обманювала громадян, представивши стан економіки країни в більш позитивному світлі, ніж було насправді. Ці акції протесту завдали удару по довірі народу до соціалістів і визначили результати місцевих виборів у жовтні місяці, на яких правляча коаліція зазнала нищівної поразки. Рейтинг довіри до прем'єр-міністра наприкінці 2008 р. знизився до 15%, що призвело до виникнення на початку 2009 р. найглибшої за останні двадцять років урядової кризи.

Політичні опоненти соціалістів звинуватили прем'єр-міністра в непрофесійності в умовах економічних і соціальних негараздів та відсутності програми подолання фінансової кризи.

Чергові парламентські вибори в Угорщині відбулися у квітні 2010 р. за складною змішаною системою й ознаменувалися не лише зміною політичних сил біля керма влади, а й корекцією політичного курсу, яким країна рухалася з 2002 р., коли владу в Будапешті взяли соціалісти. На виборчу кампанію вплинула висока опозиційність суспільства, активне використання «чорного» піару, участь широкого спектру політичних сил та ін. За їх результатами ФІДЕС — Угорський громадянський союз отримав абсолютну кількість голосів для формування самостійного уряду та можливої зміни конституції країни. За результатами голосування 17% голосів виборців і 47 місць в парламенті отримала ультраправа партія «Йоббик», що сповідувала відверто фашистські погляди. Уряд очолив лідер ФІДЕС В. Орбан, який обійняв посаду прем'єр-міністра з 1998 по 2002 р.

У квітні 2011 р. парламент країни схвалив, а президент підписав нову конституцію Угорщини, яка з 1 січня 2012 р. набула чинності. Утім, вилучення опозиції з процесу підготовки, обговорення та схвалення конституції означало порушення базових правил демократичного політичного процесу. За Основним законом була змінена офіційна назва держави з «Угорська Республіка» на Угорщина, що мало вказувати на необхідність сприйняття країни без акцентування на справжніх її межах: закордонні угорці визнані рівними в правах із громадянами країни. У зв'язку з тим, що в конституції були зафіксовані звуження соціальних прав й обмеження демократії, у країні пройшли масові протести.

У травні 2010 р. парламент країни ухвалив закон про спрощене набуття угорського громадянства для етнічних угорців, які проживали за межами Угорщини. Упродовж наступних п'яти років угорські паспорти отримали понад 500 тис. осіб за межами країни. У грудні 2011 р. новонаверненим громадянам країни надали право голосу на парламентських виборах, яким скористалися під час голосування 2014 р. майже 235 тис. закордонних угорців. Завдяки вигідним для ФІДЕС змі-

нам у передвиборчому законодавстві й заангажованості ЗМІ, на парламентських виборах у квітні 2014 р. (явка виборців становила 60%) перемогу здобула правляча партія прем'єр-міністра В. Орбана, що отримала 133 депутатських мандатів (67%), 38 місць отримав ліволіберальний блок, 23 — праворадикали, ще 5 — партія «зелених». Відмова В. Орбана від цінностей політичного лібералізму та співпраця з правоекстремістською партією «Йоббік», що відверто виступала за створення «Великої Угорщини» на етнічних землях Словаччини, Румунії та України (відокремлені на підставі Тріанонського (1920 р.) та Паризького (1947 р.) мирних договорів) регулярно наражали його на критику Євросоюзу, Держдепартаменту США й правозахисних груп. Зокрема, у вересні 2014 р. президент США Б. Обама назвав Угорщину країною, у якій влада чинить тиск на громадянське суспільство. Також спостерігалось посилення корупції.

Зразками державного розвитку В. Орбан вважав Росію, Туреччину та Китай, а президента В. Путіна — тим, хто забезпечує у РФ «право і порядок». Своїм опонентам він пояснював, що Угорщина стане «неліберальною державою», але залишиться демократичною країною, не відмовиться від таких ліберальних принципів, як свобода слова, але базуватиметься на «іншому, особливому, національному підході». За словами критиків, останній уже дався взнаки, коли поліція обшукала будапештський офіс громадської організації Okotars, що отримувала кошти із західноєвропейських країн.

Трансформації економічної системи

Постсоціалістична Угорщина належить до індустріально-аграрних країн. Основними галузями промисловості були гірнична, металургійна, харчова, текстильна, хімічна (особливо фармацевтична), машинобудівна. На початку 2000-х рр. в країні завершився процес адаптації господарства до вимог Євросоюзу. Значна увага приділялася торгово-економічному співробітництву, особливо в реалізації великих інвестиційних проектів. Внаслідок обмеження власних мінеральних ресурсів, угорська

економіка більше зорієнтована на оборонну промисловість, що давала п'яту частину ВВП у 2006 р. У структурі сільського господарства рослинництво й тваринництво були майже рівноцінними галузями за ринковою вартістю продукції. Більшість земельних угідь зайнято посівами пшениці та кукурудзи, також вирощують картоплю, цукрові буряки, соняшник, овочі, високо розвинене садівництво і виноградарство. З галузей тваринництва основними є свилярство, розведення свійської птиці, а також молочне скотарство.

Головним важелем здійснення корінних структурних перетворень у країні, підвищення динаміки економічного розвитку й інтеграції у світове господарство стало всебічне залучення іноземного капіталу. За його участі, перш за все транснаціональних корпорацій, в Угорщині були створені такі нові для країни галузі промисловості, як автомобілебудування, виробництво побутової електроніки і мобільних телефонів, модернізовані фармацевтична і харчова промисловість, система телекомунікації. Під контроль іноземних інвесторів потрапили майже 70% оброблюваної промисловості, 90% системи телекомунікації, 84% банківського сектору, більше 50% оптової торгівлі, майже половина електроенергетичного комплексу. До початку світової кризи іноземні інвестори, використовуючи власні мережі збуту, долали вузькість угорського ринку і забезпечували високі темпи приросту експорту.

В результаті масового притоку інвестицій Угорщина стала активним учасником нового типу міжнародного поділу праці, однією з ланок міжнародної виробничої системи провідних транснаціональних корпорацій світу. Домінуюча роль іноземного капіталу дає підстави говорити про два відособлених один від одного сектори економіки, один — більш розвинутий, сучасний, зорієнтований на експорт і знаходиться головним чином в іноземній власності, а інший — традиційний, що складався із вітчизняних підприємств, господарська діяльність яких характеризувалася більш слабкими показниками.

Глобальна фінансова-економічна криза 2008 р. погіршила ситуацію в угорській економіці. Першими ознаками рецесії було те, що ВВП цього року зріс на 0,5% за рахунок сільського господарства. В інших галузях від-

бувався спад виробництва, а рівень безробіття сягнув 8,1%. Замість зростання та приєднання країни до зони євро, угорці відчули на собі шок від кризи. Щоб уникнути дефолту, уряд країни був змушений звернутися до МВФ і ЄС з проханням про багатомільярдні кредити (було отримано 25,1 млрд. дол.). Спроби урядів соціалістів Ф. Дьюрчана і Г. Байнаї врятувати становище, різко підвищивши податки та урізавши соціальні витрати, виявилися успішними лише частково. Утім велика зовнішня заборгованість (більше ніж 80% ВВП) стала найсерйознішою проблемою. Тож уряд активно працював над скороченням витрат бюджету на державний сектор і на соціальну допомогу, розпочав реформу пенсійної системи, яка передбачала звуження накопичувальної системи; докладав зусиль щодо працевлаштування частини тих пенсіонерів, які у 90-х рр. достроково пішли на пенсію.

Правоконсервативний уряд В. Орбана з весни 2010 р. пішов шляхом імпровізацій, шукаючи власні нетрадиційні рецепти виходу з кризи, нерідко вдаючись до адміністративно-командних методів. Всупереч рекомендаціям Єврокомісії, він вирішив відмовитися від практики затягування пасків у населення, вважаючи, що настав час виймати гроші з гаманців транснаціональних компаній та іноземних банків. Також угорське керівництво започаткувало націоналізацію і деприватизацію структуроутворюючих підприємств. У галузі структурної політики пріоритет надавався підприємствам, що виробляли матеріальні блага, на шкоду підприємствам сфери послуг (насамперед фінансового сектору).

Прийняття в 2011 р. нового положення про національний банк загостило відносини між урядом Угорщини та МВФ, який відмовив Будапешту в отриманні «фінансової страховки» в розмірі 20 млрд. євро, вкрай потрібних для обслуговування поточних кредитів. У вересні 2014 р. Європейська комісія підписала угоду про партнерство з Угорщиною на 21,9 млрд. євро. Ці кошти, що надійдуть у 2014-2020 роках, будуть спрямовані на підтримку конкурентоспроможності й зростання. Крім того, Будапешт отримає 3,45 млрд. євро на розвиток села. У першій половині 2014 р. ВВП країни

збільшувався у щорічному вимірі на 3,9%, промислове виробництво — на 11,3%, доходи від туризму піднялися більш ніж на 10%. Втім більш ніж третина населення живе за межею бідності, а становище ромів, найчисельнішої національної меншини в країні, зовсім не покращилося. Через ліквідацію нетрів у Мішкольці багато з цих людей залишилися без даху над головою.

Зовнішня політика

Від моменту проголошення незалежності Угорщина була зорієнтована на вступ до євроатлантичних структур. Під час квітневого референдуму 2003 р. 83,7% громадян висловилися за вступ країни до ЄС, а в квітні 2004 р. Угорщина стала повноправним членом цього об'єднання. Європейському виміру підпорядковані й зовнішньополітичні кроки офіційного Будапешта в різних напрямках діяльності на міжнародній арені. Пріоритетами зовнішньої політики країни була інтеграція до ЄС, зміцнення стабільності в регіоні шляхом розвитку добросусідських відносин і захист прав та інтересів угорської меншини (5,5 млн. угорців) за межами Угорщини.

Успішно розвивалися торгово-економічні відносини з РФ. У 2005 р. була підписана нова двостороння торгова угода, а повернення на східні ринки прем'єр-соціаліст Ф. Дьюрчань назвав одним із пріоритетів уряду. Під час візиту до Будапешта в лютому 2006 р. президент В. Путін запропонував Угорщині стати одним із основних європейських центрів розподілу російського газу та інвестувати кошти у створення газосховища на своїй території. Починаючи з 2010 р., у руслі переорієнтації зовнішньої політики під назвою «Східного відкриття» уряд В. Орбана домагався зменшити залежність від Заходу в зовнішній торгівлі (з 80 до 70 відсотків), інвестиціях та в більш широкому сенсі, суттєво розширити економічну співпрацю з РФ. Офіційний Будапешт підтримав російський проєкт магістрального газопроводу «Південний потік», що мав стати альтернативою транзитові російських енергоносіїв через Україну. У січні 2014 р. угорський уряд і російська державна корпорація «Росатом» уклали угоду

про будівництво двох нових блоків на єдиній в країні діючій АЕС у місті Пакш. Парламент Угорщини підтримав угоду про отримання задля цього від Росії кредиту в розмірі 10 млрд. євро, а компанія MVM підписала угоду про збереження сировини «Газпрому» у своїх підземних сховищах (700 млн. куб. м).

Нове спрямування зовнішньої політики Угорщини на початку другого десятиріччя 2000-х рр. характеризувалося насаджуванням «м'якої сили». Офіційний формат прояву «м'якої» експансії Будапешту — політика захисту інтересів закордонних угорців, які проживають компактно у Словаччині, Румунії, Сербії, Україні, а реальний мотив — бажання об'єднати угорську спільноту у кордонах, що існували на час закінчення Першої світової війни, пропонуючи для цього автономістські моделі. Викликом для національної безпеки України стало масове набуття угорцями Закарпатської області (близько 150 тис. осіб) громадянства Угорщини (за даними угорського уряду його отримали близько 80 тис. осіб), а також неприховане визнання партією «Йоббік» анексії Росією Криму та підтримка нею донбаських сепаратистів.

Упродовж 2000-х рр. двосторонні відносини Угорщини та України розвивалися на багатосторонній основі. Реалізувалися домовленості, досягнуті за результатами систематичних зустрічей на найвищому рівні, розвивалося співробітництво прикордонних територій. Угорські політики неодноразово робили заяви про підтримку безвізового режиму і перспективу членства України в ЄС.

Упродовж 2014 р. офіційний Будапешт був одним із найбільших критиків політики європейських санкцій проти РФ і неодноразово наголошував на необхідності перегляду такої політики. Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан заявив, що викликом для Європи є не лише політика Росії, а й Україна сама по собі, яка, не маючи бачення подальшого розвитку, мусить гарантувати забезпечення прав національних меншин. Він же заявив про підтримку будівництва газопроводу «Південний потік», для чого угорський уряд ухвалив спеціальний закон. У вересні 2014 р. Угорщина призупинила реверс газу в Україну, пояснивши це необхідністю власної енергетичної безпеки, але невдовзі підтримала запро-

вадження нових санкцій проти Росії через її агресію проти України.

Джерела та література

1. Волотов Л.Г. Венгрия спустя четверть века после смены строя / Л.Г. Волотов, С.О. Волотов // Новая и новейшая история. – 2014. – № 4.

Контрольні запитання

1. *Особливості соціально-економічного розвитку Угорщини в ХХІ ст.*
2. *Українська політика Угорщини.*

22. ФРАНЦІЯ

У Європі Франція — перша за військовою потужністю і друга за економічним потенціалом. Це одна з найбільш привабливих і стабільних країн «старої» Європи. Зауважимо, що кожен десятий житель сучасної Франції — іммігрант (близько 6,5 млн. осіб). Столиця Франції Париж — визнаний центр проведення багатьох європейських і світових форумів, конференцій, зустрічей тощо. Країна є постійним членом Ради Безпеки ООН, визнаним учасником ядерного клубу світу. Основу ядерної могутності Франції складають 288 боєголовок. Це більше ніж у Китаю (240). Поряд із ФРН Франція, яка 1995 р. повернулася у Військову Раду Північно-Атлантичного союзу, щоб впливати на світові процеси, — провідний член ЄС і НАТО, центр впливу євроатлантичного співробітництва. Їй належить важливе місце у сучасній світовій політиці.

Ідеологією й філософією французького суспільства з часів встановлення П'ятої республіки (1958 р.) є голлізм, суть якого, при всій багатогранності проявів, полягає, перш за все, у захисті національних інтересів. Він пріоритетний, основоположний принцип політичних, економічних, ідеологічних інтересів країни. Осердям голлізму став постулат національної незалежності, утвердження її державної величі й могутності у міжнародному контексті. Його ідеї та зміст залишилися неперушними. За більш як півстоліття змінювалися відповідно до часу лише відтінки голлізму. Сучасний неоголізм, залишаючись незмінним щодо ідеї незалежності, за умов глобалізації гравітував від керованої економіки до максимально вільної від втручання держави — економічного лібералізму.

Із початку XXI ст. усе більш помітною стає тенденція у партійно-політичному житті Франції, що виявляється в поступовій трансформації характерної для неї багатопартійної системи в двопартійну, представлену соціалістами й неоголістами.

Вибори 2002 р. Внутрішня політика Ж. Ширака

Виборча президентська кампанія 2002 року Жака Ширака була добре організована тактично і стратегічно. Створена ним коаліція «Союз за президентську більшість» (СПБ), куди увійшло його «Об'єднання в підтримку республіки» (ОПР) і «Союз за французьку демократію» (СФД) Жіскара д'Естена складала вагому партійно-політичну базу підтримки Ширака. Ключовими пунктами президентської програми були такі привабливі слова, як свобода, відповідальність, солідарність, нація і Європа. Він обіцяв розвивати дух підприємництва, захищати мало-забезпечені категорії населення. Головним опонентом Ширака виступав соціаліст Ліонель Жоспен. Однак у другий тур вийшов представник правих сил Жан-Марі Ле Пен, що досить налякало французів. І в другому турі на виборах, що відбувалися в квітні-травні 2002 року, з переконливим результатом (82%) переміг Ширак. Водночас його партія ОПР разом з союзниками отримала більшість у парламенті. Насамперед, щоб убезпечити себе від проблем поділеного правління, коли парламентська більшість і президент репрезентують різні політичні сили, він створює певні складнощі для глави держави, він домігся скорочення президентського терміну з 7 до 5 років. Прем'єр-міністром став один із керівників СФД Жан-П'єр Раффарен, який першим своїм завданням оголосив боротьбу з безробіттям. З цією метою уряд підготував «Закон про перший найм», що давав підприємцям пільги за умови, якщо вони брали на роботу молодь до 26 років. Однак встановлений 2-річний термін, коли підприємець міг звільнити без пояснення причин нових працівників, викликав протест і демонстрації молоді, в яких брало участь до 3 млн. осіб. Закон було скасовано, а репутацію уряду заплямовано. Досить болісним було також запровадження євро. Окремі французькі підприємства в системі вільного переміщення товарів і капіталів у межах ЄС постраждали від конкуренції, а через вільне переміщення робочої сили ринув потік іммігрантів з Південно-Східної Європи, які посилювали конкуренцію на ринку праці і збільшували безробіття.

В економіці Франції помітно продовжували проявлятися характерні ознаки постіндустріалізму. Зменшується

кількість зайнятих у сільському господарстві та промислових робітників. Так у 2005 р. нараховувалося 5,4 млн. осіб зайнятих у матеріальному виробництві, а в сфері послуг — більше 11 млн. осіб. Там створювалося 75% вартості. Прискорилося модернізація підприємств, зріс експорт, який у 2005 р. досяг 5% світового, а основним ринком французького збуту був ЄС. Однак зменшення притоку іноземних інвестицій через високі соціальні відрахування з прибутку та надто короткий робочий день у Франції (35 годин на тиждень) викликало негативні явища в економіці.

Загалом, до кризи 2008-2009 рр. економічний розвиток Франції не був сприятливим. Спостерігалось відставання від провідних країн світу в інноваційній сфері, сповільнилася модернізація економіки. За душевим ВВП в 1970 р. Франція посідала друге місце серед 6 провідних країн Заходу, а в 2005 — п'яте, на якому знаходиться й сьогодні. Приріст ВВП у 2001-2005 рр. складав усього 1,5%. Темпи економічного зростання у Франції були нижчі, ніж у Великобританії та Італії. Рівень безробіття у 2007 р. сягнув 8% (2 млн. безробітних).

У структурі внутрішніх витрат на НДДКР частка держави дуже велика — 62,3-63,5%, бізнес-частка менша вдвічі.

Проблемою Франції залишалось й соціальне розшарування. 265 тисяч французьких сімей мають статки понад 780 тисяч євро, 46 французьких фірм у числі 200 найбільших фінансово-промислових груп Європи, у той же час 3 млн. французів живуть за офіційною межею бідності. Відбувається процес старіння нації, його наслідки — 22 млн. пенсіонерів. У 2005 р. народилося 48% позашлюбних дітей. Навколо проблеми (соціальної та економічної) загострилися стосунки між правими й лівими політичними силами. Праві партії, ОНР і СФД, або як вони себе називали «партії порядку», виступали за докорінну зміну економічного та соціального законодавства. У листопаді 2002 р. ОНР перейменувала себе на «Союз за народний рух» (СНР). Активність правих була націлена на вирішення нагальних і соціальних проблем.

Означені проблеми створювали конфліктні ситуації у французькому суспільстві, що виявлялися у вимогах регіонів надати більші повноваження місцевій владі,

навіть у сепаратизмі. Невдовзі після виборів парламент ухвалив закон про децентралізацію, ініційований Раффареном, який надавав регіонам можливість самостійного розвитку, що було відповіддю влади на серйозні проблеми з сепаратизмом, особливо на Корсиці. А 2003 р. був прийнятий спеціальний «Закон про Корсику», який розширив повноваження місцевої острівної влади — Національної асамблеї. Однак корсиканські націоналісти відхилили його на референдумі. 31 травня 2005 року через провал європейської конституції на референдумі Ширак відправив у відставку уряд Раффарена і призначив прем'єр-міністром міністра внутрішніх справ Домініка де Вільпена, відомого діяча СПБ.

Політика й економіка в період президентства Саркозі

Головними претендентами на посаду президента на виборах 2007 р. були лідер партії СНР Ніколя Саркозі і Сеголен Руайяль від Соціалістичної партії. Саркозі народився 1955 р. в сім'ї французенки й угорського емігранта; закінчив юридичний факультет Паризького університету; швидко зробив кар'єру політика; у 34 роки — він депутат Національних зборів.

Саркозі виступав з ідеєю об'єднання всіх французів для захисту національних інтересів, ідеалів свободи і прав людини. Він обіцяв підтримувати культуру, освіту, спорт, повернути цінність праці, покращити становище бідних, захистити довкілля, обмежити наплив іммігрантів. Руайяль — за покращення становища іммігрантів і національних меншин, дотримання демократичних принципів, за покращення життя трудящих і жінок. У виступах Саркозі звучали національні мотиви, у Руайяль — соціальні. 6 травня 2007 р. президентом Франції став Ніколя Саркозі, який набрав 53% голосів. У червні того ж року на парламентських виборах перемогла його партія СНР, отримавши 314 місць із 577. Крісло прем'єр-міністра зайняв Франсуа Фійон.

Маючи повноваження французів, уряд Саркозі проголосив своєю головною метою пристосування Франції

до процесу глобалізації. До попереднього курсу модернізації промисловості і сільського господарства додали реформування податкової системи. Як голліст він виступив за державний протекціонізм. Його програма передбачала перегляд збереження 35-годинного робочого тижня, скасування допомоги безробітним, які двічі відхилили запропоновані їм вакансії, і почав із відміни податків за понаднормовий робочий тиждень.

Щоб узаконити означені перетворення, Саркозі вдався 2008 р. до масштабного перегляду конституції 1958 р., у результаті чого було змінено або доповнено 47 статей з 89 основного закону. Парламент отримав право вето на президентські призначення, на деякі його рішення. Водночас поправки обмежують контроль уряду над роботою парламентських комісій. Президента не можна обирати більше ніж на два п'ятирічні терміни підряд, а призначені ним на вищі посади особи повинні отримати схвалення парламенту. Президент більше не очолює Вищу раду магістратури (суддівський орган). Таким чином розширилися прерогативи законодавчої влади й обмежувалися виконавчої. Це стало більшим поглибленням французької демократії. Саркозі мав сміливість щиро довіряти їй і зовсім не боявся звуження своїх конституційних повноважень.

Виходячи з принципів економічного лібералізму, Саркозі вдався до зменшення податків підприємців і за спадщину, відміни податку на надурочні роботи. Було підвищено мінімальні пенсії, відмінено надбавки до пенсії деяким категоріям працівників, розпочалось скорочення зайнятих у державному секторі, що викликало масові протести і страйки, у яких брали участь залізничники, студенти, вчителі, лікарі.

Великим випробуванням для економіки стала світова фінансово-економічна криза 2008 р. Приріст ВВП і рівень споживання скоротився до 1% на рік. Безробіття виросло до 10%, різко зросли ціни на сировинні товари.

Ріст попиту на гроші ускладнив становище банків, розмір виданих кредитів перевищив розмір депозитів. У банківській сфері падала прибутковість. Банкам, яким загрожувало банкрутство, виділялися держкредити і позики. Пряма допомога бізнесу склала 13 млрд. євро.

Ще 4 млрд. отримали залізниці та автостради. Також було ухвалено пакет з підтримки споживчого ринку, оздоровлення будівельної галузі, куди було інвестовано 1,8 млрд. євро.

Із метою виправлення становища було розроблено програму боротьби з кризою і прийнято низку законодавчих актів: закон про модернізацію, що стосувався малих і середніх підприємств, про працю, зайнятість і купівельну спроможність. Будь-якій фізичній особі — від студента до пенсіонера — надавалася можливість створити індивідуальне підприємство на основі спрощеної процедури реєстрації, функціонування і ліквідації. Таке підприємство отримувало суттєві податкові пільги (не сплачувало ПДВ, а оподаткування прибутку складало лише 13%). Закон розширив участь малого й середнього бізнесу у виконанні державних замовлень, створював юридичний механізм для вирішення його фінансових проблем. За рік дії закону зареєстровано 180 тис. новостворених підприємств.

Другий закон у цьому пакеті стосувався оплати праці за надурочні роботи. Згідно закону сума за надурочну роботу звільнялася від прибуткового податку, а ставка оплати надурочних підвищилася до 125%.

Ефективні заходи сприяли поліпшенню становища в економіці. Позитивні тенденції спостерігалися з другої половини 2009 р. Однак застій захопив весь 2010 р. За таких умов уряд Саркозі продовжував шукати шляхи до стабілізації і розвитку економіки, ризикуючи наразитися на несприйняття окремих заходів суспільством і втрату репутації керівництва. Так, з метою зменшення бюджетного дефіциту, який 2010 р. досягнув 8,2% ВВП, президент Н. Саркозі на 2011 р. скоротив витрати на соціальні потреби та виступив за поетапне підвищення пенсійного віку, який у 2011 р. був збільшений з 60 до 62 років.

У відповідь профспілки організували масові страйки, у яких взяли участь майже 3 млн. осіб. На доказ необхідності й правильності своїх кроків Саркозі вдався до переформування уряду, звільнивши міністра оборони Морена і міністра закордонних справ Б. Кушнера.

У 2012 р. відбулися чергові вибори президента. З усіх кандидатів найбільше шансів мали Ніколя Саркозі,

що був висунутий правою партією «Союз за народну довіру» і соціаліст Франсуа Олланд. Перший, у чому переконалися виборці, був президентом заможних і не виконав своєї головної обіцянки в передвиборній кампанії 2007 р. про створення нових робочих місць і надання французам можливості працювати більше (робочий день у Франції зараз — 32 години) і заробляти більше. Це для нього було великим мінусом. Ф. Олланд не страждав тягарем невиконаних обіцянок, а тому ліві, на яких він спирався, пропагували й обіцяли соціальну справедливість і солідарність, збільшення ролі держави в житті суспільства. Олланд декларував свій намір лише в державній системі освіти створити 60 тис. нових робочих місць. На початку травня 2012 р., набравши 51,62% голосів, він став новим господарем Єлисейського палацу.

Зовнішня політика Франції

Зовнішня політика Франції на початку ХХІ ст. була активною і насиченою, адекватною її вазі у міжнародному просторі. Крах комунізму в світі і розпад Радянського Союзу змусив Францію до змін у зовнішньополітичному курсі як у системі європейських, так і світових відносин. Як і всієї Європи, так і Франції зі зникненням агресії з боку комунізму зменшилася залежність від США. Це засвідчила війна США проти Іраку, що розпочалася 2003 р. Франція разом із ФРН відмовилася брати в ній участь, що призвело до похолодання стосунків між обома країнами. Погіршення відносин зі США Париж прагнув компенсувати активізацією в Європі. Однак насправді справи розвивалися не так легко, як планували. Налагодження тісніших стосунків з Великою Британією відбувалося разом із погіршенням їх з ФРН. Франція і Німеччина мали розходження щодо Європейської конституції і розширення Євросоюзу на Схід. Нестійкими виявилися й стосунки з Росією у зв'язку з війною в Чечні. Об'єктом уваги зовнішньої політики Франції стали й країни Центрально-Східної Європи, які відмовилися від комунізму і «вічної дружби» з Росією та шукали паритетних стосунків з великими країнами Західної Європи.

Франція активізувала також свою далекосхідну політику, де її основними партнерами стали Китай і Японія. Важливим елементом серед інших є відносини Франції з США. Країни — стратегічні союзники, виступають за спільні цінності демократії і права людини. Ситуативні незгоди, що виявилися 2003 р., забуті. З приходом Саркозі наступив етап широкої співпраці. Стосунки між Францією та США нормалізувалися і визначались формулою: «Друзі, союзники, але не підлеглі». В останні роки (2010-2011 рр.) демонструється готовність до координації дій, що особливо виявилось під час воєнного вторгнення в Лівію в 2011 р.

Нестабільно розвивалися франко-російські стосунки на межі століть, головною причиною чого була чеченська війна. На саміті ЄС у Гельсінкі в грудні 1999 р. Франція рагувала навіть за внесення пропозиції санкцій проти Росії, що однак не означало згортання стосунків між обома країнами, в яких було і є багато спільних точок дотику у світовій політиці. Обидві країни бачать новий світовий порядок як багатополярну систему великих світових гравців, підвищення ролі ООН, збереження Договору ПРО 1972 р., місце Росії як позитивного чинника в системі європейської безпеки. Разом з тим Франція мала за мету сприяти трансформаціям Росії у правову державу. Французи зацікавлені в постачанні російського газу, співпраці з Росією в аерокосмічній галузі. Під часу візиту до Росії міністра закордонних справ Д. де Вільпена у липні 2002 р. створено франко-російську Раду співпраці з питань безпеки для узгодження позицій з тих геополітичних та регіональних проблем, які стосуються інтересів обох країн.

Франція брала активну участь у розв'язанні югославської проблеми, відіграла важливу роль у переговорах по Косово, у становленні його як незалежного державного утворення. Стриманою була реакція на плани прийняття до ЄС України, Грузії, Молдови.

Зовнішня політика Саркозі була спрямована на підвищення ролі Франції у світі, зближення зі США і збереження дружніх стосунків з Росією. Усе ж головним об'єктом її зовнішньої політики залишалася Європа і, насамперед, ЄС, в якому Франція й надалі займала провідне місце поряд з ФРН і Великою Британією. Для по-

силення життєдіяльності та динамізму ЄС Саркозі вважав необхідним зміцнення ефективності його структур на базі Конституції, виробленої ще 2004 р. і проваленої французами й голландцями на референдумах у 2005 р. Страхів для цього у французів було чимало. Єдине громадянство ЄС означало наплив дешевої робочої сили з бідних країн ЦСЄ, які нещодавно стали членами європейської сім'ї. Лякала можливість вступу до ЄС мусульманської Туреччини. Сам Саркозі висловлювався проти її вступу в ЄС, мотивуючи тим, що 70% виборців Франції негативно ставляться до членства Туреччини в ЄС. Не готові були французи й до створення власне європейської федерації — Сполучених Штатів Європи. А сам текст Конституції (300 сторінок) був написаний такою складною мовою, що трактувати його можна було неоднозначно. У квітні 2009 р. Франція остаточно повернулася у військову організацію НАТО, з якої вийшла 1966 р. Однак, запропонувавши автономну систему оборони ЄС, розглядає його як військово-політичну співпрацю країн Європейського Союзу, і вимагає відповідно до цієї нової якості здійснення реформування НАТО та підвищення ролі Франції в системі безпеки Європи. Зваживши всі «за» і «проти», у 2007 р. Франція приєдналася до Лісабонського договору, який був скороченим і переробленим варіантом європейської конституції.

Особливого значення Франція надає Середземномор'ю. Проект Союзу для Середземномор'я врешті-решт отримав назву «Барселонський процес», який передбачав включення до його складу Португалії, Іспанії, Франції, Італії, Греції, Кіпру, Мальти, а також Туреччини, Лівану, Ізраїлю, Єгипту, Тунісу, Алжиру, Марокко, тобто країн, зацікавлених у співпраці в регіоні.

Традиційно важливим для Франції залишається її зв'язок з колишніми колоніями, франкофонними державами Північної й Центральної Африки. Продає їм промислові товари, зброю, допомагає у розвитку транспорту і зв'язку, в організації охорони здоров'я та освіти, отримує від них сировину.

Росія для Франції — важливий фактор рівноваги сил. Разом з тим, французи сприймають Росію як непередбачувану країну, оскільки вона не прийняла європейські цінності. Саркозі уже в 2007 р. говорив, що

Росія «достатньо грубо» використовує «свої нафтові і газові» переваги, а тому Франція диверсифікує постачання енергоносіїв, що негативно сприймається Москвою. Разом з тим, між Москвою і Парижем існує ціла низка контрактів про співпрацю. Зокрема, Газпром і «Тоталь» спільно розробляли Штокманівське газове родовище, здійснювалася співпраця в авіа- й аерокосмічній сфері. У Росії будують завод «Пежо-Сітроен», працюють французькі компанії «Газ де Франс-Союз» і «Електрисіте де Франс». Французький капітал причетний до будівництва газопроводу «Північний потік». Є співпраця у галузі озброєнь: укладено угоду про продаж Росії двох десантних кораблів-гвинтокрилоносців типу «Містраль». Користуючись досить позитивними стосунками з Росією, Саркозі як голова Євросоюзу у той час взяв активну участь у врегулюванні російсько-грузинського конфлікту 2008 р. Не залишилася осторонь Франція щодо неоголошеної війни Росії проти України в 2014 р. — разом з іншими західними країнами приєдналася до санкцій проти агресора та пошуків мирного врегулювання на сході України.

Проблема імміграції

Історія французької імміграції розпочалася не сьогодні. Уже на початку ХХ ст., коли внаслідок індустріалізації виникла потреба в додатковій робочій силі, Франція стала приймати іммігрантів зі своїх колоній у Північній Африці. Після Другої світової війни їх потік збільшився також і через надання конституцією 1946 р. французького громадянства жителям колоній. Наступним чинником стала глобалізація, коли потік нелегальних іммігрантів з країн третього світу різко зріс і став проблемою для Франції. Практика вирішення проблеми іммігрантів через їх асиміляцію, характерна для Франції в минулому, виявилася неефективною. Натомість іммігранти створюють свої певні політичні групи зі своїми інтересами та прагненнями. Спроба Франції законом 2004 р. заборонити носити відкриті знаки релігійної приналежності в освітніх навчальних закладах призвела до ство-

рення 2006 р. в Інтернеті сайту радикальних мусульман Франції. У 2010 р. французький парламент прийняв закон, який заборонив жінкам з'являтися в громадських місцях у чадрі.

У 2001 р. у Франції було 6 млн. офіційно зареєстрованих і 400-500 тис. нелегальних іммігрантів. 4-5 млн. були мусульманами, що приїхали з країн Африки і Близького Сходу. Мусульмани стали другою за численністю конфесією після католиків. Для арабського населення колишніх французьких колоній вони стали вимагати відкриття кордонів Франції, усунення перешкод для возз'єднання арабів-іммігрантів зі своїми сім'ями; надання амністії і статусу постійних жителів усім нелегальним іммігрантам, полегшення і спрощення отримання громадянства. Ще далі йдуть радикальні арабські кола, висуваючи вимоги визнати арабську мову як другу офіційну мову держави; усі вказівники доріг і назви вулиць писати двома мовами; усі офіційні документи, грошові знаки повинні друкуватися двома мовами; у районах, де більшість населення — араби, запровадити навчання арабською мовою; зробити вивчення арабської мови обов'язковим в усіх школах Франції.

У жовтні-листопаді 2005 р. на соціальному ґрунті відбувалися масові заворушення іммігрантської молоді (безробіття, розчарування своїм становищем у багатій країні). А привід знайшовся швидко: двоє молодих іммігрантів, утікаючи від поліцейських, заховалися в трансформаторній будці, де й згоріли. Заворушеннями були охоплені 300 міст в 25 департаментах із 95. Бунтівники спалили більше 9 тисяч автомобілів, розгромили 300 адміністративних будинків, шкіл і поліцейських дільниць. Уряд запровадив комендантський час. Було затримано 5 тис. бунтарів — вихідців з колишніх африканських колоній Франції, поранено 217 поліцейських, але великих жертв вдалося уникнути. Уряд провів масові депортації.

Імміграція залишається у Франції великою політичною проблемою. Навколо неї розгорнулася гостра полеміка між правими та лівими. З точки зору крайніх правих імміграція є небезпечною для нації. Їх прихильники обстоюють ідею необхідної організації масового повернення осіб, що не мають французького громадянства, в країну походження. Зокрема, лідер Національного фрон-

ту Ле Пен вважає за необхідне протидіяти зростаючому напливу арабів і вихідців з країн Північної Африки аж до відмови іммігрантів з країн Магрибу від своєї традиційної культури й повну асиміляцію їх у французьке суспільство, як факт, що відбувся. Крайні ліві в сенсі залучення арабського електорату на свій бік пропонують дозволяти будь-кому в'їжджати у Францію і поселятися в ній, до поступової інтеграції іммігрантів у французьке суспільство, умовою якої є готовність обох культур до компромісів.

Враховуючи настрої, що склалися в суспільстві, уряд діяв. За Саркозі було вжито заходи з обмеження імміграції. Почали виселяти нелегалів. За законом 2007 року право на з'єднання з сім'єю мають лише ті іммігранти, які забезпечені роботою і житлом. Правом на в'їзд, у першу чергу, можуть скористатися ті, кого потребує французька економіка. При цьому вимагається знання мови, законів, поваги до порядків і звичаїв Франції, політична інтеграція до французького суспільства.

Проблема іммігрантів загострює економічну й соціальну ситуацію, неспокій у країні, вимагає значних бюджетних коштів. Так лише для регулювання питання ромів у Франції створено 600 таборів. А щорічне виселення близько 30 тис. нелегалів обходиться французькому бюджету в 232 мільйони євро

12 жовтня 2010 р. депутати Національних зборів Франції схвалили законопроект, який спрощує процедуру виселення нелегалів. Він пропонує позбавляти французького громадянства за вбивство або замах на поліцейських, жандармів, пожежників і прокурорів тих іммігрантів, які отримали його не більше 10 років тому і мають у своєму розпорядженні також громадянство іншої країни. Спрощується також виселення з Франції нелегалів та інших іммігрантів, які порушили закон. Так, будуть вжиті заходи проти іноземців і громадян Європейського Союзу (ЄС), які зловживають правом перебувати на території Франції, іноземців, засуджених за крадіжку, тих, хто займається «агресивним жебрацтвом», а також незаконно займають державну або приватну територію. Крім цього, отримання французького громадянства буде пов'язано з підписанням «Хартії прав і обов'язків громадянина». Вона називається «Контракт прийому та інтеграції». Відповідно до цього контракту

іноземець зобов'язується вивчати французьку мову та поважати республіканські цінності. У випадку недотримання іммігрантом положень цієї хартії влада має право загальмувати отримання права на проживання в країні терміном на один рік. Серед планованих нововведень 2010 р. було створення таборів для іммігрантів на території країн Північної Африки і Близького Сходу, мета яких — скорочувати потоки імміграції «на місцях». У Франції є 54 центри розміщення осіб, які шукають притулку, і 35 центрів тимчасового розташування осіб, яким надано статус «біженця».

У ході погромів 2010 р. у Греноблі Н. Саркозі прийняв рішення про запровадження надзвичайного стану і депортацію усіх осіб, що брали участь у них і не мають французького громадянства. Після погромів відбулося спеціальне засідання з контролю за імміграцією, проведене під керівництвом прем'єр-міністра Д. де Вільпена. Останній запропонував для отримання французького громадянства збільшити термін спільного проживання подружжя, один з яких не є французьким громадянином (до чотирьох років), заборонити полігамію, яка утруднює як забезпечення нормального матеріального рівня сімей, так і контроль батьків за дітьми, що потрапляють у ряди екстремістів. Підвищена увага приділяється й іноземним студентам, особливо з «країн ризику». Уже створені центри, які відбирають потенційних студентів у країнах Магрибу, Сенегалі, Китаї, В'єтнамі та ін.

Міграційні процеси гальмують розвиток Франції, оскільки не є повністю контрольованими. Крім того, спостерігається як тенденція ісламізації, так і загроза збільшення частоти прояву націоналізму та ксенофобії з боку французів, що пов'язано зі страхом втрати своєї національної ідентичності. Поряд з існуванням соціальної напруженості виникає і політична, а тема імміграції стає одним з найголовніших питань програм партій. Про ставлення французів до неконтрольованої міграції, особливо арабів та африканців, засвідчує той факт, що на президентських виборах 2012 р. дочка відомого лідера ультраправих сил Марін Ле Пен отримала майже 18% голосів французьких громадян.

Зауважимо, що без іммігрантів економіка Франції зіткнулася б з майже нерозв'язними проблемами. Так,

за даними Європейської комісії, до 2020 року старіння європейського населення призведе до того, що чисельність працездатних зменшиться на 20 мільйонів чоловік. Мігранти готові виконувати роботу, від якої відмовляються самі європейці. На даний момент у Франції склалася парадоксальна ситуація: при рекордному безробітті в 4 мільйони осіб, у країні велика кількість вакантних робочих місць. Зараз, наприклад, якщо заборонити в'їзд лікарям і медичному персоналу з країн Магрибу, то доведеться закрити відділення «Швидкої допомоги» у французьких лікарнях. За таких умов Франції ніяк не обійтися без припливу робочих рук.

Разом з тим, слід зазначити, що здійснювані французькою владою заходи малоімовірно можуть кардинально вирішити імміграційну проблему, яка міцно пов'язана з національними інтересами Франції.

Джерела та література

1. Лозовицький О. П'ята республіка Франції: президентство змін / О. Лозовицький // З.С. – 2012. – № 5.
2. Островская Е. Франция: преодоление кризиса / Е. Островская // МЭ и МО. – 2010. – № 4.
3. Шаповалова О. Президентські вибори у Франції: завершення політичного експерименту / О. Шаповалова // З.С. – 2012. – № 5.

Контрольні запитання

1. *Що таке неоголізм? В чому його відмінність від голлізму?*
2. *Як вплинув на Францію крах європейського комунізму?*
3. *У чому у Франції проявляється постіндустріалізм? Соціально-економічні проблеми Франції.*
4. *Зміст і суть конституційної реформи 2008 року.*
5. *Особливості зовнішньої політики Франції на початку ХХІ століття.*
6. *Боротьба навколо імміграційної політики. Причини.*

23. РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

Політичний розвиток

Важливою подією в політичному житті країни стали листопадові вибори 2003 р. до Сабору (парламенту), що проходили під знаком намірів Хорватії вступити до Євросоюзу. За їх результатами відносну перемогу здобула правоцентристська партія «Хорватський демократичний союз» (ХДС) — 33,9% голосів виборців, лідер якої І. Санадер очолив уряд країни. Депутатами парламенту стали також представники 12 політичних сил, які йшли на вибори самостійно чи в блоці з іншими. У листопаді 2007 р. на чергових парламентських виборах ХДС повторила свій результат і отримала 66 мандатів (43,1%), а на другому місці з результатом 36,6% опинилася Соціал-демократична партія Хорватії (СДПХ). Прем'єр-міністр І. Санадер проводив ліберальну політику, спрямовану на зменшення впливу держави на економіку, підвищення рівня життя населення, сприяв вступу країни до НАТО та підготував її до членства в ЄС. Офіційний Загреб почав співробітничати з Міжнародним трибуналом і видав йому кількох генералів, звинувачуваних у військових злочинах в 1990-х роках.

Улітку 2009 р. І. Санадер неочікувано для багатьох подав у відставку та заявив про свій відхід від політичної діяльності (У 2011 р. колишнього прем'єра було засуджено до 10 років тюремного ув'язнення за звинуваченням в корупції і він став найвищим державним чиновником, засудженим за корупцію в державі — майбутньому члені ЄС, а в 2014 р. — вдруге був засуджений за звинуваченням у корупції до 9 років тюремного ув'язнення). Новим прем'єр-міністром парламент затвердив Я. Косор, яка була обрана й головою ХДС.

На виборах глави держави в січні 2005 р. вдруге переіграв чинний президент Хорватії С. Месич, який послідовно утверджував в республіці принципи парламентської демократії. За конституцією він не міг бути втретє переобраний як глава держави, а на чергових прези-

дентських виборах у січні 2010 р. переміг кандидат від опозиційної СДПХ І. Йосипович. Парламентські вибори в грудні 2011 р. проходили на тлі економічної кризи та корупційних скандалів, у яких фігурували політики від урядової консервативної партії, яка втратила підтримку виборців. Відносним переможцем стала лівоцентристська коаліція (40% голосів виборців), а уряд сформував лідер СДПХ (здобула 61 мандат зі 151) З. Міланович.

У січні 2012 р. у Хорватії був проведений референдум з питання її вступу до ЄС, 66% учасників якого підтримали ідею євроінтеграції. Своєю чергою хорватський парламент одногolosно підтримав ратифікацію договору про вступ до Євросоюзу, повноправним членом якого країна стала 1 січня 2013 р. Керівники країни вважали цю подію новим шансом для Хорватії, розраховуючи отримати від Брюсселя до 2020 р. 14 млрд. євро. Водночас Єврокомісія вказала офіційному Загребу на необхідність здійснення певних кроків для забезпечення верховенства права і незалежної судової системи, а також подальшої боротьби з корупцією.

У січні 2015 р. у другому турі президентських виборів переміг кандидат від опозиції К. Грабар-Кітарович, колишня міністр закордонних справ і посол у США (50,43% голосів). Її підтримали опозиційні партії правого центру, впливова римокатолицька ієрархія та спілки учасників воєнних дій на початку 90-х років. Хоча посада голови держави передбачає дуже мало повноважень, зокрема, він навіть не має права ветовати закони, але перемога К. Грабар-Кітарович значно поліпшує перспективи нині опозиційної партії, що висувала її, — правоцентристського Хорватського демократичного союзу, — в парламентських виборах, що мають відбутися наприкінці року. Новообраний президент обіцяла хорватським виборцям економічне зростання й соціальну стабільність.

Соціально-економічний розвиток

Республіка мала давні історичні традиції економіки. Провідними галузями промисловості були хімічна, деревообробна, фармацевтична. Діяли пивоварні, винногорілчані заводи, підприємства з переробки сільськогос-

подарської продукції. Упродовж останнього десятиріччя створено близько 20 підприємств з переробки риби і вирощування молюсків. П'яту частину ВВП складало виробництво продуктів харчування, напоїв і тютюнові вироби. В аграрних господарствах північного-сходу вирощували зернові (кукурудзу, пшеницю), цукрові буряки, сою, льон, соняшник, у гірських районах культивували ячмінь і картоплю. В Істрії і Далмації розвивалося виноградарство і виноробство, а також вирощували різні південні плодові культури. Важливою галуззю хорватської економіки був туризм, у сфері якого зайнято понад 60% працездатного населення. На території Хорватії розташовані п'ять історичних пам'яток, які включені до списку ЮНЕСКО. Прибутки від туризму дозволяли компенсувати витрати на імпорт палива.

На початку 2000-х рр. у Хорватії відбувалися процеси деградації в економічній і соціальній сферах. Основні життєві показники — рівень зовнішнього боргу, безробіття, тривалість життя, відтік населення — падали, і цей процес не зупинявся. Зміцнення економіки громадяни країни пов'язували з урядовими заходами щодо стабілізації фінансової системи, зменшення зовнішнього боргу, новими умовами інвестиційної діяльності. Починаючи з 2001 р., інвестована сума становила не менше ніж 500 тис. євро за умови створення нових робочих місць і запровадження нових технологій. У разі інвестування 8 млн. євро і створення 75 робочих місць компанії упродовж перших 10 років повністю звільнялися від податків. У країні були створені 12 вільних економічних зон. У структурі ВВП частка промисловості становила 30%, сільського господарства — 10%, решта припадало на сфери послуг і туризму. Великою проблемою залишалося безробіття, що мало тенденцію до зменшення (24% у 2004 р., 18% у 2012 р.; серед молоді ця цифра становила 50%). Десятки тисяч хорватів займалися заробітчанством у західних країнах.

Унаслідок глобальної фінансової кризи економіка Хорватії опинилася у стані рецесії. Падіння ВВП у 2009 р. становило 6,5%, а у 2010 р. — 1,2% і лише в 2011 р. відбулося його зростання на 0,8% (загалом становив 44,8 млрд. дол.). Водночас інші економічні показ-

ники до кінця 2011 р. залишалися від'ємними порівняно з докризовим періодом. Незбалансована політика майже всіх хорватських урядів призвела до утворення величезного зовнішнього боргу — понад 40 млрд. дол., що перевищувало річний ВВП і було катастрофічним для такої маленької країни. Відбувалося руйнування національної банківської системи: усі національні фінанси були окуповані австрійськими та італійськими банками. Сумною була ситуація у виробництві, ключові галузі якого контролювалися західними країнами, що вивозили більшість прибутку за межі країни. Водночас подібні хорватські підприємства закривалися.

Чи не єдиною можливістю подолання складних економічних проблем правляча хорватська політична еліта вважала вступ країни до ЄС, членом якого вона стала у липні 2014 р. За соціально-економічними параметрами Хорватія була третьою найбільш слабкою країною Євросоюзу, після Болгарії і Румунії. Безробіття на рівні 20%, держава мала величезний соціальний тягар: у п'ятимільйонній країні було близько півмільйона військових пенсіонерів — учасників військових конфліктів 90-х років. Упродовж 2014 р. економіка Хорватії залишалася на межі рецесії, яку було важко утримувати. Утім, прем'єр-міністр З. Міланович був впевнений, що Хорватія не вирішить всі свої економічні проблеми відразу, але отримає велику підтримку від ЄС, і не лише фінансову, та зможе подолати виклики, що поставили перед країною інтеграція до Євросоюзу та входження в глобальну економіку.

Зовнішня політика

Упродовж 2000-х рр. Хорватія прагнула інтегруватися до європейських і трансатлантичних структур. Вона брала участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру» і для вступу в НАТО мала виконати ряд вимог: співробітництво з Гаазьким трибуналом, повернення сербських біженців та їхнього майна, дотримання прав національних меншин, реформування судової системи і військової сфери. Послідовне виконання цих пунктів

сприяло офіційному запрошенню Хорватії у 2008 р. до НАТО, повноправним членом якого країна стала 1 квітня 2009 р.

Вступ до Євросоюзу був головним зовнішньополітичним пріоритетом президентів і урядів Хорватії. У жовтні 2001 р. була підписана угода про асоціацію з ЄС, що набула чинності 1 лютого 2005 р. Запропонувавши Хорватії перспективу членства, Брюссель дав зрозуміти, що одним із основних і специфічних завдань євроінтеграції є стабілізація — ліквідація наслідків розвалу колишньої Югославії і війни, що спалахнула між її колишніми суб'єктами і народами. Офіційному Загребу довелося виконати вимогу щодо затримання і передачі в Гаагу своїх воєнних злочинців. У жовтні 2005 р. розпочалися офіційні переговори про членство республіки в ЄС, але в грудні 2008 р. вони були заблоковані Словенією у зв'язку з неврегульованим спором про демаркацію словенсько-хорватського кордону (суперечки точилися навколо невеличкої Піранської затоки в Адріатичному морі) та правонаступництва Люблянського банку. Лише навесні 2013 р. уряд Хорватії схвалив Меморандум про порозуміння між урядами Хорватії і Словенії щодо правонаступництва Люблянського банку, знявши існуючі протиріччя. Тож 1 липня 2013 р. після завершення процесу ратифікації країнами ЄС договору про вступ Хорватії до ЄС вона стала його 28-м членом. До кінця 2015 р. Загреб розраховував вступити в Шенгенську зону, а ще за п'ять років — приєднатися до зони євро.

Важливими зовнішньоторговельними партнерами Хорватії з експорту були Італія, Німеччина, Боснія і Герцеговина, Словенія, Австрія. Основну частку експорту країни складала продукція суднобудування, товари хімічної промисловості та продукти харчування. Водночас країна імпортувала паливо і паливні матеріали, транспортне та електрообладнання, продовольство та ін. Основна частка імпорту, який переважав над експортом, припадала на Німеччину, Італію, Росію, Словенію та Австрію.

Україна була третьою країною (після Словенії та Литви), яка на міжнародному рівні визнала Хорватію у 1991 р. У цій республіці проживала 6-тисячна українська діаспора, представлена другим-третім поколінням ви-

хідців із Галичини і Карпатського регіону. Визначальною подією для розвитку хорватсько-українських відносин стало підписання у жовтні 2002 р. безстрокового Договору про дружбу і співробітництво, який визначив правові основи і напрями подальших взаємин. Було передбачено створення договірно-правової бази для розширення двосторонніх відносин у всіх сферах, кожна зі сторін брала зобов'язання надавати взаємну допомогу в тих міжнародних організаціях, у яких одна з них не є членом, але прагнула здобути такий статус. Після 2002 р. регулярно відбувалися робочі засідання з питань торгово-економічного і науково-технічного співробітництва. У листопаді 2013 р. хорватський та український прем'єри підписали меморандум про створення Адріатичного газового коридору, що мав з'єднати Україну, Угорщину і Хорватію, а також побудову на узбережжі Адріатики LNG-терміналу.

Джерела та література

1. Пащенко Є. Хорватська битва за Європу / Є. Пащенко // Тиждень. – 2012. – № 4.
2. Калоева Е.Б. Культурная политика в постсоциалистических странах на примере Сербии и Хорватии / Е.Б. Калоева // Восточная Европа: 20 лет социальной трансформации : сб. научн. трудов / редкол.: Ю.И. Игрицкий (отв. ред.) и др. – М., 2010. – С. 116-130.
3. Мелешкина Е.Ю. Формирование новых государств в Восточной Европе : монография / Е.Ю. Мелешкина. – М. : ИНИОН РАН, 2012. – 252 с.
4. Юго-Восточная Европа в эпоху кардинальных перемен / под ред. А.А. Языковой. – М. : Весь Мир, 2007. – 352 с.

Контрольні запитання

1. У чому успіхи і проблеми сучасної хорватської економіки?
2. Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Хорватії.

24. ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

Політичний розвиток

На третіх парламентських виборах до Палати депутатів у червні 2002 р. з результатом 30,2% і 71 мандат депутатів знов перемогла Соціал-демократична партія Чехії (далі — СДПЧ), на другому місці (24,4%) опинилася Громадянська демократична партія (далі — ГДП; у Європарламенті входила до фракції Європейські консерватори і реформісти), а Комуністична партія Чехії і Моравії (далі — КПЧіМ) набрала 18,5% і стала третьою за числом депутатських мандатів політичною силою. Перемозі соціал-демократів сприяла висунута ними конструктивна програма «Людина понад усе», орієнтована на широкі реформи населення. Але після приходу до влади вони почали проводити непопулярні соціальні реформи, що викликало невдоволення населення й рейтинг соціал-демократів почав падати. У 2003 р. чеський парламент після кількох спроб главою держави обрав В. Клауса, одного з архітекторів чеської економічної реформи.

В умовах поразки СДПЧ на виборах до Європарламенту (червень 2004) активізувалася опозиція, діяльність якої призвела до урядової і політичної кризи в країні. Проте уряд зміг втриматися завдяки підтримці комуністів, що відкрило їм дорогу до влади. Права опозиція закликала всіх демократичних політиків дистанціюватися від співробітництва соціал-демократів і комуністів і зажадала пояснень щодо джерел прибутків прем'єр-міністра С. Гросса. Партнери соціал-демократів по коаліції почали покидати уряд, який наприкінці квітня 2005 р. подав у відставку, а новий коаліційний кабінет сформував Ї. Парубек. Пріоритетами цього уряду були визначені: схвалення Євроконституції на референдумі, стабілізація сфери охорони здоров'я, житлова і пенсійна реформи, підтримка експорту та ін.

У червні 2006 р. відбулися чергові парламентські вибори, що виявилися найбільш жорсткими в новітній історії країни. За результатами підрахунку голосів Громадянська демократична партія виборола 35,3%, правляча СДП — 32,3%, компартія — 12,8%, християнські демократи — 7,2%. Після тривалих переговорів прем'єр-міністром країни було затверджено лідера ГДП М. Тополанека. У лютому 2008 р. В. Клауса відкритим голосуванням переобрали на посаду президента Чехії. Урядова криза на початку 2009 р. завершилися формуванням коаліційного кабінету безпартійного Я. Фішера.

Парламентські вибори у травні 2010 р. відбулися за участю 27 політичних сил. Їх результат, з огляду на втрату багатьох мандатів соціал-демократами і громадянськими демократами, повну поразку християнських демократів і зелених, появу в парламенті двох нових партій правоцентристської орієнтації, став політичним землетрусом для країни. Коаліційний кабінет у складі громадянських демократів, «ТОР 09» і «Громадські справи» сформував керівник найчисельнішої в нижній палаті парламенту партії П. Нечаса. Цей уряд послідовно впроваджував реформи громадського та бюджетного фінансування і запроваджував протикорупційні заходи. У 2012 р. парламент на вимогу провідних політичних партій ухвалив закон про прямі вибори глави держави.

Перші прямі вибори президента Чеської Республіки відбулися в січні 2013 р. і поляризували інтелігенцію та суспільство загалом. У їх другому турі переміг колишній прем'єр-міністр і лідер соціал-демократів М. Земан. Такий результат виборів став вотумом суспільної недовіри правоцентристському уряду П. Нечаса. Під час передвиборчої кампанії в суспільстві активно обговорювалося питання виселення судетських німців у 1945 р. і повернення власності німцям на чеських землях, що викликало занепокоєння серед населення західних регіонів.

Влітку 2013 р. Чехія стала ареною тривалої політичної кризи, яка розпочалася через гучний корупційний скандал у ключових політичних партіях. У червні у відставку з посади голови уряду після низки арештів чиновників у зв'язку із звинуваченнями у корупції та зловживаннями владою пішов П. Нечас, а в серпні вперше дійшло до саморозпуску нижньої палати парламенту,

що уможливила нова поправка до конституції Чехії. Виходом із кризи стали дострокові парламентські вибори, які відбулися в жовтні 2013 р. У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім: ЧСДП — 20,4% голосів, «Так 2011» — 18,6% (вперше пройшла в парламент), компартія — 14,9%, «ТОР 09» — 11,9%, громадянські демократи — 7,7%, «У світ прямої демократії» — 6,8% (вперше пройшла в парламент), ХДС–ЧНП — 6,7%. Новим прем'єр-міністром уряду Чехії парламент затвердив лідера соціал-демократів Б. Сobotку, уряд якого продовжив курс на модернізацію суспільства і подальшу інтеграцію до ЄС.

Соціально-економічний розвиток

Чеська республіка залишалася однією з економічно найрозвинутіших країн Центрально-Східної Європи. Стабільний динамічний розвиток економіки зберігався до 2008 р., у 2005 р. темпи зростання економіки становили 6%, а обсяг ВВП з розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності дорівнював 15 тис. дол., тоді як в Угорщині — 12,2 тис. Водночас Чехія помітно поступалася за рівнем розвитку «старим» членам ЄС, а за роки реформ їй не вдалося скоротити цей розрив. Головним чинником економічного зростання було збільшення інвестицій в основні фонди, а основний обсяг їх прямих іноземних інвестицій надходив з країн ЄС, а також США і Японії. Втім експерти відзначали такі негативні моменти цього, як нерівність конкурентних умов і витіснення вітчизняних товаровиробників, низький рівень інвестування високотехнологічних галузей. Розвинутою галуззю економіки з високим рівнем механізації і автоматизації було сільське господарство, що повністю забезпечувало потреби країни в продукції землеробства і тваринництва. Динамічно розвивалися великі фермерські господарства (площею понад 100 га), хоча більшу частку сільськогосподарського виробництва давали кооперативи власників, що діяли на принципах акціонерних товариств і обробляли близько 80% всієї орної землі країни. Загалом ефективність сіль-

ського господарського виробництва в країні поступалася показникам «старих» країн-членів ЄС. Якщо один працівник аграрного сектору в Чехії годував 41 особу, то в Німеччині — 80, Бельгії — 108.

Активно розвивалися торговельно-економічні зв'язки з країнами ЄС, а найбільшим партнером була ФРН, куди спрямовано майже половину чеського експорту. Його основними предметами були продукція машинобудування, транспортне устаткування, хімікати, чорні метали, скло, товари народного вжитку, продовольство. Серед продуктів імпорту переважали нафта, природний газ, хімічні товари, верстати та інше устаткування.

Світова фінансова криза 2008 р. негативно вплинула на всі сфери чеської економіки. Спад економіки наприкінці цього року становив 17,5%, а обсяг експорту й імпорту сягнув найнижчих показників за останні п'ятнадцять років. Спад експортних показників відбувався через рецесію в країнах ЄС, які є головними торговельними партнерами Чехії, що втрачала традиційні ринки збуту. Спостерігалось скорочення зайнятості та зростання безробіття, насамперед у гірничодобувній промисловості. Через негативний вплив наслідків фінансової й економічної кризи впровадження європейської валюти було перенесено на кілька років.

Завдяки стабільній політичній структурі та міцним підвалинам економіки Чехія уникла серйозних дисбалансів. Провідну роль у боротьбі з економічними труднощами відіграв Чеський національний банк. У 2012-2013 рр. країна перебувала у розпалі тривалого періоду рецесії, незважаючи на свої високі економічні показники, оскільки залишався слабкий внутрішній попит і спад в країнах Єврозоону. Спостерігалось незначне зростання рівня безробіття — з 7% в 2012 р. до 7,5% у 2014 р. Для забезпечення промисловості енергоресурсами уряд П. Нечаса ухвалив рішення про добудову за участю іноземних інвесторів двох енергоблоків АЕС «Темелін». Будівництво передбачається почати в 2016 р., а підключити нові енергоблоки до національної енергосистеми не пізніше ніж 2025 р.

У другій половині 2014 р. було зафіксовано деяке зростання ВВП, що свідчило про вихід чеської економіки з кризи. Її потенційне зростання залежить від низ-

ки чинників, серед яких розвиток традиційних ринків експорту, насамперед, у Німеччині та інших країнах Євросоюзу, а також економічна ситуація навколо російсько-українського конфлікту. Подальше уповільнення зростання в Євросоні лише посилить ситуацію, створюючи ризик зниження економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Зовнішня політика

Вектор зовнішньої політики Чехії зорієнтований на західноєвропейські країни та США. Членство країни в НАТО (1999) є основою національної безпеки країни. З 2004 р. Чеська Республіка стала членом ЄС і брала активну участь у реалізації його основних програм. У рамках спільної зовнішньої та безпекової політики Чехія разом з іншими країнами ЄС брала участь у міжнародних миротворчих операціях, створенні європейських батальйонних тактичних груп та в підтриманні оперативних можливостей. За час головування Чехії в ЄС (2009) їй вдалося досягти певних успіхів, зокрема відіграти ключову роль у протистоянні економічним протекціоністським заходам всередині ЄС. Чехія активно сприяє економічному та інституційному розвитку Євросоюзу. Важливим кроком у рамках інтеграції країни до ЄС стало входження Чехії в березні 2008 р. до Шенгенської зони, що дозволило їй громадянам вільно пересуватися, навчатися і працювати в країнах Євросоюзу.

Українсько-чеські відносини, започатковані наприкінці 1991 р., розвивалися непросто. У плані реалізації «Східного партнерства» Чехія послідовна в підтримці процесу європейської інтеграції України, була в числі посередників під час врегулювання російсько-українського газового конфлікту 2009 р.

Під час українсько-російського конфлікту 2014 р. президент М. Земан, який мав тісні зв'язки з Кремлем і лобював його інтереси в структурах Євросоюзу, назвав події в Україні «переважно громадянською війною» і заявив про необхідність репатріації волинських чехів, життя яких наражається на небезпеку в охопленій ві-

йною країні. Натомість прем'єр-міністр Чехії Б. Сobotка виступив проти будівництва «Південного потоку», який послаблюватиме українську економіку в довгостроковій перспективі. Крім того, МЗС Чеської Республіки назвало вторгнення збройних формувань РФ на територію Східної України серйозною загрозою миру і стабільності в Європі та закликала Кремль негайно вивести російські військові формування з української території.

Джерела та література

1. Балакирева А.В. Чешская политическая элита и российский фактор, 1993-2003 гг. : автореф. дис. / А.В. Балакирева. – М., 2005. – 17 с.
2. Щербакова Ю.А. Российские учёные о трансформации политической системы Чешской Республики / Ю.А. Щербакова // Восточная Европа: 20 лет социальной трансформации : сб. научн. трудов / редкол.: Ю.И. Игрицкий (отв. ред.) и др. – М., 2010. – С. 183-197.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Чехії.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Чехії.*

25. РЕСПУБЛІКА ЧОРНОГОРІЯ

Політичний розвиток

Колишня югославська республіка Чорногорія однією з останніх мирним способом здобула незалежність від Сербії. Першим кроком у цьому напрямку стала перемога на дострокових парламентських виборах в Чорногорії у квітні 2001 р. партійної коаліції президента М. Джукановича, що виступала за вихід республіки зі складу Союзної Республіки Югославії (42% голосів). Соціалістична народна партія, до якої входили переважно етнічні серби і прихильники збереження Югославської федерації серед чорногорців, здобула понад 40%. Обидві сторони оголосили про свою перемогу. Правляча коаліція заявила, що перевага у виборах дає їй право й підстави призначити референдум про незалежність республіки. Ідея виходу Чорногорії з федерації із Сербією нашттовхнулася на протидію опозиції і перешкоди з боку Заходу. Євросоюз і США побоювалися, що остаточний розпад Югославії викличе подальші конфлікти на Балканах, зокрема на території самої Чорногорії, де збігалися сильні просербські настрої серед частини населення і мешкали етнічні албанці.

Під час переговорного процесу щодо подальших державно-політичних відносин між Сербією і Чорногорією, що проходили за посередництва повноважного представника Євросоюзу Х. Салани, було погоджено проект реорганізації СРЮ у політичний союз двох держав, у якому економічна і фінансова системи мали б повну самостійність. Після деяких уточнень цей документ підписали 14 березня 2002 р. президент СРЮ В. Коштуніца, заступник голови союзного уряду М. Лабус, президент Чорногорії М. Джуканович і прем'єр-міністри Сербії та Чорногорії З. Джинджич та Ф. Вуянович. Згідно з угодою, Чорногорія зобов'язалася протягом трьох років не проводити референдуми про незалежність.

У січні 2003 р. прем'єр-міністри Сербії і Чорногорії досягли угоди про поділ функцій у новому державному об'єднанні, а сербський і чорногорський парламенти схвалили проект конституції нової союзної держави — Сербії і Чорногорії. Обидві палати югославського парламенту також прийняли її текст. Так на політичній карті Європи з'явилося нове державне утворення — Союз Сербії і Чорногорії як правонаступниця СРЮ. Зміна керівництва в союзних органах влади спричинила дочасні вибори президента Чорногорії, на яких перемогу здобув Філіп Вуянович (63,8%), який мав досвід роботи на посадах прем'єр-міністра, голови парламенту, виконувача обов'язки президента. Новообраний президент заявив, що через три роки проведе референдум з питання незалежності країни.

Референдум з питання державного статусу республіки відбувся 21 травня 2006 р. Участь у ньому взяли 86,4% виборців, з яких 55,5% висловилися за незалежну Чорногорію. Результати всенародного опитування дали підстави Скупщині 3 червня 2006 р. одностайно прийняти Декларацію про незалежність (депутати від опозиційних партій на засідання не з'явилися).

Перші парламентські вибори в Чорногорії відбулися 10 вересня 2006 р. за участю 6 коаліцій, 5 політичних партій і 1 громадської організації. Абсолютним переможцем стала правляча коаліція «За європейську Чорногорію» у складі Демократичної партії соціалістів і Соціал-демократичної партії (53%, або 41 мандат з 81). Після майже однорічної підготовчої роботи парламент країни 20 жовтня 2007 р. затвердив конституцію Чорногорії. Відповідно до її першої статті Чорногорія є вільною, демократичною та екологічною державою соціальної справедливості, заснованою на принципах верховенства закону.

У квітні 2008 р. відбулися перші вибори президента країни в умовах повної державної самостійності. За їх результатами переміг кандидат від Демократичної партії соціалістів Ф. Вуянович (51,9%), який спрямував свої зусилля на здійснення програми економічних реформ і прискорення процесу приєднання країни до ЄС. Реалізацію цих планів гальмувала світова фінансово-економічна криза, а також політична криза на початку 2009 р., що виникла внаслідок саморозпуску парла-

менту. Дочасні вибори відбулися 29 березня 2009 р. за участю 16 політичних партій і блоків. За їх результатами перемогу виборола лівоцентристська коаліція «За європейську Чорногорію» (51,9% голосів, або 48 мандатів), а опозиційна Соціалістична народна партія була другою — 16,8%. Уряд країни знову очолив, уже вшосте, лідер Демократичної партії соціалістів М. Джуканович — єдиний балканський лідер, який після бурхливих 90-х втримався на найвищій державній посаді. Провладна коаліція також стала абсолютним переможцем (46%) на дочасних парламентських виборах у жовтні 2012 р. Але зростання голосів виборців, відданих під час виборів опозиційній коаліції Демократичний фронт, свідчить, що населення Чорногорії й досі розділене питанням про співіснування з Сербією.

У квітні 2013 р. в Чорногорії вдруге після проголошення незалежності пройшли вибори президента країни. Кандидатами на посаду були чинний президент, представник від Демократичної партії соціалістів Ф. Вуянович і кандидат від Демократичного фронту М. Лекич. Вибори, явка на яких становила 64%, були проведені професійно й ефективно. За свідченням спостерігачів від ОБСЄ та від Парламентської асамблеї РЄ, громадяни мали змогу вільно обирати. Переміг Ф. Вуянович (51,2% голосів), який завдяки сприятливому інвестиційному клімату та залученню нових інвестицій у попередні роки зміг забезпечити певний розвиток національної економіки. Зусилля президента та коаліційного уряду М. Джукановича спрямовувалися на здійснення першочергових реформ для розбудови демократичного суспільства та вступу до НАТО і ЄС.

Соціально-економічний розвиток

Основу економіки Чорногорії становили чорна і кольорова металургія, легка, харчова і текстильна промисловість, деревообробка, суднобудування і судноремонт. Найважливішими корисними копалинами є боксити, залізна руда і вугілля. Електроенергію для промислових потреб виробляють три електростанції, дві з яких акумулюють гідроенергію і одна — теплову. Великі площі

родючих земель сприяли активному розвитку сільсько-го господарства. Основними сільськогосподарськими культурами були і залишаються зернові, картопля, виноград, цитрусові, оливки, а також тютюн, який вирощують практично повсюдно в промислових масштабах. Окремою галуззю економіки було виноробство, особливо розвинене в центральних і приморських районах.

Після здобуття незалежності Чорногорія, прагнучи стати елітним курортним центром Європи, продовжувала переорієнтацію економіки на туристичну діяльність. На межі двох десятиріч країну щорічно відвідувало більше мільйона туристів. Зусилля урядів спрямовані на залучення іноземних інвестицій в туристичну сферу й розвиток інфраструктури. Цьому значною мірою сприяла зафіксована тут найнижча серед європейських країн ставка податку на прибуток підприємств — 9%. У 2008 р. в Чорногорію, економіка якої демонструвала високі темпи зростання, надійшло більше інвестицій на душу населення, ніж у будь-яку європейську країну. 2006–2008 рр. у цій балканській країні пройшов бум попиту на нерухомість, коли чимало європейців купували нерухомість на її узбережжі.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р. призвела до падіння темпів зростання економіки і навіть до рецесії: зменшилися інвестиції, скоротилося число відпочивальників, серйозних труднощів зазнала промисловість. Економіка країни, що з 1 січня 2002 р. використовувала євро як власну грошову одиницю, хоча і не була членом Єврозони, зазнала тяжкого удару від боргової кризи в Європі. На початку другого десятиріччя іноземні інвестиції в країні скоротилися на третину порівняно з найвищими рівнями у кризовий період. У країні зберігався високий рівень безробіття: восени 2014 р. загальна кількість безробітних в країні становила 13,9% працездатного населення, тоді як найвищий його показник — 32,7% — було зафіксовано у 2000 р., а найнижча кількість — 10,1% — у серпні 2009 р. У лютому 2012 р. в столиці країни — Подгориці пройшли антиурядові протести, що переросли в сутички з поліцією. Утім, в середині другого десятиріччя намітилися окремі позитивні тенденції в основних галузях економіки Чорногорії, що зберігала відносну стабільність і демонструвала ріст.

Зовнішня політика

З проголошенням незалежності у 2006 р. політичні лідери Чорногорії прагнули вступу країни до ЄС і НАТО, хоча після ударів авіації альянсу 1999 р. по Белграду підтримка вступу до північноатлантичного альянсу серед населення була низькою — 25%, а до 2012 р. зросла лише до 37%. У грудні 2009 р. керівництво НАТО ухвалило рішення про приєднання Чорногорії до Плану дій щодо членства в цьому блоці. У вересні 2014 р. Чорногорія як країна-кандидат в члени НАТО взяла участь у засіданні Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ країн-членів Альянсу.

У грудні 2008 р. Чорногорія подала заявку на членство в ЄС, а 2011 р. стала членом СОТ. Наприкінці 2010 р. країна стала офіційним кандидатом на вступ до Євросоюзу, а 2012 р. міністри закордонних справ країн-членів Євросоюзу погодили початок переговорів щодо її вступу в ЄС.

Влітку 2006 р. Україна визнала Чорногорію як суверенну і незалежну державу і встановила з нею дипломатичні відносини. У березні 2008 р. відбулися перші переговори у сфері консульсько-правових питань, а упродовж 2010-2011 рр. — три українсько-чорногорських бізнес-форуми, делегації 10 міст-побратимів обмінялися візитами. У листопаді 2011 р. уряди України та Чорногорії підписали угоду про вільну торгівлю. Серед перспективних напрямів двостороннього торговельно-економічного співробітництва — житлове та промислове будівництво, участь у модернізації залізниці та суднобудівної галузі Чорногорії, постачання міських і міжміських автобусів, постачання продуктів харчування та організація їх виробництва, а також військово-технічне співробітництво. Налагоджувалися відносини в культурно-гуманітарній сфері, зокрема у Подгориці в 2011 р. було встановлено пам'ятник Тарасові Шевченку.

У червні 2013 р. відбувся офіційний візит чорногорського прем'єра М. Джукановича в Україну, під час якого було укладено міжурядову угоду про автомобільні перевезення пасажирів і вантажів, угоду про співробітництво у сфері захисту від природних й інших катастроф тощо.

Навесні 2014 р. Чорногорія запровадила обмежувальні заходи відносно РФ і приєдналася до санкцій Євросоюзу стосовно осіб, дії яких підривали або загрожували територіальній цілісності та суверенітету України. Це рішення офіційної Подгориці було продиктовано бажанням якомога швидшого вступу до Євросоюзу і НАТО.

Джерела та література

1. Криницький В. Дух Холодної війни на Балканах [Електроний ресурс] / В. Криницький. – Режим доступу: <http://anc.in.ua/duh-holodnoyi-viyni-na-balkanah-2124>
2. Криницький В. Чорногорія: членство у НАТО – спільний інтерес [Електроний ресурс] / В. Криницький. – Режим доступу: <http://anc.in.ua/chornogoriya-chlenstvo-spilniy-1890>
3. Криницький В. Підтримка НАТО у Чорногорії вища, ніж у Німеччині [Електроний ресурс] / В. Криницький. – Режим доступу: <http://anc.in.ua/pidtrimka-chornogoriyi-nimechchini-1806>

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте особливості соціально-економічного і політичного розвитку Чорногорії.*
2. *Визначте головні пріоритети зовнішньої політики Чорногорії.*

26. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

У міжнародних відносинах початку ХХІ ст., з точки зору їх важливості для міждержавного спілкування у світі, слід виділити ті найважливіші проблеми, навколо яких розгорталися події континентального чи навіть глобального масштабу і були в центрі уваги світової політики великих держав.

Проблеми і тенденції світової політики

Світова політика, міжнародні відносини, які складають конкретну сферу її вираження на початку ХХІ ст., не стали чимось зовсім новим. Вони склалися і розвивалися на ґрунті вирішення суперечностей минулого століття і появи нових тенденцій, спричинених крахом міжнародного комунізму; прискореною демократизацією світу; наростаючою глобалізацією, що видозмінює роль і місце національних держав; економічною кризою, яка почалася 2008 р.; становленням нових центрів економічної сили; новою конфігурацією розташування сил у світі; формуванням сучасного світового порядку, появою нових об'єктивних і суб'єктивних викликів у світі; наростанням ролі і значення у виробництві природних ресурсів, особливо енергоносіїв; розбудовою і розширенням сектора демократії та свободи, що відбувається не без труднощів їх впровадження в багатьох регіонах світу. Усі ці чинники впливають на формування і розвиток міжнародних відносин, на процеси, що зароджуються і розвиваються.

Насамперед, змінилася вісь напруженості. Якщо раніше вона проходила між комуністичним Сходом і ринковим Заходом, то зараз простежується їх кілька: між розвинутими країнами Півночі і країнами Півдня, що розвиваються; між старими і новими центрами сили, між наддержавою США і Китаєм, який плекає ідею гегемоністської місії у світі, між заможністю країн «золо-

того» мільярда і бідністю другого світу, що виражається на поверхні відносин суспільств багатьма незгодами аж до посилення міжнародного тероризму та зародження вогнищ конфліктів і війни.

На цьому тлі міжнародні відносини, як і світова політика загалом, вимагають модернізації, адекватної тим реаліям, які склалися на даному етапі розвитку як окремих суспільств, так і світового співтовариства. Час показав, що існуючі міжнародні організації, створені після Другої світової війни, відстали від вимог часу і потребують реформування. Серед них і ООН, де й досі чинна статутна формула 1945 року, за якою питання світової безпеки було віддано на відкуп п'ятьом переможцям — великим державам світу, а на практиці одній, яка може накласти вето на все, що їй вигідно чи забагнеться, навіть якщо це буде на шкоду усьому світу. Однак час, коли проблеми безпеки і миру вирішували тільки переможці в Другій світовій війні, канув у минуле. Німеччина, Японія стали демократичними державами, великими фінансовими спонсорами ООН, важливими чинниками впливу у світі. Та й Індія, ПАР, Бразилія уже зараз утверджуються в ролі великих гравців світової політики. Але ці факти ніяк не відображені в системі діяльності ООН. Рада Безпеки в її нинішньому функціональному форматі стала анахронізмом, оскільки будь-яка з п'яти держав (США, Китай, Росія, Франція, Велика Британія) може вольовим рішенням загальмувати процес позитивного вирішення проблеми, що стосується безпеки світу, перешкодити ефективному розв'язанню небезпечного конфлікту. Так було під час російсько-грузинської війни 2008 р., на Близькому Сході в період «арабської весни», російської агресії в Україні, що почалася 2014 р. Якщо в епоху двополюсного світу така поведінка великих держав сприяла підтриманню нетривкої рівноваги, то сьогодні може призвести не тільки до рецидивів холодної війни і конфронтації, а й до критичної ситуації в усьому світі, оскільки в її формуванні бере участь уже не два, а багато нових активних учасників. За умов появи можливостей досягнення консенсусу у світі, що глобалізується, функціональна здатність ООН різко зменшується у той час, коли йдуть пошуки співпраці у вирішенні складних питань, успадкованих від епохи попе-

реднього світу: надпотужна зброя масового знищення, ізраїльсько-арабський конфлікт, ядерні плани Ірану, боротьба з хворобами (кількість інфікованих СНІДом на початку століття склала більше 40 млн. осіб) тощо. Це виклики, які ХХ ст. залишило у спадок світовій політиці нового століття. Вони є першою і важливою проблемою сьогодення й найближчого майбутнього в системі міжнародних стосунків і світової політики.

Друга, не менш болісна, — виклик міжнародного тероризму, який загрожує кожній країні. Події 11 вересня 2001 р. в США активізували боротьбу з міжнародним тероризмом. Було зроблено перший крок на шляху об'єднання зусиль ледь не всіх країн світу, не зважаючи на державний лад та суспільний уклад. Проте успіхи можуть визначитися лише тоді, коли будуть усунуті умови, які породжують тероризм: бідність, безробіття, відсутність або недостатність демократії, прав і свобод, дискримінація за расовими, кастовими, соціальними та іншими ознаками. Більше того, останнім часом з'явився новий тип міжнародного тероризму, який проявляється у формі жорстокого і масованого нападу за участі урядових інстанцій з метою підриву й ліквідації цілих держав. Його завдання і напрями — руйнування країни, проти якої спрямований тероризм, шляхом знищення господарської інфраструктури. Методи — гібридна війна, в якій не стільки важлива військова компонента, скільки інформаційне зомбування мільйонів людей по обидва боки невидимої лінії фронту, масове використання бойовиків, диверсантів, що організовується спецслужбами. У цьому сенсі простежується використання багатої практики з арсеналу радянського агітпропу і спадщини доктора Й. Геббельса.

Третя проблема в сфері міжнародної політики — розгортання боротьби за природні ресурси, які поступово, але неухильно вичерпуються. Так нафтовий ринок перестане існувати через 56 років. За даними Всесвітньої енергетичної ради виявлені запаси нафти в світі склали на 2011 рік 223 млрд. тонн. Володіння й розпорядження природними ресурсами приносить величезні прибутки й надприбутки.

Четверта проблема, яку має світ, є системним породженням конкурентної боротьби на світових ринках

збуту, що не може бути усунено, однак регульовано через узаконення правил переведення її питань у площину перемовин за круглим столом «вісімки» (нині знову «сімки»), «двадцятки», міжнародних самітів, форумів тощо. Глобалізація, можливості домовлятися, відсутність нерозв'язних протиріч дозволяють вирішувати їх шляхом політико-дипломатичного консенсусу, оскільки це в інтересах усіх.

У системі міжнародних відносин поглиблюється боротьба за пострадянський простір. Найбільш очевидно вона відбувається між російським неоімперіалізмом, що прагне повернути собі втрачені позиції, принаймні в межах переважної частини колишнього СРСР, і Заходом. Хоча у випадку Заходу мають місце розбіжності в підходах до пострадянського простору з боку Євросоюзу і США. ЄС, з огляду на потребу зберегти добрі стосунки з Росією як постачальником енергоносіїв, дотримується «м'якого» варіанту відносин, у той час як США вдаються до більш жорсткого курсу, вбачаючи в Росії країну, яка прагне експлуатувати політичні та військові дивіденди колишнього СРСР, права екс-суверена щодо екс-васалів — колишніх національних окраїн СРСР. Росія апелює до історичного права на пострадянському просторі. Захід виходить з демократичних принципів, з того, що нові держави мають невід'ємне право на самостійне й суверенне існування в якості суб'єктів світової політики, притримується концепції «рівних можливостей» на пострадянському просторі.

Особливістю міжнародної співпраці є наростання незворотної тенденції до створення великих економіко-політичних союзів на кшталт ЄС, є її демократизація та лібералізація, прагнення малих держав до вирівнювання своєї участі в світовій політиці з усіма суб'єктами міжнародного права і великих — до збереження власних важелів впливу та традиційної провідної ролі у світі. Новим у системі міжнародних зв'язків стало підвищення ролі й значення міжнародних організацій типу ОБСЄ, ПАРЄ, НАТО.

Водночас відбуваються великі зміни в таблиці про ранги світових силових центрів. Лідерами першого ешелону сьогодні є США, ЄС, Японія. У зусиллях глобальної відповідальності і підтримки іміджу наддержави США

реально перенапружили свої сили, про що заговорили самі американські політики. Роль США у світі наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст. видозмінюється. Колись їх незаперечне лідерство в Європі зі зникненням радянської загрози поступово слабне і розмивається. У сучасному світі США швидше виступають у ролі диспетчера аніж лідера, що позначилося на філософії їхньої поведінки. Свідчення цього — неодноразові заяви керівництва США, починаючи з адміністрації Буша-старшого, про поділ глобальної відповідальності за світ, а, отже, визнання його багатопольюсності. Що стосується ЄС, мобілізація дій якого залежить від національних інтересів кожної держави-члена, то він здається надто слабким політичним і військовим об'єднанням, щоб швидко й ефективно реагувати на виклики. В Японії вистачає власних проблем, спричинених природними катаклізмами, щоб перейматися світовими питаннями. У країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) — представників другого ешелону силових центрів світу — для єдності мало спільних інтересів. Та й цілі, які вони ставлять перед собою, різні. І БРІК швидше нагадує гарну обгортку без змісту. Між Китаєм та Індією з кінця 50-х рр. ХХ ст. не владнані територіальні суперечки. У ситуації напруження з КНР Індія взяла курс на підтримку з боку США, які, своєю чергою, розглядають її в якості партнера проти Китаю. Москва, проголосивши себе спадкоємицею СРСР, активізує політику «збирання земель» на пострадянському просторі, прагне повернути у модифікованій формі втрачені позиції в Центрально-Східній Європі та світі. Важко знайти причини, які спонукали б країни БРІК допомагати їй у цьому. Росія, виходячи зі своїх власних цілей, зацікавлена Китаєм, а Китай, з тієї ж причини, — Росією. Але цілі обох суперечливі і протилежні. Та й боротьба за ведучого у цьому тандемі — не порожній звук, оскільки про рівність говорити не приходиться. Якщо Китай підвищує свій статус силового центру світу, то Росія, ностальгуючи за колишньою величчю і здійснюючи дії, несумісні з усталеними правилами міжнародного співжиття, навпаки, його знижує. Бразилія, нарощуючи економічні м'язи прагне до самостійної ролі на світовій арені і статусу регіонального лідера іспаномовної Америки. Остаточний переділ місць у сузір'ї силових центрів, гадається, ще попереду. І ко-

ристь чи збитки від нього залежать від форм, у яких він буде проводитися.

Глобальним явищем світової політики став потужний ріст економічної та військової потуги Китаю. Цілком можливо, що у 2025–2027 рр. він обійде США по ВВП. Занепокоєння багатьох держав світу, в тому числі й великих, викликає не тільки проникнення китайських товарів в США, Росію, країни ЄС, але й наростання його військової могутності. Китай — ядерна держава з давніми гегемоністськими устремліннями. Його армія найбільша за чисельністю у світі й налічує 2,225 млн. осіб. Китай перетворюється в самостійний фактор світової політики і змінює баланс сил не тільки в Азійсько-тихоокеанському регіоні, але й у всьому світі, чого китайське керівництво ніскільки не приховує. Зокрема, у звітній доповіді генсека Ху Цзіньтао XVIII з'їзду КПК 2012 р. озвучено завдання до сторіччя КНР (2049 р.) вивести країну на позиції глобального лідера, як «могутню, демократичну, цивілізовану і гармонійно модернізовану соціалістичну державу». Для цього робиться все. В останні роки мета Китаю — максимальний доступ на світові ринки торгівлі, на ринки енерго- та інших ресурсів, необхідних для подальшого суттєвого зростання. Уже зараз Китай залишає БРІКС і прямує в команду світових економічних лідерів першого ешелону. І судження китайських теоретиків, типу Бобо Ло, що пріоритети зовнішньої політики Китаю звернені всередину — обмежуються створенням найбільш сприятливих умов для домашньої модернізації, об'єднання з Тайванем, сприймаються з великим сумнівом, виключно в сенсі особливостей конструкцій східної дипломатії. Досягнення поставлених завдань — передумова реалізації зовнішньополітичної доктрини КНР. Тільки за цих умов Китай здатний кинути виклик глобальній першості США.

США — Росія: сьогодення і майбутнє в системі взаємовідносин

Прихід Путіна до влади на межі тисячоліть (2000 р.) розпочався з критики «односторонніх поступок» Заходу й активізацією політики «відродження престижу» Росії на міжнародній арені. Базою старих-нових напрямів

російської політики у світі й надалі залишається величезний ядерний арсенал та енергоносії. Прийнята зовнішньополітична доктрина Росії, затверджена Путіним 28 червня 2000 р., містила положення, за яким РФ «у відповідь на широкомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї» могла вдаватися «в критичних ситуаціях для національної безпеки» до використання ядерної зброї; націлювала на обстоювання національних інтересів і повернення Росії у велику політику; на відтворення в сенсі права спадковості позицій колишнього СРСР; на ревізію зовнішньої політики Б. Єльцина. Зокрема, це виявлялося у відмові від ратифікації Державною Думою договорів, підписаних першим російським президентом, внаслідок чого домовленість Єльцина і Клінтона 1997 р. про підписання СНО-3 була реалізована лише у 2002 р. Обидві країни зобов'язалися до кінця 2012 р. скоротити свої ядерні арсенали до 1700-2200 одиниць для кожної країни. Однак там фігурує застереження про можливий вихід з договору через повідомлення за три місяці. Договір також не передбачав процедур ліквідації ядерної зброї, що якоюсь мірою робить його необов'язковим для обох сторін. Такими ж незрозумілими залишалися й інші проблеми, успадковані після 1991 р., які росіяни почали заморожувати. Так 2003 р. Росія відмовилася від виведення своїх військових контингентів з території Грузії та Придністров'я. Цього ж року вона заявила про вихід з Договору 1990 р. про звичайні збройні сили в Європі. Напруження в американсько-російські стосунки додала кампанія вступу колишніх комуністичних держав (Болгарія, Румунія, Словенія, Словаччина), в тому числі й країн Балтії (Латвія, Литва, Естонія) в НАТО 2004 р. З цього часу зовнішньополітичний курс Росії посилюється в сенсі претензій успадкування від СРСР ролі одного з провідних гравців на світовій арені, чому сприяло те, що вона зайняла його місце в Раді Безпеки, залишилася ядерною супердержавою, могла спертися на позиції, що залишилися від нього в різних районах світу. Але Росію не влаштовувало освоєння Заходом і США пострадянського простору, зведення до мінімуму її ролі на Балканах, втрата позицій на Близькому Сході, в Африці, а особливо те, що з Москвою перестали рахуватися так, як це було при СРСР. Захід не схильний

бачити Росію партнером у вирішенні світових проблем, що цілком зрозуміло, виходячи з її можливостей і курсу, на який спрямована сьогоднішня РФ. І дійсно, Росія або мало залучається або ігнорується у вирішенні проблем, що ставить сьогоднішня Росія. Це виявилось зокрема на переговорах щодо державного статусу Косова. Вторгнення російських військ у серпні 2008 р. на територію Грузії було оцінено Заходом та США як відкрита агресія і грубе порушення Росією норм міжнародного права й підписаних нею договорів, що стосуються пострадянського простору. Так само світ не сприйняв відторгнення від Грузії частини її території і проголошення незалежними республіками Абхазії і Південної Осетії. Ареал впливу Москви систематично звужувався. У російській політиці з'явилися ноти, що насторожували і засвідчували висування на перший план засобів військово-силового характеру. У своїй мюнхенській промові в лютому 2007 р. Путін озвучив ідею незалежності російської зовнішньої політики. Росія заявила претензії на особливе місце у світі. США відповіли заявою про наміри розмістити комплекси протиповітряної оборони на території Чехії та Польщі, а це Кремль розцінив вкрай негативно. Якщо спочатку суперечки тривали навколо невідповідного «багажу небезпек минулого», то з початку нового століття вони набрали системного характеру: хто і ким є у сьогоднішньому світі і хоче бути в майбутньому. Росіяни до цього часу не можуть відійти від шаблонів минулого, продовжують мислити і діяти політико-дипломатичними категоріями радянського ґатунку.

Започатковане у першій половині 90-х років російсько-американське партнерство на межі століть стало змінюватися новою конфронтацією, чому сприяла, насамперед, політика російського президента В.В. Путіна на пострадянському просторі, спрямована на ліквідацію наслідків розпаду СРСР. Спроби зупинити цей процес виявилися у так званому «перезавантаженні», ініційованому 2008 р. американським президентом Б. Обамою. Проте останнє дуже швидко наштовхнулося на серйозні перешкоди. Якщо США «перезавантаження» розуміли, як швидке впорядкування старих проблем, існуючих ще з радянських часів (ядерна, хімічна, бактеріологічна зброя), так і нових (визнання сторонами рівних можли-

востей на пострадянському просторі, відмова Росії від втручання у внутрішні справи пострадянських країн, ділова співпраця у вирішенні деяких регіональних проблем (Іран, Північна Корея), то для Росії стояло питання утримання останнього імперського рубежу. Йшлося про збереження особливих прав і привілеїв Росії на пострадянському просторі, на що зрозуміло, США не могли погодитися. Це зачіпало національні інтереси США та Європейського Союзу, стосувалося й проблеми розвитку демократії у світі. Урешті-решт, «перезавантаження» звелось до звичайного зондажу позицій. А події в Україні, що почалися наприкінці 2013 року, реально підтвердили наміри США та Росії, які діаметрально розходяться щодо пострадянського простору. Якщо Москва все більш відверто заявляє про «збирання земель» у форматі Євразійського союзу, то Вашингтон не збирається припиняти освоєння пострадянського простору через всебічну реалізацію концепції «рівних можливостей».

Метаморфози ЄС. Формування його політичної константи

На початку XXI ст. продовжувався процес стрімкого розширення Європейського Союзу, а також Єврозони, в системі якої на 1 січня 2014 р. працюють уже 18 країн-членів. Кількість членів ЄС на початку XXI ст. поповнилася 12 країнами, з них 10 колишніх комуністичних — Болгарія, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія. Останні нові члени — Кіпр і Мальта. Десять з них стали членами Союзу 2004 р. Болгарія та Румунія — 2007 р. Останньою здобула членство в ЄС Хорватія (2013 р.). Цього ж року ЄС став об'єднанням 28 країн з-понад 520 мільйонним населенням. Його річне виробництво сьогодні складає 30% ВВП світу. Однак відмінність у рівні життя між членами ЄС збільшилася. Нові члени стали реципієнтами ЄС, що помітно позначилося на багатих донорах об'єднання.

Для вступу до Євросоюзу країна-кандидат повинна відповідати критеріям, які були прийняті в червні 1993 року в Копенгагені і підтверджені в грудні

1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді. Копенгагенські критерії вимагають, щоб в державі дотримувалися демократичні принципи, принципи свободи і поваги прав людини, а також принцип правової держави (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський союз). Також в країні має бути конкурентоздатна ринкова економіка і повинні визнаватися загальні правила та стандарти ЄС, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу.

Разом з тим, країни ЄС — це країни з різними рівнями розвитку економічної і навіть державної сфери. А тому перша спроба прийняти на референдумах кожного окремо взятого члена уже готової Конституції ЄС, текст якої був написаний колишнім французьким президентом Жіскаром д'Естеном, і поглибити процес інституційного формування його політичної константи закінчилася в 2005 р. провалом у Франції та Голландії. Однак усі ці країни об'єднує демократія та європейські цивілізаційні цінності. Після довгих перемовин і дискусій члени ЄС прийняли на саміті 17 жовтня 2007 р. Лісабонську угоду («Проект договору, що поліпшує Договір про Євросоюз і Договір про становлення Європейського співтовариства»), яка набула чинності з 1 грудня 2009 р. Вона не є аналогом Конституції ЄС, однак її реалізація перетворює ЄС в повноцінний суб'єкт міжнародного права. Економічну єдність Угода доповнює політичною в сенсі діяльності ЄС на світовій арені. Лісабонський договір передбачав формування Європейської служби зовнішньополітичної діяльності (ЄСЗД) і створення посад президента й міністра закордонних справ.

Разом з тим, кожна країна може заблокувати спільне рішення Союзу, що означає: суверенітет кожного члена ЄС залишається неушкодженим. Новацією також є нова система голосування за кваліфікованою більшістю у Раді Міністрів ЄС. Нормативний акт вважається прийнятним, якщо за нього проголосують 55% членів Ради (мінімально 15 держав), в яких проживає не менше 65% населення Союзу. Нова система голосування була запроваджена 1 листопада 2014 р. Європейська Рада також призначає Президента на основі кваліфікованої більшості на термін 2,5 роки. Незважаючи на схвалення на червень 2008 р. 18 країнами членами ЄС Лісабонської

угоди, негативний референдум в Ірландії з цього питання 13 червня 2008 похоронив надії на завершення процесу прийняття її 27 країнами членами ЄС. Однак на повторному референдумі 2 жовтня 2009 р. ірландці сказали «так» Лісабонській угоді, після того як лідерами ЄС Ірландії було надано гарантії поваги військового нейтралітету, якого вона притримується. Угода узаконила політичний аспект ЄС у світі, більш широкі повноваження Європарламенту, посилила роль ЄС у світовій політиці. Бельгієць Герман фон Ромпей став першим президентом ЄС. Узгоджена зовнішня політика ЄС стає напрацюванням усіх його членів. Хоча досягати консенсусу між державами — членами ЄС — справа непросте, а цим намагаються скористатися інші світові гравці за межами Європи.

Зокрема, Росія як постачальник енергоносіїв у Європу прагне отримати не тільки економічні, а й політичні вигоди, диверсифікуючи свої відносини з країнами ЄС. Унаслідок чого такі країни як Німеччина, Франція, Італія, найбільш залежні від російських енергоносіїв, блокують проекти окремих рішень як у ЄС, так і в НАТО. Вони мають також у Росії значний капітал. Звідси їх стриманість в оцінці реваншистської поведінки Росії не тільки на пострадянському просторі. Росія, зі свого боку, з цих країн черпала нові технології, звідти йшли інвестиції. На цій основі поглиблюється взаємозацікавленість і сплетення інтересів між цією трійкою ЄС і Росією. Унаслідок цього, якщо США, Велика Британія, Польща, Канада різко засудили російські дії проти Грузії в 2008 р. і вимагали рішучих дипломатичних заходів, то Німеччина, Франція та Італія обмежилися заявами про «неадекватні дії» РФ. А це означає, що процес вступу нових членів у ЄС гальмується не лише кризовими процесами у фінансовій та економічній сферах ЄС, внутрішньою нестабільністю і невиразною поведінкою влади країни-кандидата, як це відбувається з Україною, а й політичними та економічними вигодами окремих груп країн — членів ЄС.

Криза 2008 р. завдала серйозного удару і збитків Союзу, посяла сумніви в частини населення окремих її членів у можливості й навіть доцільності його існування. Це найбільше проявилось в країнах Південної Європи,

таких як Греція, Іспанія, Португалія і навіть з групи першопрохідців — Італії. Особливо складне становище Греції, яка в 2012 р. опинилася на межі банкрутства. Після довгих і складних переговорів у листопаді цього ж року три кредитори МВФ, ЄЦБ (Європейський центральний банк) і Європейська комісія, виділили Греції черговий транш у 44 млрд. євро. В Іспанії кожний четвертий працездатний залишився без роботи. Скоротилося виробництво і виросло безробіття в Португалії. Деяко краща ситуація в Італії, але й тут у 2009 р. безробіття складало 9%.

Криза в Європі з її найпотужнішим у світі економічним потенціалом негативно впливала на економічну ситуацію у світі, гальмувала його вихід з рецесії. Лише в 2014 р. почалося поновлення росту виробництва в зоні євровалюти. Оскільки навіть такі її потужні локомотиви, як Німеччина і Франція, в 2013 р. будували у стані рецесії і стагнації. У першій приріст складав 0,6%, за умов реалізації низки заходів контролю ситуації в ЄС, у другій мала місце стагнація, а в Італії — повноцінний спад. Щодо Великої Британії, яка знаходиться поза Єврозоною, то тут, як і раніше, мали місце фрондистські настрої щодо доцільності перебування Королівства в ЄС, що є не чи іншим, як наслідком британського лідерства в Співдружності. Британське керівництво постійно прагне до дотримання рівної дистанції між Великою Британією та ЄС і Співдружністю, що залишилося від традиції у ролі колишнього диригента оркестру європейських держав.

І все ж прогнозам євроскептиків, очевидно, збути-ся не дано. Крах ЄС був би катастрофою ідеї Великої Європи, цілісної і об'єднаної, до якого вона йшла віками. Передбачити, що наступало б після цього — неважко.

Усе ж така нагода перевірити ЄС конкретними справами з'явилась наприкінці 2013 — 2014 рр. з політичною кризою в Україні. Безсумнівно, її детонатор було закладений ще 1991 року, коли розпався Радянський Союз і на його місці утворилося 15 незалежних держав. Створена 12-ма з них СНД за ініціативи Росії, розглядалася Москвою як будівельний матеріал для нової Російської імперії.

Міжнародний тероризм

Атаки міжнародного тероризму на початку ХХІ ст. проти світового співтовариства посилилися, стали більш скоординованими і зухвалими, що підтверджує акт 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку. Президент Буш-молодший закликав до ліквідації спільними зусиллями міжнародного тероризму як явища. США разом з країнами НАТО почали військову акцію проти розташованих в Афганістані баз «Аль-Каїди» і Талібану, який на той час захопив там владу. В акції США та інших країн НАТО спеціалістами та бойовими засобами взяла участь і Росія, південним кордонам якої загрожують ісламісти, що прагнуть утвердитися в мусульманських країнах Центральної Азії, що ще так недавно була частиною СРСР. Значну допомогу від Росії отримав «Північний альянс», союзний західним силам на чолі з США. Для Росії це був вигідний момент для визнання країнами світу подій в Чечні як складової частини боротьби з міжнародним тероризмом. Однак ліквідувати Аль-Каїду і заарештувати її лідера Усаму бен Ладена не вдалося. Лише в 2011 р. його було знищено в результаті операції, проведеної спецслужбами США. Сама ж «Аль-Каїда», здійснивши реформування і децентралізацію своєї організації, в результаті чого її окремі ланки стали самостійно планувати і здійснювати терористичні акції, продовжувала й надалі продовжує свою дестабілізуючу діяльність, насамперед проти країн «Золотого мільярда». У ці роки була навіть зроблена спроба легітимації «Аль-Каїди». Усама бен Ладен запропонував європейським країнам укласти перемир'я з мусульманськими терористами, чому передував терористичний акт на станції Аточа в Мадриді, що, розуміється, було відкинуто.

Разом з тим слід відмітити й позитивні моменти в загальній оцінці стану справ боротьби з міжнародним тероризмом. Перші успіхи, як і слід було чекати, позначилися в Європі. Так, переговори між іспанським урядом Сапатеро й очільниками баскської сепаратистської терористичної організації ЕТА (Асоціація борців за свободу Країни Басків), що почалися 6 липня 2006 р., завдяки взаємним поступкам (амністія баскським ув'язненим, легалізація Батасуни — політичного крила ЕТА) завершилися 20 жовтня 2011 року відмовою сепаратис-

тів від бойових дій. Ще раніше шляхом переговорів за допомогою компромісів остаточно в травні 2007 р. відбулося умиротворення в Ольстері, Цьому теж передували багаторічні переговори і взаємні поступки — Ольстер отримав політичну автономію, ІРА (Ірландська республіканська армія) склала зброю.

Однак цього не спостерігаємо в інших районах світу, особливо в ісламських країнах Близького та Середнього Сходу, в Північній Африці, де радикально налаштована сила вдається до тероризму заради своїх далеко не прогресивних прагнень консервації «вічних істин» і привілеїв панівних кланів. Це чітко простежується на «арабській весні», плоди якої прагнуть використати ісламісти-фундаменталісти, які є найбільш екстремістським напрямом в системі міжнародного тероризму. Ісламо-екстремізм заперечує все, що не знаходиться в сфері його впливу. Його соціальна база — найбільш вразливі верстви населення, озлоблені безробіттям і бідністю. Їх ненависть легко спрямувати в необхідне русло, що й робиться. Тут використовуються й вигідні пропагандистські кліше: Захід принижує і тримає мусульманський світ у стані відсталості. Вістря тероризму спрямовані проти США, які нібито своєю демократією, своїм способом життя, своїми економічними та соціальними успіхами розмивають традиціоналізм, негативно впливають на їхній клановий закостенілий світ, про який більше півтора століть тому писав російський поет М.Ю. Лермонтов: *«Род людской там спит глубоко уж девятый век»*. Сьогодні він давно уже проснувся, а це більш за все лякає його пастирів. Посилення ісламського фундаменталізму є також наслідком загального краху інших фундаменталістських ідей — комунізму і фашизму. Вихід з ситуації лежить на поверхні суспільного життя: поки не будуть ліквідовані причини міжнародного тероризму, а вони відомі (безробіття, бідність, відсутність демократії, громадянського суспільства), доти всі заходи проти нього будуть паліативними, неспроможними викоринити саме явище.

Останнім часом міжнародний тероризм набирає нові форми, які характеризуються масованістю актів насилля, нехтуванням прав народів на національну суверенність, ігноруванням міжнародних договорів, установленими правилами співжиття суб'єктів міжнародного

права, висуванням на перший план права сили, застосуванням окремими державами, в тому числі і ядерними, грубого втручання у внутрішні справи суверенних держав. Особливо тривожна ситуація такого порядку на пострадянському просторі, де здебільшого здійснюється перехід не до демократії, чого очікували після краху комунізму у всьому світі, а до націонал-фашизму, деспотизму і диктаторства. На жаль, комуністичне суспільство виявилось більш готовим до фашизму, ніж до демократії. Це ще раз підтверджує єдність фашизму і комунізму, що виявляється у спільному знаменнику й ім'я йому тоталітаризм. Російсько-українська війна, що почалася 2014 р. після перемоги українського народу над кривавим режимом Януковича, анексія Криму, вторгнення російських агресорів в Україну — ще один доказ того, наскільки зараження імперським шовінізмом значної маси людей є в наш час небезпечною і водночас спокусливою для агресора.

НАТО і посткомуністичний світ

На початку XXI ст. продовжувався процес перевтілення НАТО, розширювалася зона його відповідальності, поступово виходячи за межі Північної Атлантики. Важливим явищем цих років стало поглиблення стосунків НАТО з Росією, що підтверджувало втрату його попереднього лише оборонного характеру. В європейській політиці російського керівництва, всупереч доктринальним установкам, в яких НАТО визначається ворогом, верх бере прагматизм. Росія на початку XXI ст. успішно співпрацювала з Альянсом в рамках Ради Росія — НАТО, створеної 2002 р. навіть значно більше, ніж в 90-х роках XX ст. Галузі співпраці найрізноманітніші — боротьба з тероризмом, оборонна реформа, двостороння військова співпраця, протидія наркотикам, захист від балістичних ракет, боротьба з піратством, управління в кризових ситуаціях, запобігання розповсюдженню ЗМЗ, спільне використання повітряного простору, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, наукова співпраця та охорона довкілля тощо. Росія відкри-

ла при НАТО свою дипломатичну місію, при двох вищих органах військового управління НАТО створено російські військові представництва. Російською територією здійснювався транзит натовських невійськових вантажів в Афганістан. У галузі оборонної реформи з 2002 до 2008 р. Центр соціальної адаптації «Росія — НАТО» допомагав колишнім військовослужбовцям РФ прилаштовуватися до цивільного життя. Співробітництво дійшло такого рівня, що на Чиказькому саміті в травні 2012 р. країни-члени НАТО підтвердили своє прагнення розвивати справжнє стратегічне партнерство з Росією. Значущість цього було підкреслено двома роками раніше в новій Стратегічній концепції НАТО, прийнятій у Лісабоні. Це з одного боку. З іншого, найтісніше на пострадянському просторі (за винятком країн Балтії, які з 2004 р. є повноправними членами Альянсу) співпрацюючи з НАТО, Москва всіма способами прагне не допустити входження в організацію пострадянських країн, серед російського загалу підтримує уявлення про НАТО як агресивний блок.

У натовській політиці Росії чимало суперечностей. Причини такого стану речей криються в недавній історії і в нинішньому зовнішньо- та внутрішньополітичному курсі Росії, спрямованому на відтворення імперії в рамках «руського» чи «євразійського мира». Нікуди не зникла і глибоко корениться в усіх верствах суспільства філософія радянського мислення: НАТО — ворог й агресор; Альянс замахнувся на ЦСЄ, що до 1989 р. контролювалася Москвою, і «йде на Схід». Разом з НАТО на Схід крокує демократія, до якої Росія незвична і ставиться насторожено. Як наслідок, панування таких постулатів, вона проти власного членства в НАТО і свою співпрацю з Альянсом бачить виключно у вигляді рівного партнерства за формулою «Росія — НАТО». У такому тандемі Росія воліла б одноосібно представляти пострадянський простір і категорично всіма способами чинить перешкоди окремому членству кожної пострадянської країни, як це відбувається з Україною та Грузією. Вона хоче бути частиною Великої Європи, але не злитися з нею, а зберегти себе як «унікальну гілку євразійської цивілізації». У співпраці з НАТО Москва, використовуючи енергетичні чинники, сподівається на згоду Заходу на

особливі канонічні права Росії на пострадянському просторі. Однак останні події засвідчують новітні тенденції в російській політиці. Не відмовившись від попередніх методів і засобів впливу, Росія стала широко використовувати політику сили, мета якої — не допустити остаточного становлення новоутворених держав як суб'єктів міжнародного права. Не випадково це почато з України. Якщо вдасться примусити Україну повернутися в імперське лоно, то інші пострадянські держави примусово/добровільно невдовзі опиняться там.

Проблема європейської та світової безпеки

Крах біполярного світу призвів до зникнення воєнно-політичних блоків — структур, породжених багаторічною «холодною» війною. Уціліло лише НАТО, яке зуміло трансформуватися з військово-політичного альянсу в систему євроатлантичної колективної безпеки. Однак проблема безпеки в Європі та й в усьому світі не зникла. Загрози і небезпеки залишилися як спадщина минулого протистояння. Її конкретним виразником залишилися величезні армії, гори смертоносної зброї, а також створюються її нові зразки. Виникли нові інтереси і суперечності, які їх супроводжують. Змінилася суспільно-політична конфігурація Європи. Ще недавно комуністичні країни, які до 1989-1991 рр. складали третє коло радянської імперії, звільнившись від ОВД і даючи собі звіт у тому, що надійна власна безпека самостійно не створюється і є дуже дорогим задоволенням, поспішили заховатися під парасольку НАТО. Наприкінці 90-х років ХХ — на початку ХХІ ст. почався великий процес входження колишніх країн народної демократії до НАТО, який в Росії нарекли словами «НАТО іде на Схід», що загострило стосунки Росії із Заходом. Боротьба за ЦСЄ, яка з перемінним успіхом тривала століттями, на цей час завершилася логічним кінцем — втечею так званих країн народної демократії від тоталітаризму. Для Росії це означало втрату жорсткого контролю над великим простором ЦСЄ, звуження зони впливу, різке послаблення позицій після Другої світової війни.

Незгода з ситуацією, що утворилася внаслідок глибинних змін у Європі та світі, змушувала РФ, яка оговталася після важких 90-х рр. XX ст., вдатися до демаршів, у яких звучали ноти нової, більш жорсткої позиції до Заходу. На Мюнхенській конференції «Глобальні кризи — глобальна відповідальність» російський президент Путін 10 лютого 2007 року звинуватив США в насаджуванні однополюсного світу і домінуванні. Водночас це була заявка на гідне місце Росії у світі. Особливого враження демарш Росії не справив, та й у Москві розуміли, що часи такого тону позаду. І новий російський президент Медведев став формулювати зовнішньополітичний курс, який дипломатично був більш м'яким.

5 червня 2008 р. на зустрічі з представниками політичних, парламентських і громадських кіл Німеччини (Берлін) президент РФ Д. Медведев уперше сформулював ініціативу про створення нової архітектури європейської безпеки. Москва запропонувала себе у ролі фундатора нової системи колективної безпеки. Ініціатива Медведева, стверджують її адепти, викликана розростанням локальних конфліктів, кризою американського лідерства, частими порушеннями міжнародного права при вирішенні проблем. Своє офіційне підтвердження вона отримала в Концепції зовнішньої політики РФ, затвердженій Медведевим 1 липня 2008 р. Так з'явився проект системи безпеки «від Ванкувера до Владивостока», яка нібито прийде на зміну Ялтинсько-Гельсінкській, і світ стане «вільним від розмежувальних ліній і внутрішніх загроз». Пропонований проект передбачає включення в нову систему безпеки НАТО, ОДКБ (Організація договору колективної безпеки), позаблокових і нейтральних країн Європи, Північної Америки та пострадянської частини Азії. У такому конгломераті двері для всіх відчинені без будь-яких застережень. Але така архітектура безпеки, що об'єднує країни з різними суспільно-політичними системами — аморфна й суперечлива за своєю природою. Виникає питання: чи жертвують члени НАТО зобов'язуючими статутними положеннями, які виключають територіальні претензії до сусідів і спрямовані на недопущення силових конфліктів? Чи погодиться з такими Росія? Адже, прийняв-

ши їх, вона змушена буде відмовитися від імперської політики і де-факто визнати пострадянські країни незалежними й рівноправними. Важко також уявити, що НАТО як система колективної безпеки, яка поважно себе зарекомендувала у світі, захоче розчинитися в просторах «від Ванкувера до Владивостока». Годі сподіватися, що європейці й американці підуть на ліквідацію Альянсу, який представляє собою перший у світі зразок дієвої організації системи колективної безпеки, створеної на демократичних засадах, організації, в яку вкладено так багато зусиль і новацій, щоб перейти від оборонного союзу проти комунізму до ефективної системи колективної безпеки. Приєднання до НАТО на його принципах — це дійсно шанс безпеки й демократичного поступу для тих, хто зараз поза ним. А формула безпеки, запропонована Росією, — крок назад в межах декларації без найменших шансів на реалізацію.

Ініціатива Медведєва не викликала справжньої зацікавленості. Більше того, пропаганда нової парадигми системи колективної безпеки й одночасна відмова від відповідальності за незалежність пострадянських держав заводять проект Медведєва в глухий кут. Він, очевидно, не складає інтересу й для самого Кремля, оскільки його оформлення неможливе без юридичної фіксації статус-кво пострадянських реалій. А тому далі пропагандистської кампанії проект не пішов. Очевидно, такі ініціативи лише засвідчують пошук Росією свого місця у колі лідерів світової політики і перевіркою НАТО на міцність і згуртованість. Особливо очевидним це стало після анексії Криму і початку масштабної неоголошеної війни Росії проти України, мета якої — відтворення Російської імперії. Унаслідок цього світ став іншим — крихким, непередбачуваним і небезпечним. Порушено правила і принципи, на яких донедавна функціонував міжнародний порядок і нормальне співжиття великих і малих держав світу. Останнє викликає необхідність осмислення ситуації та пошук методів і засобів для зупинення агресора. А це цілком можливо й необхідно за умов глобалізації.

Країни СНД у системі міжнародних відносин

З функціональною невизначеністю і хронічною бездіяльністю, без якихось серйозних трансформаційних змін вступила у нове століття СНД, до якої світ давно уже втратив всякий інтерес, навіть його безпосередні члени, оскільки ніхто не знає її призначення, не бачить позитивних результатів її існування. До того ж в СНД відсутні політичні, економічні й будь-які інші зв'язки з міжнародними організаціями. Ця аморфна структура повністю замкнута на пострадянський простір. Окремі країни обмежують свою участь у колективному співробітництві. Так, Грузія після війни 2008 р. вийшла з її складу, а Україна і Туркменістан були лише асоційованими членами.

Головні стратегічні цілі, призначення Співдружності так і не були визначені. Сама Співдружність стала простором, усередині якого зацікавленими членами, насамперед Росією, створюються різні перехідні цільові об'єднання, місцем зустрічі колишніх номенклатурних елітних партнерів по Радянському Союзу, де, як писав Пушкін, *«бойці вспоминают минувшие дни и битвы, где вместе рубились они»*. Вони ностальгують за минулим і бачать його своїм майбутнім. Таке враження, що СНД існує тому, що й досі не вичерпана інерція номенклатурної філософії спільного життя в рамках однієї імперії. Ні одне серйозне і нагальне питання — розвиток демократії, врегулювання локальних конфліктів, недовіра і навіть ворожнеча між окремими членами, економічна співпраця на умовах рівноправності і поваги взаємних інтересів тощо — не ставиться і не реалізується існуючими на гроші країн-членів структурами. Натомість, ворожнеча (між Вірменією та Азербайджаном), жорсткі економічні та торговельні війни (Росія-Україна), бойові дії між членами СНД (Росія-Грузія, Азербайджан-Вірменія, тощо). Чи може історія навести схожий приклад з минулого? Рішення, прийняті на самітах, далі слів не йдуть.

Із метою виходу з ситуації, що склалася, на казанському засіданні Ради глав держав у 2005 р. було вирішено створити Групу з питань підвищення ефективності СНД («Група мудреців»), яка об'єктивно проаналі-

зувала стан справ у Співдружності. На основі висновків «мудреців» спеціальна Міждержавна робоча група в складі заступників міністрів закордонних справ розробила Концепцію подальшого розвитку СНД, яка була прийнята на саміті в Душанбе 5 жовтня 2007 р. Там також було схвалено План основних заходів її реалізації. Концепція передбачала подальше вдосконалення СНД та його механізмів. Характеризувала його як «інструмент недопущення на просторі СНД міжцивілізаційних конфліктів». Зауважимо, в реальній дійсності всередині СНД, на жаль, такого не спостерігається. Та й до абсолютного «одобрямс» Концепції було далеко. З 10 держав, що підписали рішення про схвалення концепції і затвердження плану, три (Азербайджан, Молдова та Україна) висловили особливі думки або застереження, які тою чи іншою мірою обмежували їх участь у реалізації прийнятих документів. На основі рішень 14 листопада 2008 р. на засіданні Ради глав держав було затверджено проект Стратегії економічного розвитку 9 країнами-учасниками (без Узбекистану). Азербайджан, Молдова й Україна зробили застереження. Стратегію передбачали реалізувати в 3 етапи: до 2011 р. сформувати зону вільної торгівлі; до 2015 р. — інноваційний простір шляхом активізації науково-технічної та інноваційної діяльності; до 2020 р. — створити регіональний ринок нано- і пікоіндустрії. Ініціатором усіх заходів виступала Росія. З переведенням їх у площину конкретики стала спадати пелена з усіх цих планів і рішень.

Росія, взявши на себе роль керівника справами СНД, веде пошук варіантів і шляхів створення нового імперського об'єднання. Спираючись на попередні структури в межах СНД, започатковані ще в 90-ті роки ХХ ст., РФ стала виходити з ініціативою реалізувати реінтеграцію пострадянського простору. У 2003 р. Москва декларувала проект ЄЕП (Єдиний економічний простір) з наміром схилити до нього країни СНД. Досить було А. Кучмі на ялтинському саміті у вересні 2003 р. підписати Рамкову угоду про ЄЕП, як одразу ж почалася реалізація реінтеграції — росіяни стали будувати дамбу до українського острова Тузла в Керченській протоці. Лише втручання РБ ООН зупинило цю скандальну акцію Москви. Деяко пізніше, у жовтні 2003 р. з'явився проект «ліберальної

імперії» відомого російського олігарха А. Чубайса, який закликав Москву до сприяння експансії російського бізнесу в сусідні країни як у торгівлі, так і в придбанні й розвитку активів і поступовому здійсненні, таким чином, реінтеграції, не нехтуючи, при потребі, і силовими засобами.

Разом з тим, Росія, будучи фактичним керівним центром СНД, що дає їй можливість використовувати в своїх інтересах пострадянський простір, не шукає компромісу власних інтересів з національними інтересами країн-учасників Співдружності. Замість того, щоб зацікавити сусідів взаємовигідними проектами співпраці, вона йде на створення проблем для них, вдається до неоімперських силових прийомів заради відновлення втрачених позицій в Європі та світі. Ставлячи своєю метою реінтеграцію пострадянського простору, Росія не сприймає реальні зміни після 1991 р., по суті, здійснює поворот до минулого. Така політика не служить інтересам розбудови та становлення системи повноцінної державності на теренах колишнього СРСР. У зовнішньополітичній доктрині від 31 серпня 2008 р. інтереси Росії в прикордонних районах названі пріоритетними. Як засвідчила серпнева війна 2008 р. на Кавказі, Росія готова домагатися їх навіть силою зброї, що особливо небезпечно, оскільки може закінчитися її повною ізоляцією від світу. Та й час такої політики, гадається, в минулому.

Водночас, за умов глобалізації СНД для Росії є об'єктом економічного, політичного, інформаційного, культурного і навіть конфесійного впливу; створює можливість з вигодою для себе виступати в ролі арбітра у міждержавних конфліктах, захищати на міжнародному рівні своє «історичне право» на привілеї і преференції на пострадянському просторі. А розташовані в низці країн (Киргизія, Україна, Молдова, Вірменія, Таджикистан, Грузія, Білорусь) російські війська використовуються в інтересах безпеки РФ і водночас є засобом дестабілізації й силового тиску на країни їх дислокації. Проте це ніскільки не влаштує Москву.

Переломним для російської політики в СНД став 2011 рік. Восени цього року в Санкт-Петербурзі 8 країн СНД з 11 (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія,

Росія, Молдова, Таджикистан, Україна) підписали Угоду про зону вільної торгівлі. Три країни — Азербайджан, Узбекистан і Туркменія — відмовилися. І це зрозуміло. Декларована зона вільної торгівлі не є такою, так як з номенклатури безмитного обігу виключені нафта, газ, цукор. А взагалі понад сотня найменувань товарів. Чи можна назвати угоду, в якій існують вилучення товарної номенклатури, зоною вільної торгівлі? Аж ніяк.

Митний союз Росії, Білорусі і Казахстану, з притаманними йому ознаками наднаціональної структури, що набрав чинності 1 липня 2010 р., уже призвів до втрати частини державного суверенітету двома останніми. Проїшло небагато часу і казахстанці відчули усі його «вигоди» і «принади». Удвічі виросли ціни на основні продовольчі товари — крупи, молоко, м'ясо. Казахстанські політики відчули, як важелі влади у вигляді цінової і тарифної політики поступово переміщуються з Астани в Москву, як обмежуються можливості зовнішньої політики країни, і заговорили про необхідність проведення референдуму про вихід з Митного союзу. Не в захопленні від Митного союзу і білоруси. Подібне чекало б й Україну, якби вона вступила до нього. По суті, усі справи вирішувала б Москва, якій належить в органах МС 47 % голосів, Казахстану і Білорусі – по 21. Україні, у випадку вступу, належало б відсотків 10. Тимчасово вигравши (на кілька років) здешевлення газу, Україна повністю втратила б свою суверенність, а поступово усе, що пов'язано з прогресом, європейськими цінностями, взагалі з європейським вибором. За потужним тиском на Україну з метою схилити її до вступу в Митний союз відчувалося дихання «руського мира», як ідейного каталізатора Євразійського союзу. Саме такою бачиться мета неоімперського єднання.

З поверненням на президентську посаду у 2012 р. В. Путіна, різко активізувався процес «збирання земель» Москвою. У кампанії реінтеграції пострадянського простору на передній край російської наступальної політики в СНД висунуто доведення до завершення два взаємопов'язані головні проекти. Перший, Митний союз, став реалізуватися згідно ідеї зони вільної торгівлі, започаткованої ще 1994 року. Він був задуманий як

економічна основа більш грандіозного проекту — нового політичного об'єднання пострадянського простору — Євразійського союзу, який за планами Кремля, в імперських шатах повинен прийти на зміну СНД уже в 2015 році. Однак, у спектрі подій 2013–2014 років на пострадянському просторі ці плани, гадається, залишилися в світі ілюзій.

Пострадянський простір у вигляді незалежних держав СНД не можна використати для перетворення Росії в потужний силовий центр, який був би в змозі на світовому рівні кинути рукавичку таким силовим гігантам як об'єднана Європа, США або той же Китай. Таким міг би, за задумом Кремля, стати Євразійський союз — керована Москвою Євразія. І що отримає світ? Нову напруженість, нову конфронтацію, нову холодну війну чи ще щось подібне? Але чи хочуть цього народи молодих пострадянських країн? Адже політичне домінування однієї країни в об'єднанні незалежних і рівноправних держав суперечить демократичному розумінню співдружності у сучасному світі. А тому серйозного оправдання існуючого в такому виді СНД, яка останнім часом перетворилася в об'єкт неоімперських експериментів, просто нема. Після російсько-грузинської війни про свій вихід з СНД заявила Грузія. Розпочала процес розлучення з СНД Республіка Молдова. У 2014 році про вихід із статусу асоційованого члена заявила й Україна. І не дивно. Реакція членів СНД на дії Росії стосовно України, була ніяка.

Джерела та література

1. Арбатов А. Стратегическая стабильность до и после холодной войны / А. Арбатов, В. Дворкин // МЭ и МО. – 2011. – № 3.
2. Воронков А. Международные организации и современные международные отношения / А. Воронков // МЖ. – 2013. – № 10.
3. Газін В.П. Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика / В.П. Газін. – К. : Слово, 2009.
4. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века / Генри Киссинджер. – М. : Ладомир, 2002.

5. Рогозин Д. Россия – НАТО. Время исправляет ошибки / Д. Рогозин // МЖ. – 2009. – №4.
6. Пьядышев Б. Пекин выбирает ось удобства. Про книгу Бобо Ло / Б. Пьядышев // МЖ. – 2009. – № 9.
7. Петраков М. О концепции дальнейшего развития СНГ / М. Петраков // МЖ. – 2009. – № 8.

Контрольні запитання

1. Назвіть головні проблеми сучасних міжнародних відносин. Укажіть на тенденції, які спостерігаються в світовій політиці.
2. Як змінилася конфігурація сил в сучасному світі?
3. Укажіть на суперечності в російсько-американських стосунках. Чим вони викликані?
4. У чому виявилися метаморфози ЄС та НАТО на початку ХХІ ст.? Проблеми європейської безпеки. Як вони можуть бути вирішені?
5. Дайте оцінку СНД. Причини загострення ситуації на пострадянському просторі на початку ХХІ ст.?

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ

1. Новітня історія Західної Європи та Північної Америки (1945 – початок ХХІ ст.). – Львів : Тріада плюс, 2011.
2. История стран Европы и Америки в ХХІ веке : пособие для учителей общеобразовательных учреждений / под редакцией А.С. Белоусова. – М. : Просвещение, 2012.
3. Іваницька О.П. Зовнішня політика країн Західної Європи у постбіполярний період (1990-2000 роки) / О.П. Іваницька. – К. : ВД «Слово», 2012.
4. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2013) : навчальний посібник / О.П. Іваницька. – К. : ВД «Слово», 2014.
5. Інтернет ресурс. – Режим доступу: <http://www.ereport.ru>
6. Інтернет ресурс. – Режим доступу: <http://www.webeconomy.ru>
7. Інтернет ресурс. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru>

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А		Голлізм	220
«Агенда 2010»	150, 151	Громадянське суспільство	158
«Аль-Каїда»	58, 89, 195, 205, 208, 264	Д	
Акт про свободу інформації (2000 р.)	40	Деволуція	42, 43
«Арабська весна»	5, 23, 65, 66, 265	Доктрина євразійства	22
АТР (Азійсько-тихоокеанський регіон)	194	Е	
Б		ЕТА (Асоціація борців за свободу Басконії)	58, 64, 264
БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай)	256	Є	
БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південноафриканська Республіка)	257	Євразійський союз	23, 50, 274, 275
Будапештський меморандум	10	Євразія	22
В		Єврозона	40, 41, 63, 73, 79, 80, 105, 260, 263
ВВП (Валовий внутрішній продукт)	12, 13, 15, 18, 18, 20, 40, 45, 57, 61, 62, 70, 80, 81, 87, 88, 94, 96, 97, 99, 104, 129, 130, 146, 147, 153, 154, 193, 196, 199, 209, 222, 224, 225, 228, 257, 260, 261	Єврокомісія	30, 166, 189, 216, 235
Ваймарський трикутник	166	Європейська комісія	80, 233
Велика сімка	21, 83, 255	Європейська конвенція з прав людини (1998 р.)	40
Великий російсько-український договір	10	Європейський центральний банк	80
Волатильність	88	Євросоюз (ЄС)	30, 31, 34, 35, 37, 54, 57, 65, 78, 111, 114, 136, 138, 140, 142, 144, 161, 164, 166, 170, 171, 172, 175, 179, 182, 191, 192, 214, 226, 229, 234, 235, 237, 243, 244, 246, 250, 255, 260, 261
ВПК (військово-промисловий комплекс)	94	ЄС (Європейський союз)	10, 17, 19, 20, 40, 47, 57, 78, 100, 104, 157, 222, 228, 229, 231, 255, 261, 262, 263
Г		ЄЦБ (Європейський центральний банк)	263
Газпром	12, 229		
Гібридна війна	10, 254		

З	Н
«Закон Фіні-Джованарді» 2006 року (Італія) 72	НАТО 27, 31, 34, 36, 37, 46, 49, 55, 57, 65, 104, 105, 108, 109, 115, 128, 139, 141, 142, 144, 158, 165, 170, 171, 172, 179, 182, 184, 185, 191, 192, 203, 204, 207, 208, 220, 228, 229, 234, 237, 244, 248, 250, 251, 255, 258, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271
І	
ІРА (Ірландська республіканська армія) 43, 265	
К	
Кауділізм 118	
Кластер 100	
Комуни – місцеві органи влади у Фінляндії 106	НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю) 126, 195
Копенгагенські критерії 261	
Косово 65, 69, 141, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 227	НДДКР (науково- дослідницькі та дослідницько- конструкторські роботи) 94, 222
Л	
«Лівий поворот» 117, 120	Неоголізм 220
Лісабонський договір 47, 50, 65, 228, 261, 262	Неолейборизм 38
М	
Маастрихтські критерії 80	«Нова енергетика для Америки» 203
МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії) 207	
МВФ (Міжнародний валютний фонд) 10, 45, 80	О ОБСЄ (Організація з безпеки та співробітництва в Європі) 21, 255
МЕРКОСУР (Південноамериканський спільний ринок) 121	ОДКБ (Організація договору колективної безпеки) 269
Міжнародний валютний фонд (МВФ) 10, 45, 80, 88, 170, 171, 216, 263	ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) 10, 12, 263
Міжнародний суд в Гаазі 144, 174, 237, 238	Організація Об'єднаних Націй (ООН) 10, 21, 33, 36, 37, 61, 83, 89, 91, 104, 108, 121, 150, 176, 177, 177, 179, 195, 207, 220, 227, 253, 272
Мультикультурне суспільство 155	

П		У	
ПДВ (Податок на додану вартість)	63	Україна	50, 56, 66, 69, 90, 91, 92, 97, 107, 116, 140, 145, 158, 166, 167, 180, 185, 186, 190, 192, 210, 214, 217, 218, 227, 238, 244, 250, 251, 253, 260, 262, 263, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275
ПКС (пріоритет купівельної спроможності)	96		
Р		Ф	
Ринкова економіка	9, 17, 74, 148	Федерація українських асоціацій в Іспанії	58
Російська Федерація (РФ)	9, 20, 21, 22, 56, 89, 116, 166, 167, 171, 173, 179, 180, 192, 206, 207, 208, 209, 214, 217, 218, 245, 251, 258, 259, 262, 267, 269, 272, 273	Хельсінкський заключний Акт	9
С		Х	
Світовий Банк	36, 80, 184	Хустисіалізм	128, 129
СОТ (Світова організація торгівлі)	16	Ц	
Співдружність (британська)	40, 41	ЦСЄ (Центрально-Східна Європа)	18, 21, 267, 268
Субсидіарність (Допоміжний – організаційний і правовий принцип вирішення завдань на місцевому чи регіональному рівні)	72	Ш	
Східне партнерство	166, 244	Шведодемократи	103
Т		Шведська економічна модель	101
ТНК (Транснаціональні корпорації)	12, 94, 127, 194	Шенгенські угоди	57

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А		Вільсон	38
Адамкус В.	135	Вуянович Ф.	247
Антонеску К.	169	Г	
Арбур Л	91	Галонен Тар'я	105, 106
Аснар Хосе Марія	61, 62	Гарпер Стівен	84, 85, 86, 88, 90
Атталі Ж.	8, 13	Гарсія-Маргальо Х.М.	63, 65
Ачесон Дін	206	Гейббельс Йозеф	254
Б		Говард М.	43
Байден Джо	203	Грабар-Кітарович К.	235
Басеску Т.	168, 169, 173	Грилло Бене	79
Бачелет Мішель	118, 133, 134	Грібаускайте Д.	136, 137, 139
Бен Ладен Усама	195, 264	Д	
Берзіньш А.	112, 113	Де Вільпен Домінік	223, 232
Бердусконі Сільвіо	69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80	Дешеве Ж.	91
Берсані П'єр Луїджі	78	Джуканович М.	246, 248, 250
Бжезинський З.	7	Динкін О.	14
Блер, Ентоні	38, 39, 40, 43, 44	Додик М.	35
Бобо Ло	257	Дрновшек Я.	187
Богомопов О.	14	Е	
Браун Гордон	44, 45, 46, 47, 49	Етлі	38
Брейвик	109	Є	
Брундтланд Гру Гарлем	108	Єльцин Б.	258
Бузек Є.	166	Єхануров Ю.	107
Бунневик Хьель Магне	108	Ж	
Буш-молодший Джордж	195, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 206, 207, 264	Жан Мікаель	85
Буш-старший Джордж	256	Жоспен Ліонель	221
В		З	
Ванганен Матті	105, 106, 107	Затлерс В.	111, 112
Васкес Таваре	118	Земан М.	241, 244
Велтроні Вальтер	75	І	
Віке-Фрайберга В.	111, 115	Ібаретче Х.	64
		Іванов Б.	142
		Ізетбегович Б.	35
		Ільвес Т.	52, 53, 55, 56
		Й	
		Йосипович І.	235
		Йоханнес К.	169, 170

К		Мартін Пол	84, 88, 91
Кадуро Ніколас	126	Мастелла Клементе	75
Каллаген	38	Медведев Д.	132, 269, 270
Кальдерон Феліне	127	Мейджор	38
Кардозу Енріке	121	Менем Карлос	128
Карраско Ісайас	59	Меркель Ангела	146, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156
Кастро Фідель	120	Меса, Карлос	133
Катайнен Юркі	105	Месич	234
Качинський Л.	161	Монті Маріо	77, 78, 79
Кемерон Девід	47, 48, 49, 50	Моралес Ево	118
Кеннан Джордж	15	Морен	225
Ківініємі Марі	105, 106	Н	
Кірш Ф.	91	Наполітано Джорджо	74, 77, 79
Кіршнер Нестор	118, 120, 128, 129, 130, 131	Ніколич Т.	175
Кіска А.	184	Ньєсто Енріке Пенья	128
Клеґ Нік	48	О	
Клінтон Білл	203, 204	Обама Барак	197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 259
Клінтон Хіларі	207	Олланд Франсуа	226,
Коль Гельмут	149, 151	П	
Комаровський Б.	162	Паксас Р.	135
Коштуніца В.	174, 246	Пантін В.	14
Краксі Б.	70	Пахор Б.	187, 188
Кретъєн Жан	84	Педірю П'єр	89
Кушнер Б.	225	Пелл К.	201
Л		Перон Х.Д.	118
Лагос Рікардо	118, 132, 133	Перссон Ганс Йоран	101, 102
Ле Пен Жан-Марі	221, 230	Пирванов Г.	27, 28
Ле Пен Марін	232	Пінъєра Себастьян	133, 134
Левандовський П.	166	Плевнелієв Р.	28, 29, 31
Лермонтов М.Ю.	265	Проді Романо	70, 73, 74, 75
Летта Енріко	79,	Путін В.	25, 27, 207, 214, 217, 257, 258, 259, 269, 274
Литвиненко О.	47	Пушкін О.С.	271
Ліппонен Пааво	105		
Луговий А.	47		
Лула да Сілва Луїс Інасіу	118, 120		
М			
Магнітський С.	206		
Маккейн Джордж	206		

Р		Франко Ф.	57
Расмуссен Андерс Фог	107	Фрезер Шейла	84
Расмуссен Пол Ньюруп	107	Фернандес де Кіршнер	
Раффарен Жан-П'єр	221	Христина	118, 129, 130,131,132
Рахой Маріано	60, 63, 67	Фьодоров В.	20
Редрадо, Мартін	29	Х	
Рейган Рональд	14, 195	Хейг В.	40
Рейнфельдт Йон		Хемфрі Дж.	91
Фредрик	94, 102, 104	Хуан Карлос	66
Ренці Маттео	79	Хусейн Саддам	49
Ромні Мітг	206	Ц	
Руайяль Сеголен	223	Цвіянович Ж.	35
Рубіні Нуріель	14, 16	Цзіньтао, Ху	257
Рюйтель А.	52, 55	Црвенковський Б.	141, 145
С		Ч	
Савицький П.	22	Чавес Уго	118, 120, 122, 123,124, 125, 126
Салана Х.	246	Чампі Карло Адзеліо	73
Салмонд Алекс	45	Чингізхан	23
Сапатеро Хосе		Чович Б.	35
Луїс Родрігес	58, 59, 60, 62, 66, 264	Чубайс А.	273
Саркозі Ніколя	15, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 232	Ш	
Столтенберг Йенс	108	Ширак Жак	14, 221, 223
Т		Шмельов Н.	20
Тадич Б.	174, 175, 177	Шредер Герхард	38, 149, 150, 151, 157
Тетчер Маргарет	14, 38, 39, 48	Штайнмаєр Ф.-В.	152
Трайковський Б.	141	Ю	
Трубецької Н.	22	Ющенко В.	107
Туск Д.	162, 163, 164, 166	Я	
Ф		Яаттеєнмякі Аннелі	105
Фійон Франсуа	223	Ягланд Турбйорн	108
Фіні Умберто	75	Янукович	266
Фокс Вікенте	127		
Фон Ромпей Герман	262		

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ГАЗІН Володимир Прокопович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри
всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

КОПИЛОВ Сергій Анатолійович,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН
ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

Навчальний посібник

Підписано до друку 12.02.2015 р. Гарнітура «Книжник».
Папір офсетний. Друк різнографічний. Формат 60x84/16.
Умовн. друк. арк. 16,5. Обл.-вид. арк. 13,4.
Тираж 100. Зам. № 673.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано у Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.